

De landen van de ‘Zuidelijke Doorsteek’

8

Angola

Zambia

Zimbabwe

Malawi

Mozambique

Jan Ruysenaars

De kracht van Afrika: kroniek van een continent in beweging, deel 8

Occasional Publication 50

Gepubliceerd door:

Afrika-Studiecentum Leiden

Postbus 9515

2300 RA Leiden

asc@asc.leidenuniv.nl

www.ascleiden.nl

Ontwerp binnenwerk: Sjoukje Rienks, Amsterdam

Ontwerp kaarten: Nel de Vink (DeVink Mapdesign)

ISBN: 978-90-5448-199-7

© Jan Ruysenaars, 2024

Inhoud

	Afkortingen	6
1	De prekoloniale geschiedenis van de landen van de ‘Zuidelijke Doorsteek’	8
1.1	De Ngola, koningen van het oude Ndongo-rijk van het Mbundu-volk in wat nu Angola is, heersten sinds de 15 ^e eeuw in de streken rond Luanda	8
1.2	Rond 1560 bereikte het Congo-rijk de grenzen van zijn groei. Buurvolken begonnen aan te vallen	9
1.3	Streken die Zambia, Malawi, Zimbabwe, Katanga en de Kop van Tete zouden worden, waren lang een open gebied	10
1.4	Vanaf de 11 ^e eeuw vestigden zich mensen op de plek van de latere stadsstaat Great Zimbabwe	10
1.5	In Mozambique waren archeologische vindplaatsen en oude culturen schaars	12
2	De koloniale ervaring van de landen van de ‘Zuidelijke Doorsteek’	15
2.1	Angola was rijk aan diamanten, wolfram, ijzer, mangaan, koper, tin en steenkool	15
2.2	Het verhaal over de katholieke missie en de rol van de kerk in Portugees koloniaal Afrika	18
2.3	Het kolonialisme in Noord-Rhodesië (later Zambia) begon minder ingrijpend, minder heftig	24
2.4	Aankomst van de blanken in Nyasaland, later Malawi, het land aan het Nyasa-meer	27
2.5	Wantoestanden leidden tot de Chitembe-opstand met als leus: Let us strike a blow and die	28
2.6	Cecil Rhodes en zijn kompanen Charles Rudd verwierven Rhodesië met machinaties en bedrog	31
2.7	Premier Ian Smith van Rhodesië riep in november 1965 de noodtoestand uit	34
2.8	Portugal hield met weinig mensen eeuwenlang de forten en havens van Mozambique bezet	35
2.9	Pas na de Tweede Wereldoorlog kwam er meer beweging in het politieke streven van de kleine groep geschoolde Mozambikanen	38
2.10	In september 1964 brak de fase aan van de gewapende strijd voor de bevrijding van Mozambique	40

3	De landen van de doorsteek van de onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog	42
A	De strijd om de politieke macht	42
3.1	Angola	42
3.2	Zambia	44
3.3	Malawi	46
3.4	Zimbabwe	47
3.5	Mozambique	48
B	Economische en maatschappelijke ontwikkeling	50
3.6	Angola	50
3.7	Zambia	51
3.8	Malawi	53
3.9	Zimbabwe	55
3.10	Mozambique	56
4	De landen van de ‘Zuidelijke Doorsteek’ na 1990	58
A	De strijd om de politieke macht	58
4.1	Angola	58
4.2	Zambia	62
4.3	Malawi	65
4.4	Zimbabwe	68
4.5	Mozambique	80
B	Economische en maatschappelijke ontwikkeling	84
4.6	Angola	84
4.7	Zambia	86
4.8	Malawi	90
4.9	Zimbabwe	91
4.10	Mozambique	98

5	De landen van de ‘Zuidelijke Doorsteek’, de regio en de wereld	102
5.1	Corruptie en zwendel met internationale dimensies kwamen aan het licht in de ‘Angola-gate’ affaire	102
5.2	Paus Benedictus XVI Ratzinger, opperste leider van de Rooms Katholieke Kerk, sloot in 2009 zijn eerste bezoek aan Afrika af in Luanda	103
5.3	Het einde van de Koude Oorlog verraste Hastings Banda van Malawi en zijn entourage	103
5.4	Na het geweld in Zimbabwe bij de verkiezingen van 2000 werd internationaal harder om sancties geroepen	104
5.5	In februari 2005 arresteerde de geheime dienst van Zimbabwe een Zuid-Afrikaanse spion	104
5.6	Begin 2007 stuurden zowel Botswana als Zuid-Afrika Zimbabweaanse vluchtelingen terug	105
5.7	Er kwam meer internationale aandacht voor de wantoestanden in Zimbabwe	105
5.8	De internationale gemeenschap begon Thabor Mbeki het toenemende staatsgeweld van na juni 2008 tegen burgers in Zimbabwe kwalijk te nemen	106
5.9	FRELIMO van Mozambique deed na de Koude Oorlog mee met oefeningen van het Amerikaanse leger	107

Afkortingen

ALIAZO	Alliance des Ressortissants de Zombo
ANC	African National Congress
ANCP	African National Congress Party
ANNANGOLA	Associação de Nuevos Poetas de Angola
ASCORP	Angola Selling Corporation
AU	African Union
BRIC	Brazilië, Rusland, India en China
BSAC	British South Africa Chartered Company
CEI	Casa dos Estudantes do Império (Portugal)
COIPEA	Collective Angolan Committee for Peace
CPM	Congress Party Malawi
DPP	Democratic Peoples’ Party (Malawi)
EEG	Europese Economische Gemeenschap
ESPA	Economical and Structural Programme for Adaptation
EVA	Europese Vrijhandelsassociatie
FDD	Frente de Diversificación Democrático
FDD	Forum for Democracy and Development (Zambia)
FERN	Frente Ecologico Rural Nacional (Mozambique)
FLEC	Frente para Libertação do Enclave de Cabinda
FNLA	Frente Nacional de Libertação de Angola
FRELIMO	Frente de Libertação de Moçambique
HCB	Hydro-Electric de Cahora Bassa
HIV	Humano immuno deficiëntie virus
ICG	International Crisis Group
IMF	Internationaal Monetair Fonds
INGC	National Institute for Combatting of Disasters (Mozambique)
KGB	Comité voor Staatsveiligheid (Rusland)
LESOMA	Lega Socialiste de Malawi
MAFREMO	Malawian Frente de Libertación (Malawi Freedom Movement)
MANU	Organization of Mozambiquan Exiles in Kenia and Tanzania
MCP	Malawi Congress Party
MDC	Movement for Democratic Change (Zimbabwe)
MMD	Movement for More Party Democracy (Zambia)
MNR/RENAMO	Mozambican National Resistance / Resistência Nacional Moçambicana
MOZAL	Moçambique Alluminium
MPLA	Movimento Popular de Libertação de Angola
MSF	Medecins Sans Frontiers
NAC	National Union of Nyasalanders
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie

NESAM	Nucleo dos Estudantes Secundares Africanos de Moçambique
NGO	Non-governmental Organization
OAE	Organisatie voor Afrikaanse Eenheid
OMA	Organisação de Mulheres de Angola
OIM	International Organisation for Migration
PF	Patriotic Front (Zambia)
PF	Popular (Patriotic) Front
PIDE	Polícia Internacional e de Defesa do Estado (Portugal)
RENAMO/MNR	Resistência Nacional Moçambicana / Mozambican National Resistance
SADC(C)	Southern Africa Development Co-operation Centre
SAP	Structural Adaptation Programme
SASOL	Southern African Oil Concern
SODIAM	Sociedade Angolense de Mineradores de Diamantes
SODIAM/LKI	Sodium Concession Holder in the USA
SWAPO	South-West African Peoples' Organization
TTL	Tribal Trust Land
UANC/PF	United African National Congress/ Patriotic Front (Zimbabwe)
UDENAMO	Mozambikaanse Ballingen in Rhodesië
UDF/UDP	United Democratic Front/Patriotic (Malawi)
UFP	United Federal Party (Malawi)
UNAMI	Union of Mozambiquan Exiles in Malawi
UNAVEM	United Nations Angola Verification Mission
UNEMO	Union of Mozambiquan Students
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNITA	União Nacional para a Independência Total de Angola
UNIP	United National Independence Party (Zambia)
UP(N)A	Union of Peoples of (Northern) Angola
UPND	Zambian United Party for National Development
VS	Verenigde Staten van Amerika
VN	Verenigde Naties
WFP	World Food Programme
WHO	World Health Organization
ZANLA	Zimbabwe African National Liberation Army
ZANU	Zimbabwe African National Union
ZAPU	Zimbabwe African Peoples' Union
ZBC	Zimbabwe Broadcasting Corporation
ZCTU	Zimbabwean Trade Unions Federation
ZEC	Zimbabwean Electoral Commission
ZPP	Zimbabwean Peace Project
ZUM	Zimbabwean Unity Movement

In deze gebieden trokken in de 15^e en 16^e eeuw Bantoevolken van west naar oost. Portugese reizigers gebruikten die route voor hun doorsteek van de Atlantische Oceaan naar de Indische Oceaan. Onderweg stootten zij op Britse ontdekkers die een noord-zuid route van Caïro tot de Kaap wilden realiseren, en op reizigers die van de Indische Oceaan naar het westen trokken. Zij konden niet om de sterke stadsstaat Great Zimbabwe en de Lozi/Barotse- en Lunda- rijken heen. Want ook deze regio kende al eeuwenlang sterke staten en koninkrijken.¹ De gordel van landen van de zuidelijke doorsteek wordt in het noorden begrensd door Centraal- en Oost-Afrika, in het zuiden door Zuidelijk Afrika. Net als de Sahelgordel is dit een overgangsgebied van de tropen naar een meer gematigd zuidelijk Afrikaans klimaat dat ook, zoals de Sahel, regelmatig geplaagd wordt door droogte en overstromingen.

1 De pre-koloniale geschiedenis van de landen van de ‘Zuidelijke Doorsteek’

1.1 De Ngola, koningen van het oude Ndongorijk van het Mbunduvolk in wat nu Angola is, heersten sinds de 15^e eeuw in de streken rond Luanda

Eerder, in de 14^e eeuw, bestond al het Congorijk waarvan de ene helft lag in het latere Zaïre/Congo, de andere helft in wat Angola zou worden. Deze Bantoe-rijken kwamen voort uit volksverhuizers uit tropisch West-Afrika. De Portugese zeevaarder Diogo Cão kreeg als eerste Europeaan in 1482 contact met hen. Tussen 1520 en 1578 groeiden de rijken uit tot sterke staten met kennis van Portugese zaken. Aan hun hoven verbleven tientallen Portugese handelaren en adviseurs. Met reisverboden dieper het land in belemmerde het machtige Ndongorijk de Portugese handelsexpansie. De Portugese koning eiste van zijn agenten slaven, ivoor, hout, mineralen en gom, maar had aanvankelijk weinig in ruil te bieden. Zij betaalden lokale vorsten met textiel, aardewerk, wapens, militaire adviseurs en onderwijzers. Die gaven daarvoor hun krijgsgevangenen als slaven, die de Portugezen aan de West-Afrikaanse Goudkust ruilden voor goud. Anderen moesten op Kaapverdië en São Tomé op katoenplantages werken om te voorzien in de groeiende Europese vraag naar textiel. Die textiel ruilden zij in Angola weer voor slaven die zij in Amerika ruilden voor suiker en tabak die weer meer westerse goederen en geld opbrachten waarvoor meer slaven konden worden gekocht. Zo accumuleerde er veel geld met minimale investeringen.

¹ *Third World Guide* 1986/87, p. 2-3, 16, 30.

1.2 Rond 1560 bereikte het Congo-rijk de grenzen van zijn groei. Buurvolken begonnen aan te vallen

Vanuit het zuiden waren dat de Mbundu's van het Ndongorijk, vanuit het oosten het Jaga/Imbalavolk dat uit Katanga kwam, waar al in de achtste eeuw het sterke Lundarijk bestond. Gedwongen door ziekte, honger, oorlog en opdringende volken zochten de Jaga's zich langs bekende handelsroutes een weg naar het westen; langs de Cuanzarivier tot de kust bij Luanda. Rond 1575 botsten zij aan de benedenloop van de Cuanza op krijgers van het Congorijk van de Mani Congo. Zeshonderd Portugezen hielpen om die Jagainvasie te verjagen. Van dit incident leerden de Portugezen dat gewapend Afrikaans verzet snel en verwoestend kon zijn. Vanaf toen wilde Portugal niet meer samenwerken met lokale vorsten, maar hun grondgebied veroveren.

De Jaga's bleven aanvallen en vingen grote aantallen Congo-slaven die zij in het Ndongo-rijk bij Luanda aan de Portugese nederzetting verkochten. Handel en winst gingen dus vóór loyaliteit. Later vielen ook de Portugezen het Ndongorijk aan. De Mbundu's verzetten zich van 1575 tot 1640. Ook de latere rijken Matamba en Kasanje boden effectief weerstand; zij werden zelfs sterker en machtiger dan de Ndongo- en Congo-rijken. Zij versperden met een militaire blokkade de Cuanzarivier en stelden vanuit die positie eisen aan de Portugezen. Ook het Lundarijk ² in Katanga werd onder nieuwe leiding weer sterk, en nieuw opkomende Ovimbundustaatjes op de hoge zuidelijke Benguela- en Biëplateaus maakten het de Portugezen flink lastig. Met elkaar vormden deze volken en gebieden een barrière waardoor de Portugese doortocht naar Mozambique vooralsnog gesloten bleef.

In augustus 1641 namen de kapiteins Henderson en Jol met een vloot van de Hollandse West-Indische Compagnie de Portugese nederzetting Luanda in. De Portugezen hergroepeerden zich achter de Bengorivier. De Hollanders sloten allianties met hun vijanden en dat waren er veel sinds Portugal van samenwerking op verovering was overgegaan. In 1643 waren de Portugezen teruggedrongen tot Massango in het Ndongorijk waarvan de vorst nog loyaal aan hen was. Het beleg van Fort Massango duurde tot eind 1648. Toen doemde voor de kust een grote Portugese vloot uit Brazilië op. De Hollanders hielden het voor gezien en trokken zich terug. Portugal stuurde gezanten en troepen naar alle voormalige bondgenoten van de Hollanders. Met sommigen onderhandelden zij, tegen anderen vochten zij. Zij bezetten Luanda in 1575, Benguela in 1617, Andongo in 1671, Novo Redondo in 1767 en Kapangombe in 1800. Op Andongo aan de Cuanza-rivier na waren dat kustplaatsen waar zij hun forten bouwden. Verdere verspreiding in het binnenland voltrok zich tussen 1841 en 1906

Rond 1880 controleerde Portugal nog maar weinig binnenland. Engeland, Frankrijk en Duitsland waren zeer geïnteresseerd in overname van die nauwelijks bestuurde gebieden. Portugal moest dus iets gaan doen. Na de Berlijnse Conferentie van 1885/86 kreeg het zelfs de opdracht om de Portugese Afrikaanse gebieden echt te gaan controleren op straffe van verlies aan de concurrenten. Toch hadden zij nog zo'n 30 jaar nodig om Angola te pacificeren. De laatste ko-

² *Third World Guide*, 1986/1987, p. 3, 10.

ninkrijken en hun vazalstaatjes werden na langdurig verzet een voor een opgerold. Die vochten samen in verzetscoalities geleid door koning Ekuiki II van Ballundo en zijn raadsman Mutu ya Kevela van het Ovimbunduvolk.³ In 1921 gaven zij zich definitief over, waarna de feitelijke kolonisatie van Angola⁴ kon beginnen.

1.3 Streken die Zambia, Malawi, Zimbabwe, Katanga en de Kop van Tete zouden worden, waren lang een open gebied

Dat grote open gebied vulde de ruimte tussen Angola, Mozambique en het grote Congo. In die grote ruimte probeerden de Portugezen door te steken, maar zij botsten daar op Afrikaanse volken en op Engelsen. In de eeuwen voorafgaand aan het binnendringen van Europeanen was het een met elkaar verbonden, open gebied waarin volken rondtrokken, handelden, elkaar bevochten, zich vermengden, zich vestigden, steden bouwden, rijken hadden en weer verloren. De landmassa's van Mozambique en Zuid-Afrika sloten het gebied van de kust af. Barotseland, het Bantoerijk van het Lozi-volk in het latere Zambia lag samen met het Katangese Lundarijk centraal in de doorsteekzone van de Portugezen.

In de Afrikaanse oudheid leefden er landbouwende Bantoes samen met jagende en verzamelende Khoi- en San-volken. Zij wisselden kennis, voedsel en goederen uit. Daar zijn archeologische vindplaatsen die duiden op steenbewerkers, ijzersmeden, pottenbakkers en makers van koperen en gouden sieraden vanaf het tweede millennium v.C., toen Bantoevolken vanuit Kameroen zuidwaarts trokken. Eeuw na eeuw arriveerden er nieuwe volken die zich mengden, de Khoi en San absorbeerden, of hen naar het zuiden en westen verdrongen. Het werden agrarische gemeenschappen met ambachtelijke specialisten. Koperen en gouden voorwerpen werden ruil- en betaalmiddel. Solwezi, het huidige Kolwezi in Katanga, was in de oudheid het centrum op dit gebied van metaalbewerking.

1.4 Vanaf de 11^e eeuw vestigden zich mensen op de plek van de latere stadsstaat Great Zimbabwe

Zij bakten potten, maakten ijzeren voorwerpen, en leefden goed van landbouw, jacht en handel. De koper- en ijzermijnen en lokale metaalbewerking waren de basis van hun welvaart. Tussen 1250 en 1450 werd de nederzetting een echte stad, een metropool in de regio, met stenen gebouwen en muren, duidelijke accumulatie van rijkdom, en 20.000 inwoners. De stadsstaat had de Shonarijken⁵ Uteve en Mandanda als vazalstaten.

³ *Third World Guide*, 1986/1987, p 4.

⁴ *New Internationalist/World Guide*, pp. 76-78.

⁵ *New Internationalist/World Guide*, pp. 582-583.

De macht van Great Zimbabwe⁶ reikte tot markten aan de kust van de Indische Oceaan, waar het met Arabieren van Kilwa en Sofala in goud en ivoor handelde. Rond 1450 nam de Mwenemutapa-dynastie de hegemonie van het Shona-rijk over. Hun Mutapastaat schoof op naar het noorden en ging de rivierdalen van de Zambezi en de Limpopo controleren; het gebied van het latere Zimbabwe. De Shonavorsten volgden het voorbeeld van de koningen van de Grote Meren: zij leefden afgezonderd in hun paleizen en waren vooral geïnteresseerd in hun veestapels. Hun herders waren ook hun soldaten. Gewone burgers en vazalvolken moesten landbouwen, betaalden belasting en mochten geen vee hebben. Het vee van de elites moest op het land van de boeren kunnen grazen. De landbouwende boeren werden zowel gecontroleerd als beschermd door de soldaten van de heerser. Herders-krijgers en boeren woonden gescheiden. Met verloop van tijd ontwikkelden zich zo ook hier binnen hetzelfde volk twee ‘kasten’.

Rond 1500 kwamen uit het noorden nieuwe Bantoe-invasies. De Lunda- en Lubarijken van Katanga werden machtig en ook de landbouwende en veehoudende Bemba- en Lozi-volken versterkten hun rijk. Het werd druk tussen de westelijke Zambezi en de Kafua-rivier. Er kwamen kleine, matrilineaire volken bij die aan slash-and-burn landbouw deden. En het Angoni (Ngoni)-volk van de Zoeloetak trok er doorheen, vanuit het zuiden door het latere Malawi tot in Tanganyika. In de 18^e eeuw was van het Mwenemutapa-rijk niet veel meer over. De Rozvi Mambo-staat nam toen de hegemonie over. Rozvi Mambo (1480-1866)⁷ was een militair georganiseerd herdersvolk dat op de zuid-westelijke plateaus stenen muren bouwde. Maar begin 19^e eeuw werden zij verpletterd door vanuit de Limpopo, Swaziland en Natal binnenvallende Ngoni's. Vóór die tijd hadden Ngoni-, Swazi- en Tswanagemeenschappen al verspreide hutten en groeiende kudden vee in het gebied. Enkele eeuwen lang ging dat goed. Zo'n gemeenschap splitste zich op als de kritische grens van rond de tienduizend mensen bereikt was. De ene helft trok dan verder, de andere bleef achter. Op gegeven moment was, ondanks de grote Afrikaanse ruimte, een verzadigingsgrens bereikt. Vanaf toen organiseerden de Ngoni zich militair sterker om land van anderen te veroveren. Initiatiegroepen werden omgevormd tot staande legers. De leeftijd van 'ongehuwde jongere' werd drastisch verlengd. Daaruit ontstonden verwante Swazi- en Zoeloehegemonieën met in de tweede helft van de 19^e eeuw al tussen de 100.000 en 200.000 onderdanen elk. Vanuit Zuidelijk Afrika trokken zij noordwaarts.

Toen de voorheen Hollandse Boeren tijdens hun Grote Trek na 1830 in Transvaal aankwamen, troffen zij daar het door de 'mfekane' naar het noorden verjaagde Ndebelevolk (de Matabele). De 'mfekane'⁸ was de grote Zoeloebroering van de jaren 1815-1840 die leidde tot volksverhuizingen van Zoeloes en daarmee verwante volken, zoals de Ndebele. De Boeren verdreven hen uit 'hun Transvaal' verder naar het noorden, de Limpopo over die gold als noordgrens van Transvaal met Mashonaland. De Ndebele onder hun koning Lobengula, de Grote Olifant, zoon van koning M'Zilikaza, verdreven daar op hun beurt het Shonavolk van koning Lomagundi en vestigden er hun nieuwe hoofdstad Bulawayo. Er ontstonden twee staten: het Matabeleland van tirannieke wrede veroveraars met een goed georganiseerd leger van duizenden jonge krijgers

6 B. Davidson. *Afrikanen. Een indeling van hun cultuur*, 1968, pp. 113-118.

7 James Cornell. *Lost Lands and forgotten people*, 1978.

8 Mfekane (Difiqane, Lifiqane). Periode van chaos en onrust in Zuidelijk Afrika tussen 1815 en 1840.

(impi's), en Mashonaland, het al langer bestaande koninkrijk van landbouwende Bantoes dat, naar blanke reizigers aannamen, veel goud zou hebben in de legendarische ‘Mijnen van Koning Salomon’. In het nieuwe, naar het noorden opgeschoven Mashonaland lag in het noordoosten ook Manicland. Dat was een in Mozambique doorlopend rijk met eigen koningen en de oude steden Rusape en Mutare.

De Lunda- en Lozivolken van Katanga en Barotseland bevochten elkaar, maar samen verdreven zij andere volken en indringers. De Portugese doorstekers kwamen daar niet door. Bergruggen, rivieren en uitgestrekte moerassen hinderden hen ook. Daardoor konden vanuit het noorden komende Britten hun kans waarnemen en het tussenliggende gebied veroveren. Arabieren van Kilwa en Zanzibar joegen er tegelijkertijd op slaven, goud en ivoor, en stichtten in de binnenlanden hun handelshuizen. Hun spoor volgend vanuit Oost-Afrika kwamen rond 1850 ook missionarissen en zendelingen het gebied binnen. David Livingstone bereikte in 1851 de Victoria Falls en opende daarmee de weg voor Europese handelaren en avonturiers.

Vanuit Transvaal liet Cecil Rhodes zijn oog vallen op deze gebieden die hij Noord-Zambezië (nu Zambia plus Malawi), en Zuid-Zambesië (nu Zimbabwe) noemde. Het gematigde gebied tussen Zambezi en Limpopo was geschikt voor blanke kolonisatie; de echte tropen begonnen boven de Zambezi. Cecil Rhodes drong aan op een Brits protectoraat over Matabeleland maar Londen kon dat niet betalen. Rhodes en zijn vrienden waren steenrijk geworden van hun goud- en diamantconcessies in Transvaal. Dus richtten zij samen met de Britse premier Lord Salisbury in 1889 de publiek/private British South Africa Chartered Company (BSAC) op, die namens de Engelse koningin met lokale vorsten verdragen over hun land mocht afsluiten. De BSAC moest ook handel in drank en slaven bestrijden en respect tonen voor inheemse godsdiensten.

Over landbezit en grenzen was niets vastgelegd; dat was vrij spel voor ondernemende lieden. Rhodes stuurde zijn afgezant Charles Rudd naar koning Lobengula in Bulawayo. Daar verwierf hij de gigantische ‘Rudd Concessie’ in ruil voor duizend geweren met munitie, een stoomboot, en een grote som geld. De concessie claimde de totale macht over het grondgebied van Lobengula's rijk en het monopolie op ontginning en verkoop van alle metalen en mineralen in dat gebied. Lobengula dacht dat de blanken alleen het recht hadden gekocht om gaten in de grond te maken en er delfstoffen uit te halen. Hij wilde zijn rijk helemaal niet overdragen aan de Grote Blanke Koningin Victoria in Engeland, en stuurde een delegatie naar Londen om haar dat te vertellen. Maar Rhodes en de zijnen hadden een grote militaire overmacht, dus Lobengula had zich maar te schikken. ‘Engeland is een kameleon, en ik, ik ben maar een vlieg,’ zou hij gezegd hebben. In 1889 had de BSAC ook al de handtekening verkregen van koning Lewanika van het Barotse- of Lozirijk, met een mijn- en handelsmonopolie. Daarna werd Noord-Rhodesië snel een Brits protectoraat. Er werd nauwelijks geweld gebruikt, niet veel gevochten, en de bevolking bood aanvankelijk weinig verzet. De Engelsen vonden dat zij ook een claim op Katanga hadden, maar dat was al van koning Leopold en zijn Vrijstaat Congo.

Midden 1890 trok een karavaan van 7.000 zwaar bewapende Britse pioniers Matabeleland binnen via de Shasirivier in Noord-Bechuana-land. In september bereikten zij een strategische

heuvel in Mashonaland waarop zij de Britse vlag plantten en Fort Salisbury, het latere Harare, stichtten. Vandaar trok de stoet naar het noorden, de Zambezi over en rechtsaf naar het Nyasameer. Met geweren in de aanslag sloten zij met de ene vorst na de andere contracten af.

Dit was de voorbereiding voor de Britse koloniën Zuid-Rhodesië, Noord-Rhodesië en Nyasaland. Vanaf toen waren de Portugezen aan alle kanten ingesloten en hun van-kust-tot-kust strategie was mislukt. Botsingen tussen Britten en Portugezen leidden nog tot een deal tussen Engeland en Portugal. De Portugezen claimden Barotseland (in Noord-Rhodesië) en de Hoogvlakte van Shire (in Nyasaland) waar de Engelsen ook een oogje op hadden. Bij het verdrag van juni 1891 kreeg Cecil Rhodes heel Manicaland en Mashonaland, en ook Barotseland kwam bij Brits Noord-Rhodesië. Het Portugese Mozambique werd daardoor stukken kleiner. In ruil daarvoor kreeg Portugal een groot gebied rond de Zambezi: het Cahora Bassa gebied met de Kop van Tete, dat voordien van Manicaland was. Nyasaland werd een rechtstreeks Brits protectoraat waar Rhodes niets te zeggen had. Zuid-Zambesië werd omgedoopt tot Rhodesië, het land van Cecil Rhodes. Gibbs vertelt dit verhaal vanuit koloniaal perspectief. Daarin staan heldhaftigheid, ondernemingslust, edelmoedigheid, zelfopoffering en Britse vaderlandsliefde centraal, naast het ‘natuurlijke overwicht van de blanke man over de zwarte, wilde, primitieve Afrikaan’, en de ‘vanzelfsprekendheid van de kolonisatie’.

Van de prekoloniale tijd van Nyasaland, het latere Malawi, is nog niet zo veel bekend. Er waren nederzettingen van Bantoegemeenschappen en er werd doorheen getrokken. Begin 20^e eeuw waren de volken ten westen en ten zuiden van het Nyasameer murw geslagen door de vele invasies in hun gebied. Dat werd erger toen daar in 1835 Ngonikrijgers de rust en de verhoudingen kwamen verstoren. Zij verdreven het Dwandevolk en vestigden zich op hun leefgebied aan het meer. In 1852 trokken katholieke missionarissen het binnenland van Nyasaland in, waar zij in 1875 op Schotse Presbyterianen botsten. Al deze door god gezonden hadden een beschavingsopdracht: het inprenten van godvrezendheid, gehoorzaamheid en onderdanigheid, vaak gekoppeld aan onderwijs en gezondheidszorg, vanuit het bewustzijn dat de cultuur van de blanken superieur was aan hun voor het grootste deel vernietigde zwarte fetisj- en afgodenculturen. Tussen 1859 en 1863 verkende David Livingstone het gebied. Daarna vestigden de Schotse Missies zich ten zuiden van het meer en op de hooglanden van Shire, op alle land ten westen daarvan en de plateaus van de Tonga- en Ngonivolken.

1.5 In Mozambique waren archeologische vindplaatsen en oude culturen schaars

Manyikeni, de enige bekende vindplaats in Mozambique werd door Britten ontdekt als uitbreiding van Great Zimbabwe, aan de weg naar de kustplaats Chubuene bij Sofala. Daar dreef deze stadsstaat handel met India en China. De cultuur van de vroege IJzertijd bereikte het zuiden van Mozambique vanuit vestigingen in Rhodesië en Transvaal. Mozambique bleef in de tijden van de Oude Beschavingen van Afrika nagenoeg onbekend en onontdekt. Maar volgens Ibn Batuta maakte rond 700 n.C. het oude zeevarende Makuavolk de gewaagde oversteek van Mozambique naar Madagaskar. Vanaf het jaar 1000 werd de kust, met name Sofala (Beira) deel van

het Zandrijk, eerst vanuit Oman, later vanuit Zanzibar. Zij bouwden een fort en verzamelden goud, ivoor en andere wonderen van de binnenlanden. Kralen, ceramisch materiaal en kleding kwamen uit China en India in ruil voor goud en ivoor. Ook de Swahilicultuur en de Islam zakten af via de handelsplaatsen aan de kust. In de 15^e eeuw was Sofala een belangrijke handelsplaats. De Portugezen Bartolomeus Dias en Pedro Álvarez Cabral ontdekten in 1500 dat toegang tot de rijkdommen van het Verre Oosten vanuit Sofala mogelijk was. Na korte oorlogen nam Portugal strategische plaatsen langs de kust van de Zandj en de Swaheli over. Dat werden de forten São Caetano (1505) en São Sebastião (1558). Zij namen ook de slavenhandel over van de Arabieren van Oman en Zanzibar.

2 De koloniale ervaring van de landen van de ‘Zuidelijke Doorsteek’

In het gebied van de oude open ruimte met de wisselende rijken en volken ontstonden zo in de loop van vele jaren van inmenging door Europeanen de contouren van de latere moderne landen. Zij heetten voorlopig Angola en Mozambique (Portugees), Noord- en Zuid Rhodesië (Brits-Zuid-Afrikaans), Katanga (al gauw Belgisch bij Congo) en Nyasaland (Brits protectoraat).

De Portugezen waren erg laat met de actieve kolonisering van hun Afrikaanse bezittingen. Zij moesten concurreren met Engelsen, Duitsers en Zuid-Afrikaanse Boeren. De koloniale periode van deze regio begon effectief in de nadagen van de Koloniale Berlijnse Conferentie (1884/1885). Vanwege het aangename klimaat kwamen er vooral kolonistenlanden waar boeren en ondernemers uit moederlanden zich op grote schaal vestigden. Op den duur werden die vaak een zelfstandige machtsfactor als kolonistenstaat, los van het min bezit om ze bij hun Zuidwest Afrika te voegen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog probeerden zij dat weer. In die tijd wilde Italië er een miljoen arme Italianen als kolonisten vestigen. Internationaal keek men ook serieus naar ‘Angola als mogelijk Joods Nationaal Thuis.’

2.1 Angola⁹ was rijk aan diamanten, wolfram, ijzer, mangaan, koper, tin en steenkool

In de jaren '20 noemde de Portugese premier Cunha Leala deze kolonie het land met de grootste potentiële rijkdom van Afrika. Zij begonnen het gebied serieus te koloniseren door er arme Portugezen te vestigen; in 1870 waren dat er 2.000. Later werd, vooral in de enclave Cabinda, ook veel olie en aardgas gevonden. Verder werden hout, sisal, palmolie, gom en bijenwas geëxporteerd. Landschap en klimaat waren aantrekkelijk voor de Portugezen. Vanaf 1878 werd slavernij voor alle Europese landen officieel verboden. Er moest dus een andere manier worden bedacht om zoveel mogelijk uit de Afrikanen te halen. Iedereen moest werken, en leegloperij werd gestraft. Elke Afrikanen moest belasting betalen. Om dat te verdienen was er werk als contractarbeider op plantages en in mijnen, onder slechte omstandigheden, tot in São Tomé toe. Het leger ronselde overal mensen die als nieuwe slaven onder contract naar de kust werden gebracht. Plaatselijke hoofden moesten elk hun quota contractanten leveren. De contracten voor vijf jaar werden stilzwijgend eindeloos verlengd. Van elke tien contractarbeiders kwamen er in het eerste jaar vier om. Wie de autoriteiten niet beviel, werd naar andere koloniën gedeporteerd of verdween spoorloos. Bij te weinig aanvoer van Angolezen werden die aangevuld met Mozambikanen. De kolonisatie eiste ook zo zijn tol onder de volken. In de 15^e eeuw zouden er in Angola 18 miljoen mensen geleefd hebben; in 1920 waren er nog maar 8 miljoen. De teruggang werd verklaard door de effecten van oorlogen, slavernij, dwangarbeid en periodes van hongersnood en ziekte. Aantallen inwoners in voor- en vroeg-koloniale periodes lijken vaak met een natte

⁹ D. Birmingham. Angola. In Patrick Chabal (eds.). *A History of Postcolonial Lusophone Africa*, 2002, pp. 137-185.

vinger te zijn ingeschat maar de teneur is duidelijk: in ruim drie eeuwen van slavernij en koloniale uitbuiting was de bevolking, net als in andere koloniën in Afrika, aanzienlijk gereduceerd.

Om de rijkdommen van de kolonie te kunnen exploiteren, werden spoorlijnen en wegen aangelegd voor vervoer van mijn- en plantageproducten naar havens. De Benguelaspoorlijn verbond al vanaf 1904 Kolwezi in Katanga met de haven van Luanda-Lobito. Vanaf de jaren '20 kwamen er meer Portugese kolonisten en het ging ze voor de wind. Op hun plantages werden sisal, suiker en katoen verbouwd. Tegelijk nam de voedselproductie onder de Afrikaanse bevolking sterk af. De groei van de plantage-economie ging hand in hand met verpaupering van het volk. Dat maakte het de blanken gemakkelijker om ze te dwingen om voor hen te werken. Vanwege belastingen en dwangarbeid vluchtten grote aantallen Angolezen naar Congo en Zuid-Afrika om daar tegen wat betere betaling in de mijnen te werken.

In 1928 kwam de Volkenbond tussenbeide: Portugal moest menselijker met de contractarbeiders omgaan. In praktijk maakte dat geen verschil. De wijze van kolonisatie werd in 1921 vastgelegd in maatregelen en wetten met betrekking tot *assimilãos*, aangepaste koloniale onderdanen en andere onderdanen: waar zij moesten wonen, de beheersing van hun werkkraft en de rol van godsdienst en onderwijs. Met het assimilatieprincipe wilde Portugal suggereren een non-raciaal beleid te voeren. Elke onderdaan kon volwaardig lid worden van de Portugese gemeenschap, ongeacht huidskleur of afkomst. Volgens de Native Assistance Wet van 1921 was een geciviliseerde Afrikaan, iemand die goed Portugees sprak, zich had losgemaakt van tribale gewoonten en gebruiken, schoolopleiding had gevolgd, over langere tijd goed gedrag had vertoond, en met reguliere arbeid een vast inkomen verdiende. Zo iemand werd een *não indigena*, een niet-inboorling, of een *assimilão*, een aangepaste, met in principe dezelfde rechten als elke Portugees.

In 1940 had Angola 24.000 geassimileerden: 0,6% van de bevolking. Per kolonie varieerde hun aantal van enkele honderden tot duizenden. In praktijk bleven zij derderangs burgers waarop werd neergekeken en die dienstbaar moesten zijn aan Portugezen en uit Goa gehaalde Indiërs. Want ook bij de Portugezen was het beleid op papier in de hoofdstad anders dan wat zich in de koloniale werkelijkheid afspeelde. Portugal had een traditie van redelijk humane wettelijke hervormingen die in praktijk in de koloniën nooit werden doorgevoerd. Voor een betere beheersing van arbeidskrachten voerde de overheid in 1921 ook de ‘wet op hergroepering van de Afrikaanse bevolking’ in. Alle inboorlingen moesten wonen in door de overheid aangewezen inheemse reservaten en mochten zich niet meer mengen met blanken of geassimileerden: ‘een vorm van Apartheid’ deed zijn intrede. Iedereen moest wonen in speciale dorpen langs de wegen. Blanke kolonisten eigenden zich het land toe dat de Afrikanen moesten verlaten. Kolonisten waren vooral fascistisch georiënteerde boeven en avonturiers zonder opleiding, met weinig compassie voor oorspronkelijke bewoners van Angola.

Tijdens de economische crisis van 1929-1933 ging Portugal bijna failliet. De fascist Antonio de Oliveira Salazar, voordien minister van financiën en koloniën, werd premier van Portugal. Zijn opdracht was om de koloniën in Afrika efficiënter en winstgevender te maken. Vlak voor

de Tweede Wereldoorlog gooide hij de deuren van Angola open voor Hitler-Duitsland. Dat kreeg voor 99 jaar het recht om Angola onbeperkt te exploreren, ontwikkelen en exploiteren. De firma Krupp stuurde 200 ingenieurs en technici. Het duurde geen 99 jaar want na de oorlog ontbond Engeland die relatie. In 1944 stopte Salazar zijn flirt met de Duitsers. Hij opende opnieuw de deuren, maar nu voor Engeland en de VS. Die vonden het best dat Krupp in Angola bleef. Voor Angola betekende de oorlog nieuwe economische bloei die daarna ook doorzette, vooral door de hogere opbrengsten van koffie en diamanten. Er kwamen meer kolonisten en de tegenstellingen tussen branco e preto (blank en zwart,) werden scherper. Daardoor raakten ook veel kleurlingen vervreemd van de blanken.

Henrique Galvão, een Portugese arbeidsinspecteur, bracht in 1947 tot grote woede van Salazar een schokkend rapport uit over arbeidsomstandigheden in Angola. Als politiek misdadiger en saboteur werd hij tot 15 jaar gevangenis veroordeeld. Zijn rapport illustreerde perfect hoe de oude slavernij was vervangen door een moderne variant:

‘Alleen de doden zijn van dwangarbeid vrijgesteld. Van een realistisch gezichtspunt beschouwd is de situatie thans minstens zo onmenselijk als in de dagen van openlijke slavernij. Toen was de neger die als een beest gekocht werd persoonlijk bezit van de eigenaar die er belang bij had om hem sterk en gezond te houden, evenals zijn os en zijn paard. Nu wordt de neger niet gekocht, maar eenvoudig gehuurd van de overheid terwijl hij in naam een vrij man blijft. Het kan de werkgever en het bestuur weinig schelen of hij blijft leven of sterft; als hij maar blijft werken zolang hij kan. De werkgever kan om levering van nieuwe werkkrachten verzoeken als de vorige niet meer kunnen werken. Er zijn werkgevers waarbij zeker 35% van de arbeiders die zij via het bestuur kregen, tijdens hun zogenaamde contractperiode omkwamen. Er is geen enkel geval bekend dat aan iemand van hen nieuwe arbeiders die onder dezelfde omstandigheden moeten werken, geweigerd zijn.’

In 1955 kwam er een wet op de dwangarbeid en internationaal werd verkondigd dat die in Angola niet meer bestond. Het tegendeel was waar: zelfs kleine kinderen moesten nog steeds onder dwang stenen kloppen, wegen repareren, greppels graven, vrachten sjouwen, ertsgrond zeven, in huishoudingen werken, en nog veel meer. De bevolking had het slecht. Nog altijd werd onteigend en werden mensen tot slecht betaalde arbeid gedwongen. De koloniale omzetbelasting en hoofdelijke aanslagen wogen zwaar. Absolute willekeur heerste.

Het aantal blanke kolonisten groeide van 9.000 in 1900, 172.000 in 1965 naar 600.000 in 1975. Portugal had een actief emigratiebeleid voor arme Portugezen naar Afrikaanse koloniën. Sinds de jaren '50 werd Angola steeds meer opgedeeld onder internationale houders van concessies van mijnen en plantages. Het ging om heel grote gebieden voor de buitenlandse syndicaten CAR-BORANG, PETROFINA, KRUPP, COPA, SARL, DIAMANG, PECHINEY en DE BEERS. Daar achter stonden internationale banken die investeerden in de steeds intensievere en winstgevender wordende exploitatie. De VS, Engeland, België en Duitsland werden belangrijke exportbestemmingen. Na 1963 kwam Japan daarbij door levering van een miljoen ton ijzererts

per jaar aan YAMTA Iron & Steel, een Japans-Amerikaanse grootonderneming. Elk jaar werd voor miljarden aan waarde het land uitgesleept.

Na de Tweede Wereldoorlog verdubbelde in 15 jaar het kapitaal van de tien grootste Portugese koloniale bedrijven. De Afrikaanse bevolking kreeg er weinig voor terug. De importen bestonden uit wijn, kleding, voedsel, auto's: dure luxeartikelen voor blanke kolonisten. Tot 1961 was er geen onderwijs in Angola. Er was een aanpak van gedwongen assimilatie van kinderen van hoofden en koningen, en slechts een kleine minderheid werd assimilado. Voor 99% van de Angolezen bestond alleen de weg van dienstbaarheid en dwangarbeid. Het koloniale doel was vernietiging van hun traditionele leefpatronen die plaats moesten maken voor een nieuwe Portugese koloniale orde waarin zij de onderliggende rol moesten spelen. In de jaren '60 woonde toch al een vijfde van alle Angolezen gedetribaliseerd in steden. En honderdduizenden werkten in de mijnen van Congo en Zuid-Afrika.

2.2 Het verhaal over de katholieke missie en de rol van de kerk in Portugees koloniaal Afrika

Voor Portugal was het uitdragen van de Portugese cultuur en beschaving in Afrika synoniem aan de verbreiding van het Portugese christendom. 'Het Kruis en Het Zwaard' moesten samen de wereld veroveren. Missionarissen waren oorlogshelden, zeker als zij omkwamen als martelaar. Al vanaf 1455 had Portugal de pauselijke volmacht, het koninklijk patronaatsrecht, om veroverde volken in Afrika, Azië en Amerika goedschiks dan wel kwaadschiks te kerstenen. Alle Portugese missie-ordes deden mee aan de slavenhandel. Zij doopten hun slaven vóór de inscheeping, wat op papier een grote aanwas aan katholieke zielen opleverde. Begin 19^e eeuw zag de regering dat het missiewerk in Afrika door gebrek aan missionarissen in crisis verkeerde. De uitgezonden priesters waren van laag allooi en verwarden teveel hun geestelijke zaken met wereldse. En er werden niet-Portugese, protestantse zendelingen gesignaleerd in een kolonie die 100% Portugees-katholiek moest zijn. Het groeiend aantal zendelingen uit Engeland, Canada en de VS werd met wantrouwen gezien. De missie beperkte zich in feite nog maar tot de kuststeden. Vanaf de jaren dertig stuurde Portugal meer missionarissen, en binnen enkele jaren was een derde van alle Angolezen gedoopt. Niet toevallig ging dat samen met de eerder beschreven verbreding en versterking van de koloniale bestuursmacht over heel Angola, met krachtdadige inzet van het leger.

In mei 1940 sloten Portugal en de Heilige Stoel in Rome 'een nieuw Concordaat' dat de katholieke missie het alleenrecht gaf in de Portugese koloniën. De kerk collaboreerde volledig met het koloniale regiem. Elke bestuurspost had voortaan altijd een missiepost. Dat bleek overduidelijk na het uitbreken van de bevrijdingsstrijd in 1961. Het volk werd bestookt met morele boodschappen dat opstand en geweld tegen de wil van god en slecht voor het zielenheil waren. Priesters waren informanten van het leger en vertelden aan Portugese soldaten dat god aan hun kant stond. Bij excessief geweld tegen Angolezen keek de kerk de andere kant op. Kritische

priesters werden snel gerepatrieerd, en gestraft bij herhaling van hun fout. Protestantse zendelingen werden gelijkgesteld aan de vijand en waren dus vogelvrij.

Maar op de Conferentie van Berlijn in 1895/96 legden de koloniale machten al vrijheid van godsdienst vast. De Paus en de Dictator konden afspreken wat zij wilden, maar dit werd de regel. Dus kwamen Anglo-Amerikaanse zendelingen toch in Angola hun subversieve ideeën verbreiden. Die werden snel opgepikt. Zij vertaalden de bijbel in lokale talen en boden onderwijs en gezondheidszorg. Bij de onafhankelijkheid noemde 11% zich protestant. De kolonie bleef zich verzetten tegen die ontwikkelingen. Een protestant kon geen *assimilão* zijn. Afrikaanse talen mochten geen onderwijstaal zijn. Niet-katholieke huwelijken werden niet erkend en daaruit geboren kinderen waren buitenechtelijk. Protestantse zendelingen werden vaak zonder opgaaf van reden uitgewezen. Zij kregen de schuld van de opstand van 1961. Volgens koloniale denkkaders konden Afrikanen zoiets niet zelf verzinnen, dus de leiders van de rebellie moesten wel protestanten zijn. Hele gebieden werden verboden voor zendelingen. Voor de Portugese regering waren zij spionnen, gevaarlijke vreemdelingen waartegen de Contra-Subversieve Dienst en de bisschoppen met succes optraden. In 1972 waren er nog maar 36 zendelingen in Angola. Duizenden zwarte Afrikaanse protestanten, veel onderwijzers, predikers en verplegers, in de ogen van kerk en staat ketterse dwarsliggers en opruiers, werden in de tussenliggende jaren verjaagd, gevangen genomen of zelfs gedood.

Als de ellende groot is en mensen van zichzelf en hun cultuur vervreemd raken, dan ligt religieuze sektetvorming om de hoek. Het ontstaan van protopolitieke sektes komt wereldwijd voor. In Angola was de ellende groot en de culturele ontworteling extreem. De profeet Simão Toco (Simon Mtoko), een protestant uit het Congo-volk van de provincie Uige, kreeg een grote beweging, het ‘Tocoïsme’, op gang. In 1949 vestigde hij zijn centraal geleide Wereldkerk van de Heer Jezus Christus. Daarin werden elementen van het christelijk geloof gecombineerd met traditionele lokale religieuze en spirituele ideeën en gebruiken. De volgelingen moesten zich aan strenge discipline onderwerpen. De beweging was antikoloniaal en wilde terug naar het Oude Afrika. Tocoïsten verzetten zich tegen dwangarbeid en kwamen dus in botsing met de overheid. Hun heilsboodschap was een beloofde goddelijke interventie ten gunste van de zwarte Angolezen. Dankzij veel discipline en gebed zouden de blanke onderdrukkers en uitbuiters met de hulp van Christus en de goden verjaagd worden. Dwars door culturen, volken en organisaties heen werd de beweging nationaal. Hij leek sterk op de oudere ‘Kimbangistische Beweging’ die Simon Kimbangu, de ‘Eerste Zwarte Christus’, in 1904 in het aangrenzende Congo stichtte. Na zijn dood in gevangenschap in 1951 werd Kimbangu een martelaar. De Portugezen deporteerden Simão Toco naar de Azoren en pas in 1974 kon hij naar Angola terugkeren. De beweging groeide tijdens zijn afwezigheid. De vorm bleef religieus, maar de onderliggende inhoud was een sociaal-politieke reactie op het vernielen van de oude culturen en structuren. Bij gebrek aan geschikte antwoorden in de reële wereld werden die gezocht in religie en mythe. Tocoïsten ontwikkelden nieuwe vormen van sociale organisatie met een religieus-mythisch-magische vlag als poging om een vorm te vinden om ontstane spanningen hanteerbaar te maken. Het Tocoïsme was nog actief in de jaren ’90 van de 20^e eeuw.

Langzaam kwam in Angola de wind van verandering op gang. Sinds 1948 hielden geassimileerde Angolezen zich in clubs bezig met poëzie en literatuur. Politiek was verboden, culturele verenigingen en sportclubs waren semilegaal. In de jaren '50 ontstond ANNANGOLA, de ‘Beweging van Nieuwe Angolese Dichters’. Achter de schermen leerden zij mensen in dorpen en stadswijken lezen en schrijven. Zij hielden politieke discussies en verbreidden ideeën over onafhankelijkheid en nationalisme. In 1956 ontstond de ‘Angolees-Afrikaanse Verenigde Partij van de Strijd’ die in dat zelfde jaar met andere ondergrondse bewegingen het MPLA vormde, de ‘Volksbeweging voor de Bevrijding van Angola’, die begon als partij van patriottische intellectuelen, maar al gauw ook arbeiders kantoorklerken, kleine handelaren, plantage- en havenarbeiders als leden had. In 1960 waren er al 50.000 geregistreerd. De beweging ontwikkelde zich vooral onder het Mbunduvolk in West- en Centraal Angola. De dichter/arts Agostinho Neto was de eerste MPLA-leider. Andere beroemde namen zijn die van de broers Pinto en Mario de Andrade, Viriato da Cruz, António Jacinto, Luandino Vieira, Lúcio Lara en Ilódio Machado. Ondanks hun Portugese namen waren zij zwarte of iets lichter getinte Afrikanen. In december 1962 hield MPLA haar eerste ‘Nationale Conventie’ in Leopoldville, in het toen al onafhankelijke Congo/Zaire.

In 1962 werd ook FNLA, het ‘Nationale Front voor de Bevrijding van Angola’ opgericht; een beweging met een lange voorgeschiedenis onder de Angolezen van het baCongo volk waarvan het gebied half in Congo/Zaire, half in Angola lag. Naast het kiCongo was het Frans hun voorkeurstaal. In Zaire leidde José Guilmore, alias Holden Alvaro Roberto, samen met Alexandre Tati, Barros Necaca, Eduardo Pinnock en André Massaki deze meer traditionele organisatie, ontstaan uit de etnische verenigingen ALIAZO en UP(N)A. Holden Roberto was geboren in São Salvador, de vroegere koningsstad M'Banza Congo, als prins van het Congovolk, maar hij groeide op in Belgisch Congo. Hij kreeg er les van de Doopsgezinde Missie en was jarenlang koloniaal ambtenaar voor de Belgen. De profeet Simon Mtoko werkte met hem samen. In 1954 overleed koning Dom Pedro VII van Congo. Deze laatste koning had gekozen voor de koloniale zaak en was dienstbaar aan de Belgen. Zijn opvolger Dom Antonio stierf in 1957. Onder diens erfgenamen ontstond rivaliteit. Tenslotte zou Holden Roberto koning worden, maar de Belgen schaften het koningschap af en verboden het. Dat zorgde voor opschudding in het hele Congo-gebied.

Holden Roberto was in 1958 clandestien deelnemer aan de All African Peoples Conference in Accra. Hij was er namens UP(N)A, de ‘Nationale Unie van het Volk van Angola’, en ontmoette daar Kwame Nkrumah, Kenneth Kaunda, Tom Mboya, Jomo Kenyatta, Jonas Savimbi en anderen. In 1962 benoemde Holden Roberto Jonas Savimbi als secretaris-generaal van UP(N)A. Pas veel later werd bekend dat zowel hij als Savimbi toen al op de loonlijst van de CIA stonden. Rond de onafhankelijkheid van Congo in 1960 manifesteerden zich nog andere kleine Angolese partijen en vakbonden in ballingschap met een politiek programma. Zij waren vooral verdeeld. Gebrek aan politieke ervaring en de koloniale traditie van het tegen elkaar uitspelen van volken waren daar debet aan. In Congo hadden zowel Patrice Lumumba als Moïse Tshombe sterke voorkeur voor de Francofone Angolese partijen van het Congovolk. Zij hadden weinig op met het MPLA dat gezien werd als partij van het Mbunduvolk. Dat werd sterker toen katoenarbeiders

ders van COTONANG in het noord-Angolese Baixo do Cassenje en koffiewerkers in 1961 in de aangrenzende Zaïre-provincie staakten. Door het Tocoïsme geïnspireerd vielen zij met geweld blanke boerderijen en huizen aan.

De koloniale repressie op het land en in de lucht was verschrikkelijk, met zeker 5.000 doden. Deze ontwikkeling was de aanleiding voor het MPLA om voor de gewapende strijd te kiezen. Het begon met aanvallen op de gevangenis, politiebureaus en het radiostation van Luanda. Manuel das Neves, een vrijzinnige blanke priester die met UP(N)A samenwerkte, zou de initiatiefnemer zijn. De aanval mislukte en het hele MPLA-kader werd opgepakt. En weer was de wraak van het koloniale leger wreed, zo wreed zelfs dat in de VN Veiligheidsraad de VS én de Sovjetunie dat geweld tegen burgers veroordeelden. De MPLA was nagenoeg ontmanteld en alle initiatief lag nu bij de UP(N)A. Maar de bevrijdingsoorlog was begonnen.¹⁰

Begin 1961 werd John Kennedy de president van de VS. Hij nam meteen afstand van de Amerikaanse steun aan het regiem Salazar en koos voor steun aan FNLA/UP(N)A. Maar hij zette niet door na Salazars dreiging om de NAVO-basis op de Azoren te sluiten. In november 1963 werd Kennedy vermoord. De regering Nixon, en met hem de NAVO, koos weer voor onvoorwaardelijke samenwerking met het fascistische Portugal. De overgebleven MPLA-kaders weken uit naar Guinée-Conakry. Agostinho Neto werd naar Portugal verbannen vanwaar communistische vrienden hem hielpen ontsnappen. In oktober 1962 verhuisde het MPLA-hoofdkwartier naar Léopoldville waar in december het eerste nationale MPLA-Congres gehouden werd. Het weer opkrabbende MPLA drong daar aan op samenwerking binnen één nationaal Angolees bevrijdingsfront, maar daaraan wilde niemand meedoen.

In Congo werd Patrice Lumumba vermoord en een nieuw reactionair bewind kwam er aan de macht. Dat verbande de MPLA uit Léopoldville, arresteerde hun leden en confisqueerde hun wapens. Zij vonden toen onderdak aan de overkant, in Brazzaville. Van daaruit hadden zij toegang tot de Angolese enclave Cabinda waar zij een klein front openden. In Congo/Zaïre begon het FNLA onder Holden Roberto systematisch MPLA-aanhangers te doden. Holden Roberto had goede relaties met zijn zwager en vriend Joseph Mobutu en met de Israëliëse regering. Hij kreeg meer geld, wapens en mensen om vanuit Congo voor de bevrijding van Angola te vechten. De strijd om Angola speelde in het hart van de Koude Oorlog in Afrika. De Organisatie van Afrikaanse Eenheid (OAE) erkende het in Léopoldville huizende FNLA als dé Angolese regering in ballingschap. Het als communistisch aangemerkte MPLA werd nergens meer uitgenodigd. Dat begon het FNLA er van te beschuldigen een tribale organisatie zonder nationaal programma te zijn, maar kreeg van de andere Angolese partijen hetzelfde verwijt terug: kift tussen het Congovolk en het Mbunduvolk.

Dr. Jonas Malheiro Savimbi kwam rond 1960 als derde hoofdrolspeler binnen in het politieke spel rond Angola. Hij was in 1934 geboren als zoon van een spoorweg-employé. Na een zeer re-

10 M. Newitt. Mozambique. In Patrick Chabal. *A History of Postcolonial Lusophone Africa*, 2002, pp. 185-235. Bosgra & K. Schaepman. *Angola, bezet, bevrijd, bedreigd*, 1975.

ligieuze opvoeding werd hij in 1958 voor studie naar de VS gestuurd. Zijn studie mislukte maar hij kwam in contact met Angolese nationalist en deed ook zaken met de Portugese geheime dienst PIDE en de Amerikaanse CIA. Hij werd lid van UP(N)A maar onderhield ook relaties met actieve MPLA-leden. In 1962 maakte Holden Roberto hem tot Secretaris Generaal van de UP(N)A en minister in de FNLA/ UP(N)A-regering in ballingschap. In die functies reisde hij de wereld rond: New Delhi, Tunis, Kampala, Belgrado, Léopoldville. Bij Portugese ondernemers roemde hij de verdiensten van het kolonialisme en hij trouwde met Rosa, de dochter van een zeer rijke Duits-Zwitserse eigenaar van mijnen en landerijen in zuid-Angola. In 1963 was hij de spin achter een reeks overwinningen in de OAE van het FNLA op de MPLA. In 1964 probeerde hij vanuit zijn sterke positie Holden Roberto te verdringen, maar die gooide hem toen uit de partij, waarna hij zijn diensten aanbood aan MPLA dat echter niet geïnteresseerd was. Hij vond aansluiting bij dissidente UP(N)A-leden in Zambia vanwaar hij Mao Tsetung in China bezocht en enige tijd flirtte met het Chinese communisme. In 1965 vertrok deze kameleon weer voor langere tijd naar de VS. Hij kwam terug met militaire plannen en de Amerikaanse belofte van materiële steun. Daarmee richtte hij in 1966 UNITA op, de Nationale Unie voor de Totale Onafhankelijkheid van Angola. Het Ovimbunduvolk van de centrale hoge plateaus, het grootste volk van Angola, was zijn tribale achterban en Huambo zijn basis. Tot 1974 voerde UNITA drie kleine, vooral symbolische acties uit tegen het Portugese leger.

Het UNITA-leger werd pas na de onafhankelijkheid echt groot, sterk en actief. Zo had Angola, juist toen eenheid het hardst nodig was, drie elkaar tegenwerkende bevrijdingsbewegingen die elk voor zich een nationale rol opeisten zonder deelname van de anderen, vanuit het adagio: macht moet je pakken, niet delen. Objectief gezien was het MPLA de meest nationale van de drie, en ook de enige met troepen binnen Angola. MPLA kreeg steeds meer steun van Rusland en Cuba, FNLA kreeg die van de VS, Frankrijk, België en Israël, en UNITA dat zich gesteund wist door de VS, Zuid-Afrika en China wachtte rustig af. Alle drie gebruikten zij verschillende accenten en jargons, met mengsels van Marxisme, Maoïsme, Afrikaans Nationalisme, Afrikaans Socialisme, Panafrikanisme en Portugese Moderniteit. Het MPLA kwam meer in de communistisch gezinde hoek terecht en de twee andere in de neokoloniale. Dit effect werd versterkt door de zetten van externe spelers in de Koude Oorlog.

Langzaam begon de OAE toch het MPLA te erkennen als effectieve nationale beweging. Prominente UP(N)A-leden liepen over naar het MPLA, met verwijten van machtswellust en tribalisme binnen FNLA/U(N)PA. Anderen, zoals Taty, sloten zich aan bij de gehate PIDE, de Portugese geheime dienst. Na 1966 was de FNLA/UP(N)A-combinatie militair en politiek niet meer in Angola aanwezig. Dat gaf het MPLA de feitelijke leiding aan de bevrijdingsstrijd. De oorlog werd het meest intensief gevoerd tussen 1966 en 1972. De onafhankelijkheid van Zambia in 1964 maakte een uitvalsbasis voor een tweede front in oost-Angola mogelijk. Grotere gebieden werden bevrijd en met steun van UNESCO zette het MPLA daar een systeem op van onderwijs en georganiseerde productie. In de oostelijke Wouden van Dembos van Mozambique verschole zich 5.000 guerrillero's en ook ruim 40.000 burgers vonden er een veilige toevlucht. Er kwamen militaire zones met MPLA-eenheden in Cuanza-Norte, Luanda, Congo en Malanje.

Later werden dat er veertien. Zij vielen in het noorden en oosten koffieplantages, legerplaatsen en politiesteden aan.

Portugal stuurde meer soldaten naar deze lastige kolonie: van 9.000 in 1958 naar 80.000 in 1967. Het koloniale leger gebruikte terreur, intimidatie, massamoord en de tactiek van verschroeide aarde. Dorpen en akkers werden vernield met napalm en de gewassenvernietiger Agent Orange. Het leger doodde 50.000 ongewapende burgers en zeker 300.000 Angolezen vluchtten naar Congo/Zaire. Engeland, Duitsland en de VS leverden Salazar oorlogsschepen, machinegeweren, napalmbommen, nachtkijkers en ander wapentuig. Daarmee konden de Portugezen steden terugveroveren en de rebellen de bergen en wouden in drijven. Toch wist MPLA de acties nog op te voeren. In 1966 doodde het in 2.000 operaties zeker 1.600 Portugese soldaten. De bevrijde gebieden werden groter, er kwamen er meer van, met onderwijs, gezondheidszorg, productie, distributie en vooral veiligheid. Binnen de bevrijde gebieden kwam een participatief-democratisch systeem van de grond. Het MPLA sloot handelsakkoorden met buurlanden. Portugal verhoogde zijn oorlogsbudget en de NAVO gaf Salazar nog meer steun.

Begin jaren '70 kwamen er conflicten binnen de MPLA-leiding naar buiten. De kritiek op de autocratische, eigenwijze koers van Agostinho Neto nam toe. In 1973 wilde hij op eigen houtje een verbond sluiten met het in crisis verkerende FNLA. Daar werd gemuit, officieren deserteerden en er vonden executies plaats. Toen greep het leger van Zaire in, waarna Roberto Holden de alleenheerschappij over het FNLA kreeg. Neto's Alleingang bracht Daniël Chipenda in het oosten tot rebellie, met steun van Zambia. Facties van MPLA vochten tegen elkaar, er vielen doden, er kwamen arrestaties voor. Ook Mario de Andrade kreeg genoeg van Neto. In het oosten begon toen Savimbi's UNITA de MPLA-stellingen aan te vallen. Die verdeeldheid speelde nog toen op 25 april 1974 het fascistische regiem in Portugal met de Anjerrevolutie ten val kwam. De nieuwe Portugese regering besprak met MPLA, UNITA en FNLA de toekomst van Angola. De OAE keek toe en dacht mee. Zij sloten vage overeenkomsten en iedereen wist dat niemand zich er aan zou houden. Want de focus van de Koude Oorlog op deze regio werd sterker. Het lokale en regionale chauvinisme ook. Mobutu Sese Seku van Zaire wilde het ontstane vacuüm gebruiken om in Angola een regiem neer te zetten dat hem en zijn vrienden welgezind was.

De Battle of Dead Road, een veldslag bij de brug over de Bengo-rivier, gaf de doorslag. Militaire eenheden van het FNLA, Portugal en Zaire trokken samen met Amerikaanse adviseurs en groot materieel de grens over om MPLA definitief de pas af te snijden en uit te schakelen. Afgestemd daarmee viel in het zuiden een legermacht van UNITA binnen, samen met Zuid-Afrikaanse troepen. Die trokken op naar Benguela Lobito om verder langs de kust naar Luanda door te stoten. De aanvallers waren op voorhand zeker van hun overwinning. Maar dat viel tegen, want op het laatste moment schoten Cubanen met zwaar Russisch materieel de MPLA te hulp. Een zware veldslag, beslissend voor Angola en de regio, volgde. De journalist Robert Moss beschreef die:

‘Intussen waren op 6 november een kolonne van zo'n 800 zwarte FNLA-troepen, versterkt met 130 blanke Portugezen, geleid door kolonel Gilberto Santos e Castro en majoor Cardoso,

een ongeregelde vechtjas en voormalige PIDE-officier, en drie Zairese bataljons geleid door een Zairese kolonel, opgetrokken tot Caxito, een strategisch kruispunt van wegen 40 km boven Luanda. Holden Roberto, de mulattenleider van het FNLA met permanent een donkere zonnebril die zijn ogen verborg, had persoonlijk de leiding over de hele kolonne op zich genomen. Hij was er fel op gefixeerd om Luanda in te nemen. Dat zou op 10 november gaan gebeuren, de dag voorafgaand aan de onafhankelijkheid. Maar vanaf het begin van de aanval gingen er dingen verkeerd. De FNLA-kolonne kwam in de buurt van de Bengo-rivier. Zij moesten bij het eerste daglicht van de 10^e november de brug oversteken, maar de orders bleven elders steken, officieren versliepen zich, en de aanval begon pas na kwart over acht. Het was niet zozeer de timing van de aanval waardoor het fout ging, maar de richting, want recht tegenover de mannen van Holden Roberto, aan de overkant van de Bengo, lag een krijgsmacht van 800 Cubanen. De MPLA-strijders die erbij waren, stonden onder strikt Cubaans commando. En die Cubanen waren goed bewapend...’

De MPLA en de Cubanen versloegen het FNLA en UNITA met een overmacht aan goed getrainde soldaten en wapens. In de moerassen sneuvelden honderden soldaten, en met hen drie blanke adviseurs. Jonas Savimbi vluchtte naar Zuid-Afrika en Holden Roberto naar Kinshasa. Na deze veldslag was de macht stevig in handen van het MPLA dat op 11 november 1975 de onafhankelijkheid van Angola onder haar leiderschap uitriep. De overige voormalig Portugese koloniën erkenden samen met de toenmalige vrienden van Rusland in Afrika dit Angola onder het MPLA. Dat waren Guinée-Conakry, Somalië, Algerije, Congo-Brazzaville, Mali en Mauritius. Maar de meeste Afrikaanse landen sympathiseerden met de verliezers; vooral met Jonas Savimbi en UNITA. In die dagen was Idi Amin de voorzitter van de OAE. Hij liep voorop met zijn afkeer van die communisten van het MPLA. Maar geleidelijk verschoven Nigeria, Tanzania, Kenia en Zambia met hun voorkeur richting Agostinho Neto en het MPLA. Zuid-Afrika (Vorster) en de VS (Nixon en Kissinger) bleven het authentieke Afrikaanse verzet van UNITA en FNLA politiek, militair en materieel steunen. Zij gunden het extreem rijke en strategische land met de vele grondstoffen en de rijke hoeveelheden Cabinda-olie, niet aan de communisten. Deze regeringen steunden ook FLEC, de Bevrijdingsbeweging van Cabinda. Zij zetten fors in op destabilisering en provocatie, om zo in het onafhankelijke Angola een burgeroorlog te veroorzaken. Dat was de Koude Oorlog in Afrika op zijn heftigst.

2.3 **Het kolonialisme in Noord-Rhodesië (later Zambia) begon minder ingrijpend, minder heftig**

Het gebied stond na 1890 onder gezag van de BSAC van Cecil Rhodes. Aan het eind van de 19^e eeuw werd begonnen met winning van koper in het grensgebied met Katanga. En in 1906 werd een begin gemaakt met de exploitatie van lood- en zinkerts rond Broken Hill, Kabwe, ten noorden van Lusaka. Tussen 1903 en 1910 legde men spoorbanen aan van de mijnen via Zuid-Rhodesië en Mozambique naar de havens van Beira en Lourenço Marques. Er kwam een treinverbinding met Johannesburg, en een naar Katanga en Kasai in Belgisch Congo dat haar mineralen via Brits Oost-Afrika uitvoerde. Langs de spoorbanen kwamen de belangrijkste ne-

derzettingen en boerderijen van Europese kolonisten. Hier nam de BSAC de beste gronden in beslag voor de blanke boeren. Tussen 1907 en 1910 werden in het zuiden de eerste reservaten opgezet voor het Angoni-volk. Later kwamen er ook reservaten voor andere volken in het midden en het noordoosten. Veel in beslag genomen land werd niet gebruikt, want het lukte niet om genoeg kolonisten aan te trekken. Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog in 1918 waren er maar 3.000 kolonisten uit Engeland en Zuid-Afrika tegenover naar schatting een miljoen Afrikanen. Toen Zuid-Rhodesië zich in 1923 min of meer onafhankelijk maakte als kolonisten-natie, besloot Engeland om van Noord-Rhodesië een Brits protectoraat te maken. De Engelse staat kocht de BSAC uit voor 3.750.000 pond. Tien jaar later betaalde het de BSAC nog eens twee miljoen pond na voor mijnrechten, terwijl de Company toch het recht behield om mijnen te exploiteren.

Daarna begon de intensivering van de koloniale ontwikkeling van de twee Rhodesiës en Nyasaland. Het was de tijd van het interbellum, de jaren tussen de twee wereldoorlogen. In Noord-Rhodesië werd meer land onteigend dan ooit tevoren, vanuit de verwachting dat er meer kolonisten zouden komen. Ruim een derde van het beste land werd blank verklaard. In de eerste helft van de jaren '30 werden Afrikanen uit deze gebieden naar reservaten gestuurd. De rest van het land, nog steeds de helft, werd kroondomein, als reserve voor toekomstige kolonisaties. In afwachting daarvan mochten Afrikanen daar wel grond pachten. Overal ontstond het nieuwe verschijnsel van zwarte arbeiders die naast hun slecht betaalde werk bij blanke boeren nog landjes pachtten bij de Britse Kroon. Zij leefden van de akkertjes en moestuinen die zij bij de baas pachtten. Meestal werden zij deelpachters: de eigenaar gaf hen gereedschap en zaden, in ruil daarvoor moesten zij bijna hun hele oogst afstaan. Armoede, gebrek en belastingen dreeven de Afrikanen de loondienst en de deelpacht in. Maar ook moesten duizenden Afrikanen van de twee Rhodesiës en Nyasaland gedwongen als contract-arbeiders naar de mijnen in Rhodesië, Zuid-Afrika en Katanga.

In Noord-Rhodesië kwam de grote omslag in 1927 met de exploitatie van de enorme voorraden kopererts in de Copperbelt. In de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog werkten daar 15.000 zwarte mijnwerkers. Daarnaast werd kobalt een tweede belangrijke delfstof. Noord-Rhodesië werd steeds meer een op mijnbouw geconcentreerde kolonie, terwijl Nyasaland vooral een landbouwkolonie werd, met daarnaast een rol als arbeidsreserve voor land- en mijnbouw in de ruimere regio. De nawerking van de wereldcrisis van 1929-1933 kwam in deze regio hard aan. De vraag naar mineralen stagneerde, opbrengsten van mijnen stortte in, arbeiders werden massaal ontslagen. De terugslag trof vooral de Afrikaanse bevolking. In 1935 brak in de Copperbelt een grote staking uit als protest tegen ontslagen, dalende lonen, stijgende voedselprijzen en belastingen, en keiharde discriminatie. Er werden troepen op af gestuurd en er vielen toen tientallen doden. In de permanent geworden kolonies van groeiende aantallen mijnwerkers die niet meer naar hun dorpen teruggingen, ontstonden nieuwe vormen van sociale en politieke organisatie. In de mijnen van Zuid-Afrika leerden zij politieke activisten kennen. Na afloop van de contracten reisden hun ideeën en adviezen mee naar het eigen land. In 1940 staakten weer 15.000 mijnwerkers in de Copperbelt met eisen als een minimumloon, beter sanitair, en afschaffing van de gedwongen winkelnering. De politie kwam weer met wapengeweld. Deze

keer werden 80 mannen gedood. Beide stakingen waren spontaan. Er waren nog geen duidelijke vakbonden en politieke bewegingen.

In 1946 werd de Federation of African Welfare Societies opgericht die zich in 1948 manifesteerde als het African National Congress of Northern Rhodesia. In 1949 volgde de Northern Rhodesia Mineworkers Union met heel veel leden in de vier grootste mijnen. De mijnen erkenden de bonden nog in hetzelfde jaar. In Engeland werd intussen de gehate Federatie van de Twee Rhodesië en Nyasaland uitgeroepen. In 1950 kwam de 25-jarige onderwijzer Kenneth Kaunda met zijn vrienden de African National Congress Party versterken. In september 1952 staakten 39.000 vakbondsleden voor hogere lonen en betere arbeidsvoorwaarden. Ook werkers uit de lood- en zinkmijnen van Broken Hill deden mee, en enkele tribale hoofden sloten zich bij de acties aan. Uit die staking ontstond het African Trade Union Congress of Northern Rhodesia dat diverse bonden verenigde, met ruim 50.000 aangesloten leden. Aanvankelijk waren hun methoden gewelddoos. Vanaf 1952 koos men voor meer gewelddadige strijd tegen uitbuiting en discriminatie. De mijnen maakten grote winsten. In de jaren '50 won het Britse Roxana 350% op de exploitatie van kopermijnen. In andere gevallen werd zelfs 1.200% gehaald. Dat gebeurde over de ruggen van uitgebuite zwarte mijnwerkers en ten koste van grootschalige vervuiling en vernietiging van het milieu. Uit protest tegen de Federatie boycotten de partij en de vakbonden de bouw van de Karibadam. Dat leidde tot het onwettig verklaren van de ANC-partij en het inzetten van het leger tegen de demonstranten. Begin jaren '60 leefde in Noord-Rhodesië de volksbeweging voor vrijheid, onafhankelijkheid, kiesrecht en verzet tegen de racistische Federatie op. De koloniale regering koos voor de staat van beleg. Vanaf 1957 investeerde de koloniale overheid de koperwinsten in de bouw van de reusachtige Kariba Gorge Dam in de Zambezi op de grens van Noord- en Zuid-Rhodesië.

Onder Britse druk werden grondwetsherzieningen voorgesteld die toch niet ver genoeg gingen. Er kwam een nationale campagne van passieve weerstand. In Luapula en de aansluitende Northern provincie kwamen boeren met geweld in opstand. De regering stuurde federale troepen en verbood de United Party, de opvolger van de al eerder verboden ANC-partij. Maar de stroom was niet meer te stoppen en die werd stap voor stap een brede bevrijdingsbeweging. In mei 1962 staakten weer 30.000 mijnwerkers; een staking die zich in 1963 had uitgebreid tot bijna alle sectoren. Met succes, want eind december werd op een Conferentie in Victoria Falls waaraan alle partijen deelnamen de gehate Federatie opgeheven. Algemene verkiezingen werden voorbereid voor januari 1964. Die werden gewonnen door UNIP, de ‘Verenigde Nationale Onafhankelijkheidspartij’. Kenneth Kaunda kreeg daarna de opdracht om een regering voor nationaal zelfbestuur te vormen.

2.4 Aankomst van de blanken in Nyasaland, later Malawi, het land aan het Nyasameer

Toen waren de plateaus al dichtbevolkt met gemeenschappen die daar nog niet zo lang woonden en elkaar nog bevochten. Diplomatieke en militaire acties brachten de volken rond het Nyasameer in 1891 onder ‘Britse bescherming’. Met lokale vorsten werden in allerijl vriend-

schapsverdragen opgesteld, waarna hen al vrij snel dwangmatig de Britse koloniale macht werd opgelegd. Vanaf 1890 waren er strafexpedities tegen de opstandige Yao-, Chewa- en Ngoni-volken. Rond de eeuwwisseling was het gebied gepacificeerd. Er kwamen nog maar weinig kolonisten op af: vlak na de Eerste Wereldoorlog waren het er 1.000, tegenover naar schatting 1,2 miljoen Afrikanen. Er kwamen vooral militairen, koloniale ambtenaren en avonturiers uit Engeland, Zuid-Afrika en Rhodesië.

Malawi werd het land van de vele missieposten die ook grote landerijen hadden. De lokale mensen moesten hun beste land aan hen afstaan en voor de blanken gaan werken. Zij werden ook gedwongen om belasting te betalen. Geleidelijk kwamen er meer blanken, en daarmee ook meer discriminatie van zwarten. De veroveraars bepaalden spelregels die voor henzelf niet van toepassing waren. Vooral op de hooglanden van Shire werd de toestand knellend. De grond was er vruchtbaar, het klimaat prettig, en water was er genoeg. Als investering voor toekomstige vestiging van meer Europeanen claimde Engeland al het vruchtbare land. Blanken verwierven met gemak veel land van lokale hoofden die geen benul hadden van wat ze overkwam. Chief Kapis van het Yao-volk ‘verkochte’ 3.000 acres goede grond voor een oud geweer, een rode kepi en een paar rollen geweven stof. Aan zendelingen verkocht hij zo 17.500 acres. Over de koloniale verwerving schreef de Malawische schrijver/verteller George Simon Mwase treffend:

‘De Britse commissaris voor Nyasa beschreef het als volgt... kopers van Afrikaans land konden voor wat waardeloze spullen die niet meer waard waren dan een paar pond, een dwaas jong stamhoofd of een gekke oude wildeman zo ver krijgen een kruisje op een stuk papier te zetten. Daarmee deden zij afstand van hun soevereine rechten en uitgebreide grondgebieden.’

Afrikanen verloren de toegang tot hun vruchtbare land en hun recht om land vrij volgens hun oude tradities te gebruiken. Zij verloren daarbij ook het recht om zichzelf te besturen, zich op hun eigen manier te ontwikkelen, en zelfs het recht om zich vrij te bewegen. Zij mochten alleen op de Blanke Hooglanden komen om er te werken, konden geen grond meer bezitten, zich niet zo maar ergens vestigen of verhuizen. Als een blanke een oogje had op hun grond, dan waren zij dat kwijt. En zij moesten leren met geld om te gaan, want er moest wel belasting betaald worden. Het was in Malawi dus niet veel anders dan in andere kolonistenkolonies. De belangen van de kolonisten waren simpel: zo goedkoop mogelijke arbeid, geen politiek gezeur en geen gedoe over verheffing van de zwarten. Lonen werden afgesteld op de hoogte van te betalen belastingen. Wie drie vrouwen had, betaalde driemaal zoveel. Het hebben van meerdere vrouwen was in de lokale cultuur eervol en wenselijk. Toen de kolonie zich verder ontwikkelde, werd meer arbeid nodig: dragers, wegarbeiders, huisbedienden, lage beampten. Het koloniale bestuur ging, zeer tegen de wensen van het Colonial Office in Londen, over op dwangarbeid. Arbeiders werden ook geleverd aan Zuid-Rhodesië, en vrouwen en kinderen bleven dan achter.

Na 1902 werden de hoofdelijke belastingen steeds hoger opgeschroefd. Dat ging zo door tot 1930. Wie weerspanning was of geen belasting betaalde, werd gestraft met het afbranden van hutten, vernielen van eigendommen en gevangenschap met dwangarbeid. Hun vrouwen en dochters moesten voor straf het bed delen met lokale blanke administrateurs en askari’s, zwar-

te politiemannen in dienst van de kolonie. Uit die verkrachtingen geboren kleurlingen werden algemeen geminacht. Afrikanen betaalden de kosten van hun kolonisatie zelf met hun arbeid en verlies van waardigheid. Zij produceerden de exportproducten voor de ruim 100 grote planters. Op hun eigen grondjes moesten zij verplicht katoen en tabak verbouwen die alleen aan opkopers van de staat konden worden geleverd. Zij veraangenaamden de levens van zo’n 200 missionarissen en 100 koloniale ambtenaren. Onder dwang legden zij de wegen aan die het land toegankelijk maakten. Malawi had geen treinverbinding met de regio want het was geen interessant productie- en exportgebied en het lag ongunstig achter het Nyasa-meer en Mozambique die de weg naar de oceaan afsloten. Regering en missie deden tot 1920 weinig aan onderwijs en gezondheid. Wel ondergroeven zij Afrikaanse waarden, productiewijzen, organisatievormen en patronen van gezag en leiderschap, wat eraan bijdroeg dat Afrikanen zich inferieur, vernederd en onderdrukt gingen voelen. Vanaf de jaren ’20 begon de missie zich te beklagen dat de koloniale overheid hen geen subsidie gaf om onderwijs op te zetten.

2.5 **Wantoestanden leidden tot de Chilembe-opstand met als leus: Let us strike a blow and die¹¹**

John Chilembe werd rond 1866 geboren op de hooglanden van Shire als zoon van een hoofdman van het Tonga-volk. Hij kreeg les bij de Schotse Missie in Blantyre en verbond zich met de visionaire doopsgezinde prediker Joseph Boot die gelijkheid en gelijkwaardigheid van alle mensen predikte. Samen reisden zij naar de VS waar zij in Virginia zwarte predikanten leerden kennen. Daar leerden zij over rassenbewustzijn en -revolutie, en over John Browns’ overval op Harpers Ferry op 16 oktober 1859. John Brown, een blanke bejiveraar voor afschaffing van de slavernij, leidde daar een slavenopstand die uitmondde in de overval op het wapenarsenaal van Harpers Ferry. Zij wilden wapens stelen voor een nog veel grotere actie. Maar het leger greep in en de zwaar gewonde John Brown werd opgehangen. De verwachte slavenopstand brak niet uit. Maar Harpers Ferry werd blijvend gezien als de eerste grote verzetsdaad die het zwarte bewustzijn in Amerika deed ontwaken.

Chilembe kwam in 1900 in Nyasa terug als volleerd doopsgezind predikant. Met steun van de American National Baptist Convention kocht hij land op het hoge plateau boven het Chilwa-meer. Daar begon hij zijn Missie van de Werken van de Voorzienigheid die veel invloed kreeg, ook tot diep in Mozambique. Hij stichtte een keten van onafhankelijke Afrikaanse scholen, bouwde een imposante bakstenen kerk en plantte koffie, thee en katoen. De pragmatische Chilembe richtte ook een Kamer van Koophandel voor Afrikanen op. Tot 1914 sloegen de overheid en de officiële missie hem minzaam welwillend gade. Hij werd niet gezien als een subversieve burger, eerder als een goed aangepaste zwarte met enige verworven beschaving. Zijn naaste buurman heette Livingstone, deze blanke planter ging hardvochtig om met zijn arbeiders, en stak enkele schooltjes en kerkjes van Chilembe’s missie in brand.

¹¹ G.S. Mwase. *Strike a Blow & Die. The Story of the Chilembe Rising*, 1967.

Chilembe werd in- en in-verdrietig over Afrikanen die in de oorlogen van de blanken moeten vechten. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de Engels-Duitse confrontatie in de regio gaven daarbij de doorslag. Keer op keer had hij de koloniale overheid geschreven over de wantoestanden en het lijden van de Afrikanen, maar nooit kreeg hij antwoord. Nu begon hij met geestverwanten samen te zweren om tegen de koloniale machthebbers in opstand te komen. Eind december 1914 werden zij het eens over de noodzaak van een opstand en de zin van het opofferen van bloed. Hun motto werd: ‘Let us strike a blow and die’; laten wij een flinke klap uitdelen en dan sterven. Het inspirerende voorbeeld van John Brown in Harpers Ferry moest navolging krijgen in Nyasaland.

Chilembe wilde een symbolische daad stellen om de ogen van de blanken te openen voor het onrecht dat de Afrikaanse medemenses werd aangedaan. Het ging hem niet om het winnen van een oorlog, maar om martelaarschap voor de goede zaak. Op 23 januari 1915 sprak hij zijn volgelingen toe met een lange uiteenzetting over zijn motieven en plannen. Het was niet om de regering omver te werpen. Zijn activisten moesten van vrouwen en kinderen afblijven, en plunderen was ten strengste verboden. Het legertje was klein, niet meer dan 100 man. Er werden nauwelijks blanke boerderijen overvallen. Maar het hoofd van de kwaadaardige buurman Livingstone (geen familie van David) werd afgehakt en in triomf meegevoerd. Zijn boerderij brandde af, maar van zijn vrouw en kinderen werd geen haar gekrenkt. Zij namen wapens en munitie mee en sneden telegraafkabels door. In een ander district openden zij een tweede verzetshaard. Heel onhandig probeerde Chilembe om Duitse steun te krijgen voor zijn actie tegen de Engelse kolonisten. Enkele aanhangers hielden zich niet aan de afspraken en vielen toch blanke boerderijen en een missiepost aan. Chilembe’s helper Filipo Chilima werd meteen in het begin verslagen en ingerekend. Anderen gaven het snel op en de rebellie zakte in. Oprukkende blanke militie sloten de rest van de opstandelingen in. Chilembe kon met een handjevol volgelingen naar Mozambique vluchten waar hij tien dagen later in de buurt van Malanje werd doodgeschoten. Zijn volgelingen werden opgehangen of, zoals Wallace Kampingo die dit verhaal in de gevangenis aan Mwase vertelde, voor 15 jaar of langer vastgezet.

Toen werd de koloniale onderdrukking intensiever. De blanken vergaten Chilembe, maar niet ‘de onbetrouwbaarheid en agressiviteit van de zwarte Afrikaan’. Onder Afrikanen leefde Chilembe voort als held en martelaar. Er werden meer Afrikaanse kerken gesticht, zoals de ‘Kerk van de God van de Zwarte Man die in Tongaland woont’, van Yesaya Zerenji Mwasi, een broer van de schrijver/verteller George Simeon Mwase aan wie wij dit verhaal te danken hebben. Beiden waren kleinzonen van het Tongahoofd Ngombo van Chipayaki. Ook de ‘Watchtower Beweging van de Getuigen van Jehova’ kreeg er veel aanhang.

Ook in Nyasaland kwamen Indiërs de kleinhandel monopoliseren en in de rassenhiërarchie tussen blanken en Afrikanen staan. Zij waren vaak de geldschietters van Afrikanen, dus ook hun schuldeisers. De zwarte burgers haatten hen. Kleurlingen stonden in de pikorde nog onder de Indiërs, maar wilden zich wel beter voelen dan de zwarten. Veel mulatten kwamen vrij goed opgeleid van missiescholen. Gekerstende Afrikanen en kleurlingen werden opgeleid tot lagere ambtenaar, belastingklerk, postbode, politieman of soldaat. Sommigen, vooral ex-soldaten en

-politiemensen, begonnen winkeltjes en handeltjes. Zo was er een samenhang tussen afstamelingen van volkshoofden, het geschoold en gekerstend zijn van Afrikanen en kleurlingen, en radicale geloofsgemeenschappen en politieke bewegingen, naast een nieuwe aangepaste kleine Afrikaanse middenstand. George Simeon Mwase stichtte zelf in 1927 de ‘Universele Associatie van Ingeborenen van de Centrale Provincie’ die de gevoelens van onlust en onvrede onder de Afrikanen naar de regering communiceerde en daarmee contact zocht om over verbeteringen te praten. Zij eisten meer en beter onderwijs, en gelijke rechten voor Afrikaanse en Aziatische winkeliers en ondernemers.

Vanaf de jaren '30 kwam deze Mwase meer voor in de registers van Afrikaanse associaties. Hij werd zakenman, ging failliet, en werd politicus. Eind jaren '40 had hij land en bedrijven en bekleedde hij een politieke rol. Clemens Kadalie uit Nyasaland had in Zuid-Afrika de Commercial Union of Workers of South-Africa opgericht, waaruit al in 1920 het NAC, een Nationale Unie van Nyasalanders, ontsproot die in contact stond met de in 1912 in Zuid-Afrika opgerichte ANC. De uit Zuid-Afrika meegekomen student Hastings Kamuzu Banda, die in 1912 naar Engeland verdween, was daar toen bij. George Mwase sloot zich bij de partij aan. Hij hielp bij het vinden van huisvesting in Lilongwe en werd lid van het Centraal Comité. Onder druk van het NAC installeerden de autoriteiten tussen 1944 en 1946 consultatieve organen met Afrikaanse deelnemers: de ‘Raad van het Afrikaanse Protectoraat’, en ‘Provincieraden’. Rigoreus controleerden Britse ambtenaren deze raden die geen enkele bevoegdheid hadden. Het NAC gebruikte toch de bijeenkomsten om scherpe kritiek naar de overheid te ventileren. Vanaf 1949 werden Afrikanen ook toegelaten tot de ‘Wetgevende Raad van Nyasaland’.

Onder druk van toenemende bevrijdingsdrang in de koloniën besloot Engeland om Noord- en Zuid-Rhodesië en Nyasaland in federatief verband samen te voegen; een idee dat de blanke kolonisten al sinds 1938 koesterden. Een regeringscommissie waarschuwde dat zo’n fusie nadelig zou zijn voor de Britse belangen. Maar de autonome blanke Zuid-Rhodesiërs wilden hun rijk vergroten en zochten gretig naar kansen voor samenvoeging met de andere gebieden. Met elkaar zouden zij dan de steeds bewuster wordende zwarte Afrikanen beter onder controle kunnen houden. Leiders van de blanke kolonisten, aangevoerd door Roy Welensky,¹² ontmoetten elkaar in 1949 in Victoria Falls. Zij werden het eens over een federatief verband als beste optie voor hun gezamenlijke toekomst. Intussen vond ook de Engelse regering dat een acceptabel scenario, omdat Brits verzet tegen federalisering de kolonisten in de armen van Zuid-Afrika zou drijven. Veel in Londen wonende Afrikanen uit de regio protesteerden luidkeels tegen die plannen. In april 1949 stuurde het NAC van Noord-Rhodesië een protesttelegram naar de regering in Londen. Daarna uitten alle georganiseerde Afrikanen in de regio hun bezwaren. Maar de regering en de kolonisten trokken zich daar niets van aan. Die weigering lokte begin 1953 de eerste grote politieke stakingen uit. Desondanks kwam er een nieuwe Grondwet voor de Federatie van de Rhodesiërs en Nyasaland. Die werd niet echt als een soevereine staat gezien, want

12 D. Taylor. *The Rhodesian Life of Sir Roy Welensky*, 1955. R. Welensky. *Welensky, 4000 Days. The Life and Death of the Federation of Rhodesia and Nyasaland*, 1964. G. Arnoud. *Africa. A Modern History*, 2005. M. Newitt. Mozambique. In Patrick Chabal (eds.). *A History of Postcolonial Lusophone Africa*, 2002, pp. 185-235.

de Engelse koningin bleef er het staatshoofd. In de Federale Assemblée kregen de in totaal 7 miljoen Afrikanen een vijfde van de zetels en de 300.000 blanken de rest. Cecil Rhodes had het al gezegd: Gelijke rechten zijn er alleen voor beschaafde mensen. Dat waren dus blanke Britten.

De arts Dr. Hastings Kamuza Banda kwam in 1958 uit Londen naar Nyasaland terug. Hij werd al snel de leider van het NAC. In Nyasaland werd het verzet tegen de Federatie feller. Ondanks verbod en intimidatie waren er massabetogingen, met een hoogtepunt in 1959. De politie gebruikte traangas, knuppels en honden tegen de betogers, en uit andere koloniën voerden zij extra troepen aan. De opstandelingen legden wegversperringen en barricades aan, verbraken telefoon- en telegraafverkeer en bezetten een vliegveld bij de grens met Tanganyika. Begin maart werd de noodtoestand uitgeroepen. Een militaire strafexpeditie volgde. Er werden 120 mensen gedood en veel burgers raakten gewond. 1.400 activisten werden gearresteerd en het NAC werd verboden. Maar al gauw was het 1960, voor de Britse regering onder premier MacMillan het Jaar van Afrika. Veel koloniën waren of werden onafhankelijk. De kolonistenfederatie van Wellenski was Engeland echt tot last. Uitgebreide rapporten meldden dat de Afrikanen eensgezind tegen die Federatie waren, maar er werden nog geen knopen doorgehakt. Mwase, Banda en geestverwanten verzetten zich op hun niveau tegen het aanblijven van de door blanken gedomineerde Federatie. Maar Mwase raakte vervreemd van Banda en het NAC. Hij stapte over naar de UFP, de Verenigde Federale Partij.

Bij verkiezingen in 1961 won de partij van Dr. Banda, en een jaar later stierf de teleurgestelde George Simeon Mwase. Banda, het NAC en Britse ambtenaren bereidden samen de onafhankelijkheid van Nyasaland voor. Een overgangsjaar werd afgesproken en daarna was de onafhankelijkheid onder de naam Malawi verzekerd. Het geïsoleerde land had geen eigen kaders en geen industrie. Het grootste deel van het volk leefde zelfvoorzienend van maïs, gierst, rijst, cassave, bonen en pinda's. Meer dan 150.000 Malawi's werkten in Zuid-Afrika, Rhodesië, Zambia en Mozambique; het land exporteerde laag betaalde arbeid. Het analfabetisme was 99%. Wat resulteerde was een samenleving met ontwrichte gezinnen die ondanks onregelmatige geldzendingen van afwezige mannen in bittere armoede leefden. Binnen Malawi werkten in 1964 ruim 120.000 mannen in loondienst bij blanke kolonisten. Rond de onafhankelijkheid leefden vijf van de zes miljoen onderdanen buiten de moderne economie. Wie er binnen werkte, werd onderbetaald en uitgebuit.

2.6 Cecil Rhodes en zijn kompaan Charles Rudd verwierven Rhodesië met machinaties en bedrog

De British-Southern Africa Company (BSAC) van Rhodes en zijn maten werd er met de steun van de regering in Londen heer en meester. In 1895 bestormden politietroepen van Rhodes de stad Bulawayo. Zij dreven de van veediefstal beschuldigde koning Lobengula de jungle in, waar hij stierf. In Salisbury, het latere Harare, kwam een garnizoen. Zo ontstond het nieuwe Zuid-Rhodesië, genoemd naar de veroveraar. Later werd dat eerst nog de kolonistenstaat Rhodesië, en tenslotte het onafhankelijke Zimbabwe. De vruchtbare grond en het aangename

klimaat op de hoogvlakten waren ideaal voor blanke kolonisten. Tegen het eind van de Eerste Wereldoorlog waren er al 30.000 blanke boeren op een bevolking van zo’n 850.000 Afrikanen.

Aan het eind van de 19^e eeuw werd in de bodem heel veel goud vermoed. Dat veroorzaakte een toestroom van goud- en gelukszoekers en investeerders. Er volgde grootscheepse inbeslagname van Afrikaans land bij het minste en geringste vermoeden dat er goud zou kunnen zitten. In de vruchtbare driehoek Salisbury-Bulawayo-Umtali kwamen reusachtige boerderijen die maïs en tabak verbouwden. Lokale mensen moesten tegen lage lonen werken op landerijen en in mijnen van blanke eigenaren. Hun families werden verdreven naar overbevolkte, onvruchtbare stammenreservaten. Net als in andere Britse koloniën moesten zij veel belasting betalen. Daarbij kwam nog dwangarbeid voor publieke werken. In de Eerste Wereldoorlog vochten zwarte Rhodesische soldaten in het Rhodesia Native Regiment van de Oost-Afrikaanse strijdmacht van het Britse koloniale leger. Na de oorlog werd dat ontbonden en opgeheven; de veteranen kregen daarna geen enkele erkenning of steun.

De BSAC leidde de kolonistenbeweging die de twee Rhodesië’s bij Zuid-Afrika wilde voegen. Vooral voor het vruchtbare Zuid-Rhodesië bestond veel belangstelling. Maar afstammelingen van de eerste kolonisten wisten zich daar al de baas en die hadden geen zin om samen met Boeren in één land te wonen. Bij een referendum onder de blanken kozen 8.900 kolonisten voor een eigen staat en 6.000 voor samengaan met Zuid-Afrika. Aan de zwarte landgenoten werd niets gevraagd. Op 1 oktober 1923 riep Zuid-Rhodesië zich uit tot zelfbesturende blanke kolonistenstaat met een eigen grondwet en parlement. De Engelsen eisten nog garanties voor het welzijn van de zwarte bevolking, maar dat was niet de bedoeling. Rassensegregatie en -discriminatie waren vanaf het begin standaard, in navolging van de praktijk in Zuid-Afrika.

Tussen 1923 en 1930 werd weer veel land onteigend en uiteindelijk was meer dan de helft van alle grond blank. Voor zwarte Afrikanen kwamen er 94 TTLs, Tribal Trust Lands, reservaten op stammenbasis die ongeveer 1/3 van het totale, minder vruchtbare land besloegen. De rest werd natuurreservaat of nog niet toegewezen staatsgrond. De bevolking werd met geweld naar de overbevolkte TTLs gedreven van waaruit zij om te overleven en omwille van de belastingen gedwongen moesten werken tegen bijna fictieve lonen; in feite een vorm van slavernij. Door het verlies van hun land verarmden de Afrikanen snel. Zij hielden te weinig grond over om genoeg voedsel te verbouwen en waren gedwongen om te dicht op elkaar te wonen. Traditioneel was hun economische systeem gebaseerd op het lineagestelsel, met de huishouding van de grootfamilie als eenheid van productie en consumptie. Vrouwen werkten op het land, mannen deden het vee en de jacht. Vrouwen produceerden de meerwaarde die de mannen zich dan toe-eigenden. De clanhoofden verdeelden de beschikbare gemeenschappelijke grond over de families en organiseerden werkpacten voor het algemeen nut, zoals wegonderhoud en huizenbouw. Voor shifting cultivation ontbrak voortaan de ruimte.

Voor de Ndebele was vee belangrijker dan landbouw, voor de maShona en de andere volken was het andersom. Deze systemen werden door de kolonisatie volledig ontwricht en de mensen zaten elkaar in de kleine TTLs steeds meer in de weg. De verpauperende bevolking werd zo in

een snel tempo omgevormd tot een goedkoop mobiel arbeidsleger. Jonge vrouwen gingen vaak ook werken bij blanke families in de steden. De meeste vrouwen, kinderen en bejaarden bleven achter in de TTLs. Deze veranderingen hadden grote gevolgen voor sociale patronen, man-vrouw verhoudingen, zelfrespect, traditionele waardensystemen en toekomstverwachtingen.

De goudvoorraad van Zuid-Rhodesië viel nog tegen. Toch werd in 1937 nog 25 ton goud gedolven, de helft van de waarde van de totale opbrengst van alle mijnen. De rest kwam van steenkool, lithium, tin, wolfram, asbest, chroom en antimoon. In dat jaar werkten er 90.000 Afrikanen in de mijnen. De bevolking groeide, erosie in de TTLs nam toe en de voedselproductie daalde verder. Landarbeiders, landlozen en kleine pachters begonnen zich te organiseren met mensen van eigen taal en cultuur in culturele- en welzijnsorganisaties, de geijkte voorlopers van politieke clubs. In de Rhodesië en Nyasaland betekende de Tweede Wereldoorlog dat blanken er dienstplichtig werden en de oorlog in gestuurd konden worden. Tegelijk werd actief geworven onder Afrikanen, vooral onder de tribal upper crust, de tribale bovenlaag. Weer werd uit de drie koloniën een inheemse strijdmacht samengesteld. Maar de kolonisten in Zuid-Rhodesië protesteerden tegen de bewapening van hun zwarten. Zij konden wel in het leger als drager, verpleger, klerk of politieman. Er kwam een gezamenlijk commando van Zuid-Afrika en de Rhodesië; samen de meest zuidelijke flank van het Britse Commando. Door de oorlogsleveranties kwam Engeland flink bij de blanke kolonistenregiems in het krijt te staan. De productie van strategische grondstoffen werd opgevoerd en de koloniën bouwden een bescheiden wapenindustrie op. Het wegvallen van importen uit Europa dwong tot meer industrialisatie van zuidelijk Afrika. In Zuid-Rhodesië kwamen hoogovens, metaalbewerking, chemische- en textielindustrie, en productie van bouwmaterialen: bedrijfstakken die werkten met lokale grondstoffen en goedkope arbeid. Daarnaast leverden de gebieden op grote schaal extra voedsel, vooral vlees en granen voor de geallieerde legers.

Soldaten uit Noord-Rhodesië en Nyasaland werden aan alle fronten ingezet. Duizenden Afrikanen vochten mee in Afrika, Europa en Azië. Zij zagen de merkwaardige tegenstelling tussen de liberale strijd van de blanken tegen de nazi's en de voortzetting van de kolonisatie met uitzetting, segregatie en discriminatie met fascistische trekken in hun eigen land. Dit inzicht voedde de weerstand onder het volk tegen de kolonisatie. Die uitte zich in bezettingen en stakingen in mijnen en fabrieken. Vanwege de toenemende erosie van de grond in de TTLs migreerden tienduizenden landlozen naar mijngebieden in het noorden en in Zuid-Afrika. De economie van Europa was geruïneerd en de vraag naar grondstoffen voor de wederopbouw ervan steeg snel. Vooral koper bereikte hoge niveaus, tot in de jaren '60 wel 600.000 ton per jaar. Ook de tabaksindustrie leefde op: de vraag naar Rhodesische tabak was niet bij te houden.

Voor migratie-arbeiders viel er geld te verdienen. In die jaren werd er gestaakt in de asbestindustrie en de spoorwegen. Culturele- en welzijnsorganisaties groeiden uit tot vakbonden en politieke organisaties. In 1960 kwam het aantal blanke kolonisten in Zuid-Rhodesië in de buurt van 5% van de naar schatting 6,5 miljoen inwoners. Maar zij beschikten al over 70% van de beste grond met grote plantages en goederen en zij werden rijk van de teelt van granen, thee en tabak op basis van gestolen grond en uitgebuite arbeid. De naoorlogse opbloei van de economie en

het groeiende bewustzijn onder de Afrikanen van het heersende onrecht versnelden het besluit van de blanke inwoners om hun kolonistenfederatie te vormen, met een eigen regering, grondwet en parlement, onder afstandelijk Brits toezicht. Onder leiding van premier Roy Raphael Welensky zochten zij al gauw samenwerking met de racistische regimens van Zuid-Afrika en Mozambique. Want zij moesten nog wel de opkomende bevrijdingsbewegingen onderdrukken.

In 1961 steunde die Federatie de strijd van Moïshe Tshombe tegen Patrice Lumumba en diens aanhangers. De koloniale leiders Hendrik Verwoerd, Antonio d'Oliveira Salazar en Roy Welensky vormden met elkaar in de regio een onzalige reactionaire en racistische alliantie. Afrikaanse bewegingen in het gebied van de federatie verzetten zich vanaf het begin tegen deze nieuwe ongewenste blanke beheersvorm. Een in Rhodesië actieve ANC-tak begon juridisch en met wapens aan de onafhankelijkheidsstrijd. Dat lokte strenge reacties uit van gewapende blanke milities tegen stakingen en demonstraties. Het ANC van Rhodesië werd verboden; 400 Congresleden werden gearresteerd. In die dagen werden diverse buurlanden onafhankelijk. Noord-Rhodesië en Nyasaland werden in 1964 onafhankelijk als Zambia en Malawi.

2.7 **Premier Ian Smith van Rhodesië riep in november 1965 de noodtoestand uit**

De grondwet van zijn autonome kolonisten voorzag daar niet in en de Engelse regering zette hem onder druk om met plannen te komen voor overdracht van de macht aan de inheemse bevolking. Smith weigerde vierkant en proclameerde met zijn Nationaal Rhodesisch Front op 11 november 1965 eenzijdig de totale onafhankelijkheid van het blanke Rhodesië. Engeland en de VN erkenden deze staat niet en kondigden met Resolutie 217 een internationaal embargo af. De blokkade kon gemakkelijk worden doorbroken door gebrek aan medewerking van het nog Portugese Mozambique en het racistische Zuid-Afrika. Ook westerse ondernemers ondermijnden het embargo al gauw door illegaal en via omwegen tegen verhoogde prijzen olie en andere goederen te leveren. Dat kon omdat westerse landen een oogje dichtknepen. Dit markeerde het begin van de bevrijdingsoorlog. Het ANC van Rhodesië splitste zich in twee regionale, tribale takken, de ZAPU, Zimbabwe African Peoples Union van de Ndebeleleider Joshua Nkomo, en ZANU, de Zimbabwe African National Union onder de Shonaleider Robert Mugabe. Hun gezamenlijke leger was het ZANLA, het Zimbabwe African National Liberation Army. Samen begonnen zij een verbeterd guerrillaoorlog tegen de kolonisten.

In de bevrijdingsoorlog leerden mannen en vrouwen samen vechten. Veel mannen waren van huis en vrouwen vormden het merendeel van de thuiswonende bevolking. Verzetsstrijders die in dorpen kwamen, vroegen de vrouwen om voedsel, onderdak en verzorging. Maar ook om wapens te vervoeren en te verbergen. Vrouwen raakten betrokken en gepolitiseerd, en gingen steeds meer aan de oorlog meedoen. Zij hielpen om wapens uit buurlanden binnen te brengen, maar bij zulke tochten werden er teveel gedood. Sinds 1973 gaf ZANLA de vrouwen daarom militaire training en lessen in zelfverdediging. Vanaf toen kregen vrouwen en mannen dezelfde training, wapens, taken en rollen in de oorlog, met gelijke rechten en plichten. Na enige tijd waren er sterke vrouwelijke kaders en commandanten. Mannen en vrouwen vochten schouder aan

schouder, leden en overleefden met elkaar, en een nieuw soort wederzijds respect ontstond. Het idee van: Jij bent een vrouw, jij kan dit niet, verdween. Dat had meer dan alleen psychologische gevolgen. De vrouwen wisten dat zij gelijk waren aan de vechtende mannen en dat de vijand hen niet meer kon uitbuiten en misbruiken.

Na de onafhankelijkheid van Mozambique in 1975 werd de internationale blokkade van Rhodesië effectiever. De regering Smith reageerde met bombardementen op Zambia en Mozambique en meer schendingen van mensenrechten in Rhodesië. De buurlanden gaven niet toe. Met elkaar vormden zij de Groep van Frontlijnstaten tegen de overige blanke racistische regimens in zuidelijk Afrika. Naast Zambia en Mozambique deden ook Angola, Botswana en Tanzania mee. Het ZANLA-leger voerde de oorlogsinspanningen op. In 1978 tekende Ian Smith om de druk wat van de ketel te halen een samenwerkingscontract met drie met hem collaborerende leiders. In 1979 forceerden zij uiterst frauduleuze verkiezingen waarbij kiezers met het geweer in de rug de stembokjes in gedreven werden. Bisschop Abel Muzorewa werd de nieuwe premier. Hij wijzigde de naam van het land in Zimbabwe. De kolonisten hielden nog 28 van de 100 parlementszetels en een absoluut veto tegen elk voorstel voor echte verandering. Ook bleven zij het leger, de politie, de gerechtshoven en de staatsbureaucratie controleren. ZANLA voerde de oorlog verder op want voor hen bestond de regering Muzorewa uit een collaborerend stel marionetten.¹³

Eind 1979 greep Engeland in door een ‘Constitutionele Conferentie’ te gebieden waaruit de Lancashire House Agreement van 21 december 1979 voortkwam, gebaseerd op een moeizaam compromis waarbij de blanken mochten blijven en ‘hun grond’ houden. Alleen op basis van vrijwilligheid konden zij land afstaan; dwang mocht niet. Na een overgangsperiode moest de macht legitiem aan een Afrikaanse regering worden overgedragen. Maar vanwege sabotage door kolonisten stagneerde het proces en de guerrilla-oorlog werd feller. Dit was een interessante parallel met de Algerijnse oorlog tussen kolonisten en de inheemse bevolking met tussenkomst van de ex-koloniale macht. Onder druk van Engeland en de regeringsleiders van de Commonwealth kwamen er toen voor het eerst vrije en eerlijke verkiezingen waarna in februari 1980 de winnaar, Robert Mugabe van ZANU, de macht overnam in het eindelijk zelfstandige Zimbabwe.

2.8 Portugal hield met weinig mensen eeuwenlang de forten en havens van Mozambique bezet

Het binnenland interesseerde hen niet veel. Pas de overduidelijke Britse koloniale honger na 1885 dwong hen om dat toch te gaan bezetten. Van toen af wilden zij ook serieus de doorsteek naar de Atlantische Oceaan en omgekeerd maken, met inbeslagname van al het land daartussen. Maar dat mislukte. Wel waren vanuit Mozambique individuele prazeiros al veel langer bezig met het bezetten van land, het vangen van slaven en verzamelen van ivoor. Dat waren

¹³ G. Arnoud. *Africa. A Modern History*, 2005.

avonturiers uit Portugal en Goa die zich onttrokken aan het gezag van de Portugese koningen, hoewel zij aanvankelijk hun op slavenarbeid draaiende concessies (prazos) van de kroon kregen. In 1890 betwistte Engeland formeel de Portugese controle over het gebied. Portugal stuurde troepen die na lang vechten en met veel geweld de prazeiros onder controle kregen. Met de inlandse vorsten was dat moeilijker. Keizer Gugunhana van het Gazarijk werd in 1898 gevangen genomen en verbannen. Hij stierf enkele jaren later in Portugal. Koning Mokombe van het Barwerijk in Tete werd pas in 1920 definitief verslagen. De echte Portugese kolonisatie begon pas na de Eerste Wereldoorlog. Toen kreeg Portugal van Tanganyika nog het Kiongagebied nadat de Duitsers daar verslagen waren. Dat lag bij de monding van de grensrivier de Ruvuma, tussen Mtwara en Cabo Delgado.

Mozambique werd vanaf 1920 als ‘Portugese Overzeese Provincie’ centraal bestuurd vanuit Lissabon. Van hoog tot laag voerde Portugal direct bestuur uit binnen een verticaal-hiërarchisch systeem. Op het laagste niveau moesten de door de koloniale bestuurders aangestelde lokale hoofden alle bevelen van bovenaf uitvoeren. De blanken in Mozambique waren in eerste instantie ambtenaren, administrateurs en militairen onder tijdelijk contract met de regering. Die wilde men na afloop in de kolonie houden door ze land aan te bieden. De tweede groep, de permanente kolonisten, was een mengeling van Portugezen, Grieken, Italianen en Afrikaander Boeren: vooral arme ongeschoolde migranten waarvan er veel terecht kwamen in loondienst, handarbeid of ambachtelijk werk. Op de arbeidsmarkt concurreerden zij met de Afrikanen. Blanke nieuwkomers kregen wel gemakkelijker werk en werden ook beter betaald. De rechten, en in eigen ogen legitieme belangen van de Portugese natie, stonden altijd voorop in het beleid ten aanzien van de koloniën. Portugal was arm, dus de kolonie mocht niets kosten en moest zoveel mogelijk opbrengen. Mozambique had aanvankelijk vooral de rol van leverancier van een miljoen mijnwerkers per jaar aan de Zuid-Afrikaanse goudmijnen en van het dwingen tot zeer slecht betaald werk in de landbouw.

De havens van Nampula, Lourenço Marques (Maputo) en Beira werden opengesteld voor de buitenlandse handel van Zuid-Afrika en Rhodesië. Meer dan de helft van de grond in Mozambique werd door Lissabon overgedragen aan Britse geldschietters in de vorm van enorme concessies: aan de Companhia de Nyasa 190.000 km², de Companhia de Mozambique 135.000 km² en de Companhia de Zambezi 103.000 km². Binnen deze concessies had het management onbeperkte jurisdictie, wat voor de arbeiders totale rechteloosheid betekende. Engeland had in Mozambique de grootste plantages voor suikerriet, thee, katoen, sisal, kokos- en aardnoten. Het controleerde er ook de scheepvaartsector, de havens en de spoorwegen. België had er grote belangen in de katoen. De Portugese textielindustrie draaide op katoen uit de koloniën. Landbouw was belangrijk voor de economie van de kolonie. Kleine boeren werden verplicht om katoen en rijst te verbouwen. De prijzen waren laag, prikkels waren er niet, dus moest er dwang en geweld aan te pas komen. De plantages en de mijnen hadden veel arbeiders nodig, wat alleen met harde dwang kon. Overal was de leiding blank en de arbeid Afrikaans. Tussen 1928 en 1933 werd de hoofdelijke belasting voor de indigenas verdubbeld en de indirecte belastingen nog meer verhoogd. Dwangarbeid was de gelegitimeerde methode om onwillige Afrikanen de Portugese beschaving in te trekken. Iedere man tussen de 16 en de 60 kon voor werk worden

opgeroepen. Leeglopers werden steeds voor drie maanden aan particuliere ondernemers ter beschikking gesteld. Dwangarbeid werd op grote schaal ingezet voor wegen, spoorbanen en plantages. Mijnarbeiders voor Zuid-Afrika gingen gedwongen tegen heel lage betaling op contract; de regering kreeg het verschil. Met intimidatie, geweld en gijzeling werd gehoorzaamheid afgedwongen. Vrouwen en meisjes moesten tegen zeer lage betaling in blanke huishoudingen werken. Het werk en alles wat daar nog bij kwam, was zwaar en vernederend. Voor elk vergrijp stond een zware straf, en een vergrijp was gauw gepleegd. In de kolonie heerste de stilte van de gevangenis, schreef Edouard Mondlane in 1961.

In 1960 had Mozambique 7 miljoen zwarte inwoners die altijd hun identiteitskaart bij zich moesten hebben. Het aantal blanken was toen 67.485, en er waren 17.000 Aziaten. Ook had de kolonie 29.507 erkende kleurlingen en 4.554 geassimileerde Afrikanen. Het aantal kleurlingen kan er op duiden dat Portugezen weinig moeite hadden met het verwekken van kinderen bij zwarte vrouwen. De seksuele barrière zou bij hen kleiner zijn dan bij andere Europeanen. Maar was dat wel zo? Al vanaf 1910 bestond de mythe van rassenvermenging door gemengde huwelijken als bewijs van de niet-racistische vorm van Portugese kolonisatie. Toch was in Mozambique maar 0.5% van de bevolking kleurling, terwijl dat in Zuid-Afrika 8.5% was. Het was een verschijnsel van de vroegste jaren van kolonisatie, toen er in de kolonie nog nauwelijks blanke vrouwen waren. Met een Afrikaanse werd niet gehuwd; zij was bezit of bijzit die men weer kon wegdoen, weggeven of doorverkopen. Blanke vrouwen met kinderen van zwarte mannen bestonden niet. Fundamentele raciale ongelijkheid stond echt ook daar centraal. Blanken in loondienst verdienden 20 tot 50 maal zoveel als Afrikanen. Een analfabete blanke administrateur kreeg zelfs nog 13x het loon van de geciviliseerde *assimilão* die het werk voor hem deed. *Mulatos* of *mixtos* werden beschouwd als een handige, bruikbare tussenlaag tussen blanken en zwarten. Op intellectueel en cultureel gebied bereikten sommigen van hen grote hoogten als schrijvers en dichters. De geassimileerden en kleurlingen waren de eersten die nationalistische ideeën ontwikkelden, vooralsnog zonder een brug te kunnen slaan naar de zeven miljoen zwarten.

Het aartsbisdom van Lourenço Marques was de nationale onderwijsautoriteit. Zwarte kinderen konden niet doorstromen naar vervolgonderwijs. Scholen voor blanken, Aziaten en geassimileerden waarvan de pupillen doorgingen naar staats- of privéonderwijs, waren gescheiden van het onderwijs aan zwarten. Ook bij lerarenopleidingen werd dat tweesporenbeleid gevolgd. Het opleiden van leerkrachten voor de zwarte scholen was de taak de Kerk. In 1960 had Mozambique vier van die opleidingen, wat niet wegneemt dat bij de onafhankelijkheid in 1975 tussen de 95% en de 98% van het volk nooit enige opleiding had afgemaakt. Van degenen die dat wel deden, haalde niemand het middelbaar onderwijs. De katholieke kerk had een nagenoeg volledig monopolie. De Kerk bestreek met 100 missieposten en parochies 800.000 gelovigen. Dus 88% van de Mozambikanen werd niet rooms-katholiek. In 1959 waren er in Mozambique 240 priesters waaronder 3 Afrikaanse. Protestantse zendingen waren schaars en werden, net als in Angola, door kerk en overheid gewantrouwd omdat zij bij zwarte mensen on-Portugese en on-nationale sentimenten zouden bevorderen.

De katholieke kerk was tegen elke vorm van streven naar onafhankelijkheid, want dat zou tegen de wil van god zijn. De inheemse mensen van Afrika hadden volgens de Kerk de plicht om de kolonialisten dankbaar te zijn voor al het goede dat zij hebben ontvangen. Maar discriminatie, uitbuiting, dwangarbeid en vernedering vroegen om verzet. Dat werd bemoeilijkt door politieterrorisme, meedogenloze straffen, het problematisch communiceren en de veroordeling door de kerk. Het door Portugal en de Kerk systematisch bevorderen van tribale verdeeldheid hielp ook niet bij het ontwikkelen van een nationaal besef. Op school, in de kerk en op de radio sprak men niet over Mozambique, maar over Portugal. Voor nationalisme was referentie naar een eigen natie nodig. De matig geschoolde kleurlingen en assimilãos waren vervreemd van hun eigen volk en afhankelijk van de Portugezen. Bovendien was het land dun en gespreid bevolkt. En traditionele machtsstructuren met daarbij behorende sociale, culturele en spirituele kwaliteiten waren binnen enkele decennia totaal vernietigd door overijverige ambtenaren en soldaten van het alles overheersende koloniale systeem.

Psychologische afwijzing van kolonialisme en kolonisator was onvermijdelijk. De onbeschaafde wilden waren niet enthousiast te krijgen voor de Portugese beschaving. Mozambikanen ervoeren het voorbeeld van de kolonialisten als bestuurders van het land als uiterst negatief. Verzet en protest uitte zich in liederen, dansen en kunstwerken, in talen en symbolen die Portugezen niet begrepen. In veel gemeenschappen bespraken ouderen de situatie. In de steden ontstond een goed geschoolde Afrikaanse elite waarvan leden kranten en verenigingen begonnen. In 1920 richtten enkele geschoolde Afrikanen en kleurlingen in Lissabon al de Liga Africana op. Zij waren in 1923 bij het ‘Pan-Afrikaanse Congres van William Edward Burghart Du Bois in Londen’. Daarna richtten zij in Mozambique een Gremio Africano op, de latere Associação Africano waarin ook mulatos zich goed thuis voelden. De koloniale machthebbers infiltreerden, sabotageerden en verboden de Associação. Als gevolg daarvan splitste zich een radicalere groep af die het Instituto Negrófilo oprichtte, dat later het Centro Associativo dos Negros de Moçambique werd, als aantrekkelijk alternatief voor zwarte Mozambikanen. Onder de dekmantel van sociale activiteiten, wederzijdse hulp, cultuur en atletiek werkten de clubs hun politieke programma’s uit. Daarnaast ontstond de krant *O Brado Africano*, ‘De Schreeuw van de Afrikaan’, die veel invloed kreeg, totdat hij in 1936 door het fascistische regiem volledig werd gemuilkorfd.

2.9 **Pas na de Tweede Wereldoorlog kwam er meer beweging in het politieke streven van de kleine groep geschoolde Mozambikanen¹⁴**

Zij overzagen de ontwikkelingen in de wereld en hadden daar ook hun contacten. Zij konden analyseren en vergelijken, maar veel meer leek nog niet mogelijk. Het nieuwe verlangen uitte zich vooral onder schilders (Malangatana Ngwenya, João Craveirinha), schrijvers (Luis Bernardo Honwana) en dichters (Marcellino dos Santos, Noémia de Sousa). Zij beeldde het lijden van het volk uit en verwoordde hun klachten. Zij maakten ook opstandige geluiden, zeker na

¹⁴ M. Newitt. Mozambique. In Patrick Chabal (eds.). *A History of Postcolonial Lusophone Africa*, 2002, pp. 185-222.

de volksofstand en de havenstakingen in Lourenço Marques van 1947/48 die verschrikkelijk hard werden neergeslagen. Honderden Mozambikanen werden toen naar São Tomé gedeporteerd. Dat was nog in de fase van afwijzing van het kolonialisme en het hervinden van de Afrikaanse trots waaraan het Négritude-idee niet vreemd was. Veel van de kunstenaars eindigden in de gevangenis of in ballingschap. Maar met elkaar beïnvloedden zij de jongere generatie die na de Tweede Wereldoorlog opgroeide in de context van het harder wordende Portugese fascisme. Zij deelden hun politieke ideeën op school waar zij zich ook organiseerden.

Middelbare scholieren en uit Zuid-Afrika teruggekomen studenten vormden in 1949 de NESAM, de Nucleo dos Estudantes Secundários Africanos de Moçambique, verbonden met het Centro Associativo dos Negros de Moçambique. Onder het mom van sociale en culturele activiteiten voerden zij politieke campagnes onder jongeren. Eduardo Mondlane was een van de uit Zuid-Afrika gekomen oprichters. Hij werd gearresteerd en langdurig verhoord. NESAM had weinig leden en was misschien niet zo succesvol, maar het verspreidde de nationalistische gedachte, bepleitte een nationale cultuur in plaats van een tribaal georiënteerde, en bood een platform voor studie en debat. In 1956 werden bij nieuwe stakingen in de havens 49 arbeiders gedood. Veel mensen werden gevangen gezet en mishandeld. In 1960 werd een spontane en vreedzame demonstratie bij Mueda uit elkaar geslagen en beschoten; daarbij vielen bijna 500 doden. De relatie tussen georganiseerde burgers en de overheid verhardden zich en steeds meer Mozambikanen raakten overtuigd van de zinloosheid van vreedzame dialoog.

Eduardo Mondlane ging via Lissabon naar de VS waar hij studeerde, les gaf en een baan kreeg bij de VN. Als VN-medewerker reisde hij in 1961 door heel Mozambique. Daar had hij in de Gaza-provincie tot zijn tiende jaar koeien gehoeven voor zijn familie. Zijn moeder, de derde vrouw van zijn vader, stuurde hem naar school. Tijdens zijn reis praatte hij met iedereen die er toe deed en hij werkte hard aan nationale eenheid. Doorlerende scholieren werden studenten die UNEMO oprichtten, de Unie van Studenten van Mozambique. In die tijd ontstonden ook UDE-NAMO van Mozambikaanse ballingen in Rhodesië, MANU van ballingen in Kenia en Tanzania, en UNAMI van ballingen in Malawi. Overal om hen heen werden landen onafhankelijk en het ongeduld nam toe. In 1961 was de opstand in Angola waarna in alle Portugese koloniën de repressie toenam. Veel Mozambikanen vluchtten met hun organisaties naar Tanzania. Op de Conferentie van Bevrijdingsbewegingen van de Portugese Koloniën in 1961 in Casablanca, waaraan ook Julius Nyerere en Nkwame Nkrumah deelnamen, werd gewerkt aan onderlinge samenwerking en eenheid. De leiders van de organisaties uit Mozambique sloten zich in 1962/63 meteen bij de oprichting aan bij FRELIMO, het Bevrijdingsfront van Mozambique. Leden die in het land waren, werden prompt door PIDE gearresteerd, opgesloten en gemarteld. Wie uitweken naar Rhodesië en Zuid-Afrika werden daar door de autoriteiten opgepakt en uitgeleverd. Zij kwamen terecht in concentratiekampen in het zuiden van Mozambique.

FRELIMO bundelde acties van studenten, haven- en fabrieksarbeiders, arbeiders en scheepslui. Het had contact met de zwarten en de mulatten die sinds 1951 in Portugal georganiseerd waren in het CEI, het Centrum voor Inheemse Studies. Het inmiddels door Mondlane geleide FRELIMO ging ondergronds. In 1963 organiseerde het stakingen in de havens van Lourenço

Marques, Beira en Nacala, die door het regiem werd gestraft met moordpartijen en arrestaties. Ontmoedigde activisten raakten ervan overtuigd dat stakingen geen oplossing boden voor de problemen. Hetzelfde ging op voor politieke druk, het aanbieden van petitie's, het publiceren van schanddaden van het regiem, en agitatie onder het volk. Dat hadden zij allemaal geprobeerd, maar het was nog te weinig.

2.10 In september 1964 brak de fase aan van de gewapende strijd voor de bevrijding van Mozambique

In voorafgaande jaren had FRELIMO in het hele land een ondergronds netwerk opgebouwd. Het volk was in goed gecoördineerde cellen georganiseerd. Zij kregen militaire training met wapeninstructie, en wapens werden geleverd. Het militaire project ging samen met een programma van volksonderwijs. In Tanzania kregen kinderen van ballingen lager en middelbaar onderwijs aan het Mozambique Instituut dat in 1963 in Dar es Salaam werd gevestigd. Van daaruit werden beurzen en plaatsingen in het hoger onderwijs geregeld. In 1968 had het instituut 120 leerlingen. In Algerije kregen Mozambikanen sinds 1963 militaire training. Tanzania voorzag in de behoefte aan militaire kampen langs de grens.

Vanaf 1964 werden wapens het land binnengebracht en opslagplaatsen voor munitie aangelegd. Soldaten werden ook getraind voor het onderwijzen en mobiliseren van de bevolking. Intussen werkte FRELIMO aan een diplomatiek programma met kantoren in Caïro, Algiers, Lusaka en Dar es Salaam. Overall werden goed voorbereide conferenties gehouden. Veel rapporten en papers zoals de regelmatig verschijnende ‘Mozambique Revolution Magazine’ werden gepubliceerd en wijd verspreid. In het land werkte men hard aan het bewaren van eenheid, het voorkomen van factievorming, en versterking van het onderlinge vertrouwen ondanks verschillen in etniciteit, taal, regionale achtergrond, huidskleur, godsdienst en sociale klasse. Daarom werd gekozen voor één taal: toch maar dat vermaledijde Portugees. Militaire eenheden van FRELIMO werden zo gemengd mogelijk samengesteld. Natuurlijk kwamen er toch splintergroepen die zich als de ware vertegenwoordigers van het Mozambikaanse volk voordeden. Het beste antwoord op zulke splinters, zei Mondlane, is het laten zien van een sterke, unitaire beweging en het negeren van provocaties.

FRELIMO ontwikkelde zich tot schaduwregering, met programma's voor onderwijs, gezondheidszorg, sociale zaken, economie, financiën, een banksysteem, een militair apparaat, een ministerie van buitenlandse zaken, een sterke binnenlandse organisatie en een cultuurdepartement met schrijvers en dichters. De samenwerking met de OAE en afzonderlijke Afrikaanse landen, vooral de frontlijnstaten, werd moreel en materieel steeds beter. De bevrijdingsstrijd speelde zich af in de context van de intensiever wordende Koude Oorlog en de rol van blanke kolonisten in Rhodesië en Zuid-Afrika die met Portugal een pact sloten ter verdediging van de blanke overheersing in de regio. Mozambique was door de ligging van de havens belangrijk voor die landen die dan ook alles in het werk stelden om de bevrijdingsstrijd te saboteren. Zuid-Afri-

ka had ook een groot belang bij de Cabora Bassadam die tussen 1968 en 1976 werd gebouwd in de Zambezi-rivier in de kop van Tete, ingeklemd tussen Zambia, Malawi en Rhodesië.

Het lidmaatschap van de NAVO gaf Portugal toegang tot wapens en militaire training. Daardoor kon Portugal de koloniale oorlog langer volhouden. In die jaren waren er permanent zo’n 150.000 Portugese militairen in de koloniën, en de oorlog kostte elk jaar de helft van de Portugese begroting. Frankrijk, West-Duitsland en de VS hadden militaire bases in Portugal en ook als lid van de EVA, de Europese Vrijhandels Associatie, kreeg het land veel steun van andere Europese landen, ondanks het openlijk fascistische, of het volgens de VS ouderwetse regiem. Vanaf 1966 begonnen de VS en Europa zich zorgen te maken over hun handelsroutes over zee. De Sovjetunie had meer schepen in het westen van de Indische Oceaan en zou daar een bedreiging kunnen vormen voor de westerse regionale belangen en de oliehandel.

Want ondanks de VN-boycot leverden Europese landen olie aan Rhodesië. Engeland, Frankrijk en Duitsland leverden wapens aan de regio en investeerden in mijnen en andere bedrijven. Engeland had nog grote belangen in Mozambikaanse plantages. Westerse regeringen bestempelden FRELIMO steevast als communisten en niet als nationalistische Afrikaanse emancipatiebeweging. Zij wilden niet het verschil zien tussen jargon, retoriek en de echte inhoud, en maakten zich zorgen om invloedssferen en strategische posities. Verschillende Afrikaanse landen die FRELIMO steunden en FRELIMO zelf werden inderdaad door Rusland geholpen. Maar militaire steun uit het Oostblok begon pas in 1972. FRELIMO kreeg toen hulp van China dat ook in Tanzania actief was. In 1968 verving Marcelo Caetano de oude dictator Salazar als premier van Portugal zonder het koloniale beleid te herzien. In 1969 werd Eduardo Mondlane door de Portugese tak van de geheime organisatie Gladio vermoord met een briefbom. De bevrijdingsoorlog duurde tot de Anjerrevolutie in Portugal van april 1974. Daarna werden alle Portugese koloniën tegelijk vrij.

3 De landen van de doorsteek van de onafhankelijkheid tot het einde van de Koude Oorlog

Door zijn ligging en voorgeschiedenis werd de regio in deze periode nog gekweld door de spanning tussen recent onafhankelijke landen en landen onder blanke kolonistenregiems die niet van wijken wilden weten. De invloed van de Koude Oorlog liet zich hier sterk en gewelddadig gelden. Slechte leiders kozen slechte vrienden. Invasies, oorlogen, sabotage en snel verschuivende panelen zorgden voor vaak onoverzichtelijke situaties. Die onrust was niet bevorderlijk voor regionale samenwerking en voor de economie. Het einde van de Koude Oorlog eind jaren '80 bracht duidelijk meer rust in en tussen de landen van de regio.

A De strijd om de politieke macht

Twee Portugese ex-kolonies en vier kolonistenlanden zonder enige ervaring van zichzelf besturen, en met weinig eigen opgeleide kaders, moesten het toch maar aangaan. Vijandige militieën ondermijnden nog binnen en tussen de landen de opbouw van rustige, samenhangende naties. Extern waren er de linkse en rechtse machtsblokken die nog strenden om invloed, grondstoffen en vrienden in de regio. Positief was de ervaring van samenwerking van de omliggende en aangrenzende frontlijnstaten, en de groeiende samenwerking tussen de landen van de regio. De OAE en de VN waren nog beginnende instellingen met beginnersfouten. Overal bleek ook dat oorlogsleiders nog lang geen leiders zijn voor vrede en opbouw. Die moesten wel worden gevormd in deze periode.

3.1 Angola

Het vrije Angola werd in 1975 met pijn geboren en was al vanaf de eerste dag gehandicapt. Het leidende MPLA werd geassocieerd met het Bundu-volk en met Portugees opgeleide stellingen en kleurlingen. Het was ook onderling sterk verdeeld. Verschillen in persoonlijkheid, ideologie en etnische achtergrond speelden hun rol. Huidskleur en afkomst waren gevoelige zaken geworden en na de bevrijding werd dat niet anders. Mulatten achtten zich toch hoger dan zwarten. Bestuurders van het Bundu-volk vonden zich beter dan leiders van andere volken. Agostinho Neto had gewonnen van zijn rivalen Holden Roberto (Congo) en Jonas Savimbi (Ovimbundu). Toen dat vaststond, erkenden de OAE en de VN het vrije Angola onder de MPLA. Na al die jaren van oorlog lag het land in puin. Vertrekkende Portugezen vernielden nog de laatste gebouwen, werktuigen, machines en transportmiddelen. De regering van de VS liet vanwege de zogenaamde communistische oriëntatie van de MPLA en het verlies van de oorlog de internationale handel op Angola blokkeren. Reserve-onderdelen konden het land niet binnenkomen, wat de wederopbouw een stuk moeilijker maakte. Kaders met opleiding en ervaring om een land te besturen, ontbraken. Militaire leiders en partijkaders waren vooral geharde oorlogsmensen, geen verzoeners. Meer tijd was nodig, maar het ongeduld was groot. Vanwege de

slecht lopende economie zocht Angola in 1978 toenadering tot Portugal, Zaïre en de Oost-Afrikaanse Gemeenschap. Agostinho Neto en Joseph Mobutu gingen diplomatieke relaties aan en bezochten elkaar. Zij spraken af dat de Zaïrese steun aan het FNLA van de verleden tijd was.

Het eerste ‘Congres van de MPLA’ werd ook in 1978 gehouden. Dat congres omarmde het marxisme-leninisme en de MPLA werd een boeren- en arbeiderspartij. De partij werd gereorganiseerd, de premier afgeschaft, en er begon een campagne voor mobilisatie van de massa’s voor het opbouwen van de natie. Een efficiënte, effectieve regering moest zorgen voor het aanzwengelen van de economie en voor het ontslag van incompetente en corrupte leiders. Dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan. Neto kreeg weer het oude verwijt van dictatoriaal machtsmisbruik, ondanks zijn inspanningen voor verbreding van het draagvlak en de brede tribale samenstelling van de partij. Maar op 10 september 1979 stierf hij onverwacht in Moskou. José Edouardo dos Santos, de 37-jarige in Moskou opgeleide minister van planning, werd unaniem aangewezen als zijn opvolger. Hij erfde zware in- en externe problemen en maar weinigen dachten dat hij het zou redden. Toch ging het proces van politieke hervorming onder zijn leiding voortvarend verder. Angola kreeg een volksparlement en provinciale volksraden met arbeiders, boeren en ambtenaren die direct vanaf hun werkplek gekozen werden.

De zuidelijke buurlanden reageerden boosaardig. Zuid-Afrika en UNITA werkten samen aan sabotage- en terreuracties in Angola. De internationale dimensie van het geweld in Angola was overduidelijk. Bij zo’n actie in juni 1980 werden 400 burgers gedood. Voor president Dos Santos was dit aanleiding om zijn kabinet te hervormen. Hij benoemde nieuwe ministers voor defensie, veiligheid en binnenlandse zaken. Daarna liet hij veel leden van UNITA oppakken. Binnen Zuid-Afrika groeide weerstand tegen de steeds duurdere invasies in Angola. Maar in augustus 1981 begon Zuid-Afrika toch nog aan Operatie Rookscherp, de grootste invasie sinds 1975, met 15.000 soldaten, veel tanks, en vliegtuigen. Zij bezetten 200 km² in de provincie Cunene. Er kwamen 700 mensen om en 15.000 burgers moesten vluchten.

Jonas Savimbi liet weten dat hij met de hulp van Zuid-Afrika en de VS binnenkort de president van Angola zou zijn. Zuid-Afrika vond deze invasie nodig om kampen van SWAPO van Namibië in Angola op te rollen. De Angolese regering schatte de schade van de inval op 8 miljard dollar. De OAE veroordeelde deze agressieve daad, maar in de VN-Veiligheidsraad sprak de Amerikaanse president Ronald Reagan zijn veto uit tegen een ontwerpresolutie die Zuid-Afrika moest dwingen om zich terug te trekken. Volgens de VS bedreigden de nog altijd in Angola aanwezige Cubaanse troepen samen met SWAPO van Namibië en het ‘communistiche’ Angola, de veiligheid van het strategisch bevriende Zuid-Afrika. Angola hield vol dat de Cubanen nog nodig waren om de territoriale integriteit van het land te beschermen. De Rookscherp-invasie bewees dat nog eens. De bezetting van de Cunene strook had volgens Angola geen enkele militaire betekenis voor SWAPO en de Namibische kwestie. De invasie hielp Angola aan meer diplomatieke betrekkingen met landen binnen en buiten Afrika; een onbedoeld effect ten nadele van de VS en Zuid-Afrika. Zuid-Afrika kwam onder internationale druk te staan om diplomatieke betrekkingen met Angola aan te gaan.

In februari 1984 tekenden Angola en Zuid-Afrika een overeenkomst. Zuid-Afrika zou zijn troepen uit Angola terugtrekken en ook stoppen met logistieke steun aan UNITA. En Angola zou verhinderen dat Namibische strijders vanuit Angolees grondgebied oorlog voerden tegen de Zuid-Afrikaanse bezetters van Namibië/Zuidwest Afrika. Hun bases in Angola werden gesloten. Dit vond plaats vlak voor de onafhankelijkheid van Namibië en tijdens de geplande terugkeer van Cubaanse eenheden uit Angola. Maar in juni 1985 waren Zuid-Afrikaanse troepen nog steeds voltallig aanwezig in het Cunene gebied waar zij volgens de afspraken allang weg hadden moeten zijn. Dat viel samen met de installatie van de Turnhalle-marionettenregering van Namibië die, in strijd met VN-resoluties, Zuid-Afrikaanse belangen moest dienen. Zuid-Afrika bleef Angolees grondgebied aanvallen. Aan de andere kant voerde het Angolese leger steeds meer geslaagde acties uit, gecombineerd met amnestie voor rebellen die hun wapens inleverden.

Bij UNITA droegen desertie en interne conflicten bij aan verzwakking van de gevechtscapaciteit. Daarom trok UNITA zich terug in de dunbevolkte provincie Cuando Cubango. Alleen daar kon Zuid-Afrika hen nog luchtsteun geven. Van het een kwam het ander, en in december 1988 sloten Zuid-Afrika, Cuba en Angola in New York een Tripartite Overeenkomst waarmee de oorlog om de hegemonie in Angola werd beëindigd. Er kwamen afspraken over definitieve terugtrekking van Cubaanse en Zuid-Afrikaanse troepen en over de onafhankelijkheid van Namibië. In Angola werd ondanks de wapenstilstanden nog gevochten.

3.2 **Zambia**

Zambia werd in oktober 1964 onafhankelijk als lid van het Britse Gemenebest. Kenneth Kaunda, zoon van een dominee, ex-onderwijzer en politiek activist, werd president. Koloniale namen van steden werden veranderd in Afrikaanse, ook al was Kaunda geen liefhebber van fanatiek nationalisme. Hij was ruimdenkend, dacht pan-Afrikaans en verzette zich tegen overdreven Zambianisering van cultuur, economie en politiek. Hij liet sociaal-politieke wetten vastleggen die veel invloed hadden op de samenleving. Zijn regering stuurde aan op harmonie en eenheid, een goede verhouding tussen volk en staat en een rechtvaardig economisch systeem. Daarmee zat Kaunda op de lijn van Nkrumah en Nyerere. De regeringspartij UNIP steunde vooral op de stadsbevolking van arbeiders, ambtenaren, beroepsgroepen en vakbonden. De oppositie, het ANC van Zambia, had meer aanhang op het land en bij de tribale hoofden. Kaunda was in principe voor het één partij stelsel, maar zolang UNIP de grootste bleef, accepteerde hij ook andere partijen. Met zijn populariteit en charisma won hij toch altijd overtuigend. Wel benoemde hij alsnog een premier.

Zambia lag in de grenszone van de strijd tegen blank racisme en Apartheid in de regio, ingeklemd tussen door blanken bestuurde landen: Rhodesië, Zuid-Afrika, Namibië en Mozambique. Ondanks dreigingen en provocaties van deze ‘onzalige alliantie’ steunde Zambia principieel de strijd van de zwarte Afrikanen in die landen. Het stelde de hypocrisie van Engeland rond de boycot van Rhodesië aan de kaak en bekritiseerde de samenwerking van president Banda van

Malawi met Zuid-Afrika. Zambia gaf asiel aan politieke vluchtelingen en ballingen uit buurlanden. De gewapende strijd voor de bevrijding van Rhodesië begon in 1967 op Zambiaans grondgebied. In Lusaka werden conferenties en workshops van de VN gehouden over racisme en Apartheid. Met de OAE en de landen van Oost-Afrika werkte Zambia goed samen. Internationaal volgde het een ongebonden open deur politiek: oost en west waren welkom.

Vanaf 1974, toen Angola en Mozambique onafhankelijk werden, ging het beter met Zambia. De regionale machtsbalans veranderde radicaal en nieuwe handels- en economische mogelijkheden boden zich aan. Nu zat ineens Rhodesië ingesloten en maakte Zambia deel uit van de frontlijnstaten waarbij ook Angola en Mozambique zich aansloten. De soldaten van Ian Smith van Rhodesië en Pieter Willem Botha van Zuid-Afrika vielen geregeld binnen vanwege Zambia's steun aan ZAPU en de rol van het land in het blok van frontlijnstaten. In 1979 vernielden zij de belangrijkste transportwegen waardoor Zambia gedwongen werd om goederen via Rhodesië te vervoeren. De humanist Kaunda liet zich daardoor niet van zijn antiracistische koers afhouden. Hij stelde: ‘Onze strijd is niet tegen blanken, maar tegen hun misvattingen en fouten.’ De economische en militaire druk werd wel steeds meer gevoeld. Vandaar dat vooral Zambia de onafhankelijkheid van Rhodesië/Zimbabwe in 1980 enthousiast begroette.

In 1979 reisde president Kaunda naar Europa en Azië om geld en leningen los te krijgen. Maar de bonden staakten tegen zijn regeringsbeleid en de spanningen liepen op. Kaunda kwam woedend terug en riep de noodtoestand uit. De politie arresteerde ambtenaren, zakenlieden en buitenlanders die tegen de regering zouden samenspannen. De rechter bevond zeven Zambianen schuldig. Zij werden ter dood veroordeeld en opgehangen. De president werd kribbiger en stugger; de spanningen liepen op. In die jaren nam de agressie van Zuid-Afrika tegen Zambia sterk toe, met aanvallen op vluchtelingenkampen van Namibiërs. Sinds 1980 bezetten Zuid-Afrikaanse soldaten de stad Mongu aan de Zambezi, bij de grens met Angola. In oktober 1980 deden leden van de oppositie samen met Zuid-Afrikaanse huurlingen een mislukte poging tot staatsgreep. Achteraf werd logistieke steun van Zuid-Afrika daaraan bewezen.

Die couppoging vond plaats in een crisisperiode. Onrust in en om het land, acties van Zuid-Afrika, stakingen van vakbonden en opkomend geweld in de Copperbelt maakten het regiem nerveus. Ministers kregen ruzie en Kaunda stond onder grote druk. Daarbij steunde hij op vertrouwde adviseurs, zijn eigen mensen uit de onafhankelijkheidsstrijd. Ambitieuze jongere politici voelden zich door deze oude garde buitengesloten. Zij maakten weinig kans op promotie en raakten verbitterd. Zo ontstond de roep om een officieel meerpartijensysteem. In 1982 verhardde de strijd tussen de UNIP-veteranen en de jonge honden. Daar omheen speelde nog steeds de taaie strijd tegen de buitenlandse druk. Opvallend was dat de jongeren niet het leiderschap van de president aanvochten, maar zijn eenzijdige afhankelijkheid van UNIP. Volgens critici zorgde UNIP teveel voor een opgeklopte oorlogssfeer in het land. In hun ogen had die partij Zambia opgezaaid met een politiek en economisch systeem dat herziening en bijstelling nodig had.

In oktober 1983 won Kenneth Kaunda de verkiezingen met 93% van de stemmen. Daarmee werd hij voor de vijfde maal president. Twee-derde van de kiezers had gestemd en dat was veel. In het parlement ging nu een kwart van de 125 zetels naar onervaren kandidaten. Er deden 766 kandidaten mee in de meest felle campagne sinds de onafhankelijkheid. Kaunda's running mate en leeftijdgenoot Nalumino Mundia werd voor de tweede keer premier. Deze overwinning van Kaunda en UNIP bracht even rust in de politiek. In 1988 werd hij nog eens herkozen, maar toen kwam maar de helft opdagen vanwege de kritieke economische toestand van het land. De mensen haakten af, hadden het gezien met Kaunda, die na 25 jaar het regeren steeds moeilijker leek te vinden. Vanwege de onduidelijke situatie werden de verkiezingen van 1993 twee jaren naar voren gehaald. Zambia was duidelijk rijp voor een politieke omslag met minder Kaunda, meer democratie en meer partijen.

3.3 Malawi

Malawi werd in juli 1964 onafhankelijk binnen het Britse Gemenebest. Banda trok meteen alle macht naar zich toe. Bij de machtsovername zei hij: 'Ik zou zelfs een verbond met de duivel sluiten als dat mijn volk zou helpen.' Twee jaar later was Malawi een onafhankelijke republiek. De toen ruim 65-jarige Dr. Hastings Kamuzu Banda werd vanzelf president. Hij was arts, historicus en politiek wetenschapper met opleidingen in de VS en Engeland. In 1958 kwam hij als 60-jarige voor het eerst sinds 43 jaar weer in Malawi terug. Daar werd hij voorzitter van de MCP, de Malawi Congress Party, de opvolger van de NAC – de enige partij van het land in de aanloop naar onafhankelijkheid. Toen waren er nog 10.000 blanke kolonisten met hun eigen parlementaire vertegenwoordiging.

Banda's welwillende houding tegenover blanke minderheden leidde al gauw tot onenigheid binnen de regering en het ontslag van zes ministers. Daaruit ontsproten rellen en demonstraties die Banda met harde hand liet neerslaan. Hij zette leden van de illegale oppositie zonder vorm van proces gevangen. Tussen 1965 en 1978 mislukten zeker zes coup pogingen. Daardoor werd Banda steeds autocratischer. Hij maakte de paramilitaire Jeugdliga verantwoordelijk voor de nationale veiligheid en koesterde een landelijk spionnen- en politienetwerk. In 1971 riep hij zich uit tot 'president voor het leven'. Volgens zijn onderdanen had hij inderdaad een pact met de duivel en gebruikte hij sterke zwarte magie. In 1978 hield hij voor het eerst na de onafhankelijkheid 'verkiezingen'. Alle kandidaten moesten van zijn MCP zijn en goed Engels kunnen spreken. Banda controleerde zelf de kandidatenlijst. Zijn grootste steunpilaar, minister Malani Lungu, wilde hij in het parlement hebben, ongeacht de verkiezingsuitslag. Uiteindelijk keurde hij 87 kandidaten goed. Daarvan werden er bij de stemmingen 27 verslagen, wat bezoekende journalisten uitlegden als signaal van onvrede met de regering. Zij rapporteerden dit en spraken ook van opzichtige verkiezingsfraude. Toen moesten alle buitenlandse verslaggevers Malawi verlaten.

Het socialisme van de buurlanden inspireerde Orton Chirwa's 'Socialistisch Verbond van Malawi' (LESOMA). Zijn beweging wilde voorgoed een einde maken aan Banda's dictatuur, Malawi

volledig democratiseren, en de banden met Zuid-Afrika verbreken. LESOMA werd gesteund door 200.000 Malawische bannelingen in Zimbabwe. In 1980 besloot de beweging op een partijcongres in Tanzania om over te gaan tot de gewapende guerrillastrijd tegen het regiem. In die dagen won ook de Bevrijdingsbeweging van Malawi (MAFREMO), geleid door Atati Mpakati, terrein. In 1983 werden Chirwa en Mpakati ter dood veroordeeld op beschuldiging van samenspannen tegen de staat. Kort daarna werd Mpakati tijdens een bezoek aan Harare door Zuid-Afrikaanse agenten vermoord. Later werden Chirwa en zijn vrouw Vera in Zambia ontvoerd en in Blantyre gevangen gezet. Orton Chirwa, ooit de oprichter van de MCP en minister van justitie onder Banda stierf in 1992 in de permanent death row. De lange arm van Banda wist met wat hulp van zijn bondgenoten aantasters van zijn macht effectief te treffen. Dat versterkte zijn reputatie als magiër.

Het onderdrukken van de oppositie nam toe na geruchten over kandidaten om Banda te vervangen. Hij werd oud, zou voor een jaar met verlof naar Engeland gaan en moest zolang vervangen worden. Als opvolgers genoemde personen werden in zijn opdracht een voor een vermoord. Dat waren Dick Matanje (de Secretaris Generaal van MCP), Aaron Gadama (minister voor de Centrale Provincie), John Sagala (minister van gezondheidszorg) en David Chiwinga (parlements lid). De manier varieerde van georkestreerde auto-ongelukken tot simpel doodknuppelen. Naast de sinistere Jeugdliga had Banda ook een eigen, door deskundigen uit Zuid-Afrika en Israël getrainde, Special Branch. Deze dienst selecteerde voor hem kandidaten voor de verkiezingen van augustus 1984. Om zo machtig en veilig mogelijk te zijn, verving Banda weer de hele top; ook die van de MCP. In zijn eigen media werd hij steeds meer de Ngwazi, de Veroveraar, de Heiland en de Redder van de Natie. Onvoorwaardelijke volgers behielden hun positie. Bij elk vlekje van twijfel aan loyaliteit werd overgegaan tot verwijdering en vervanging. Over het jaar verlof in Engeland werd niet meer gepraat; de zuivering was geslaagd.

In 1987 dacht men dat Banda eindelijk zou gaan rusten. Niemand van de heel oude en iets jongere mannen om hem heen leek nog kandidaat voor zijn opvolging te kunnen of willen zijn. Steeds meer dacht men dat hij zijn vriendin, verpleegster en beschermeling Mama Cecile Tamanda Kadzamira, al 24 jaar zijn Officiële Gastvrouw, zou aanwijzen om hem op te volgen. Spannend bleef de vraag of een vreedzame opvolging of overdracht überhaupt mogelijk was.

3.4 Zimbabwe

Zimbabwe werd na een lange, harde oorlog tegen het kolonistenregiem vrij in april 1980. De eerste (honoraire) president was Canaan Banana, een Shona van de UANC. Zijn machtige premier werd Robert Mugabe van ZANU. Joshua Nkomo van ZAPU werd ceremonieel vice-president: een frustrerende functie zonder macht. In het Lancaster Agreement bleef het landprobleem, door toedoen van Engeland, onopgelost. De koloniale toestand van Blanke Hooglanden en overbevolkte Tribal Trust Lands bleef gewoon voortbestaan. Engeland subsidieerde onder de formule Willing Buyer, Willing Seller wel wat aankopen, maar dat bleef marginaal. Voor oudstrijders van de bevrijdingsoorlog en hun re-integratie in de samenleving was bijna niets

geregeld. Wel werd racisme wettelijk verboden en er kwam gratis universeel onderwijs. De regering preekte officieel verzoening en gezamenlijke opbouw van de natie van Shona, Ndebele en Blanken.

Na jaren van ellende en opoffering moest de regering het volk wel een gouden toekomst beloven. Maar de ervaring, goede voorbeelden, gekwalificeerde kaders en middelen om dat waar te maken ontbraken ook hier. Vanaf het begin speelde Robert Mugabe de tribale kaart: de macht moest in handen blijven van de Shona's, en het Ndebele-volk moest gestraft en vernederd worden. Binnen drie jaar zette hij Abel Muzorewa, Joshua Nkomo, Canaan Banana, Edgar Tekere en Ndabaningi Sithole aan de kant. Hij ontwierp een grondwet waarin hij als zelfbenoemd gevolmachtigd president geen premier nodig had.

Deze toe-eigening van de macht door Shona-patriotten van ZANU luidde tribaal geweld in. De Ndebele zagen hun leiders buiten de politieke macht geduwd worden en werden opstandig. Dat verschaft Mugabe's regering het alibi voor grootschalig geweld in Matabeleland. De Gukurahundi, de Grote Zuivering, duurde van 1981 tot 1988. Tijdens strafexpedities werden 20.000 tot 30.000 burgers gedood; vrouwen eerst nog verkracht. Deze orgie van wreed geweld was werk van de Vijfde Brigade van het nationale leger, aangevuld met jeugdmilities van ZANU, manschappen van de centrale inlichtingen- en veiligheidsdienst, en politie. Voor de Shona-elite was het simpel: 'Die Zoeloes horen niet thuis in ons land. Laat ze opdonderen. In elk geval mogen ze geen praatjes hebben.'

Dit was hun wraak op de Mfekane van eind 19^e eeuw toen de binnenvallende Ndebeletak van de Zoeloes een stuk land en macht van de Shona's afpakte. In 1988 sloten de volken vrede. ZANU en ZAPU fuseerden tot de Zimbabwe African National Union – Popular Front (ZANU/PF). De sterkste partij nam gewoon alle macht over met politieke en soms fysieke eliminatie van verliezende concurrenten. Het land werd de facto een één-partij-Shona-staat. Vanaf toen zou ZANU/PF alle verkiezingen winnen. President Mugabe werd omgeven door de militaire top van het oude bevrijdingsleger. Samen wantrouwden en dwarsboomden zij alle burgerlijke en politieke oppositie. Daarbij kwamen al heel gauw corruptie, zelfverrijking en machtsmisbruik. Oude en nieuwe rekeningen werden definitief, vaak wreed, verrekend, en een nieuwe fase kwam nog niet in zicht.

3.5 Mozambique

Mozambique werd ruim een jaar na de Anjerrevolutie in juni 1975 formeel een Volksrepubliek. Samora Moisés Machel was de president. Het land had in de oorlog vele duizenden mensen verloren en was totaal vernield. 'Onze strijd zal worden voortgezet', zei Machel bij de proclamatie van de vrije volksrepubliek. Hij verklaarde solidariteit met de bevrijding van Zimbabwe en Zuid-Afrika en zei zich te zullen inzetten om te verhinderen dat het neokolonialisme Mozambique in zijn greep zou krijgen, 'zoals in zoveel Afrikaanse landen is gebeurd'. Maar vlakbij groeide een groter gevaar. In 1975 richtten Mozambikaanse ballingen in Zuid-Afrika en Rhode-

sië, geholpen door de geheime diensten van hun gastlanden, de Nationale Verzetbeweging van Mozambique, (RENAMO) op, ook bekend als MNR. De RENAMO/MNR-beweging voerde in Mozambique terreuracties uit, met ex-aanhangers van Salazar en blanke huurlingen in de hoofdrol. André Matsangaissa was hun leider. RENAMO zette een eigen tegenregering op en begon begin jaren '80 met steun van de VS en Zuid-Afrika een bloedige bevrijdingsoorlog tegen FRELIMO dat meteen meer militaire hulp kreeg van Rusland en Cuba. Deze oorlog duurde, met onderbrekingen, door tot 1992.

Matsangaissa's beweging saboteerde economische projecten en terroriseerde de bevolking in het binnenland. Ook verzetsmensen van het ANC uit Zuid-Afrika waren hun doelwit. FRELIMO en RENAMO voerden over en weer aanvallen op elkaar uit. RENAMO saboteerde met succes de oliepijpleiding van Beira naar Mutare in Zimbabwe. Autowegen, spoorlijnen, telefoonlijnen en communicatiecentra werden opgeblazen, waardoor de economie werd platgelegd. Eind 1982 begon FRELIMO aan een nieuw groot offensief tegen RENAMO in de regio Gorongosa. Daar verborgen de rebellen zich in een nationaal park in hoog bergland. Daarna verhevigde RENAMO zijn aanvallen op dorpen. In maart 1984 tekenden Zuid-Afrika en Mozambique het Nkomati-akkoord waaruit een niet-aanvalsverdrag tussen de twee landen voortkwam. Wat niet wegnam dat RENAMO ook daarna bleef destabiliseren. Maar de regering van Machel noemde het voortaan een binnenlands probleem; het was een gewone burgeroorlog geworden, ofschoon iedereen wist dat Zuid-Afrika achter de schermen nog steeds zijn rol speelde. Later noemde Samora Machel het grote buurland toch agressor en schender van de Nkomati-akkoorden.

In 1980 herzag FRELIMO de politieke organisatie van het land. Er kwam een rationelere verdeling van politieke kaders over staat en partij. 27.000 gekozen afgevaardigden van gemeentes en provincies kregen een directe lijn met de Nationale Assemblee. Toen in april 1983 alles rond was, hield FRELIMO haar Vierde Nationale Congres. Daar werden diepgaande veranderingen in het economische systeem besproken. Er zou minder nadruk komen op grote landbouwprojecten en meer stimulering van kleinschalige productie in landbouw en industrie. Grote staatsbedrijven werden afgedaan als bureaucratisch, inefficiënt, overdreven gecentraliseerd. Het volk moest meer controle krijgen op het doen en laten van overheidsdienaren. Het systeem van delegatie naar FRELIMO-organen zou veranderen, met meer deelname en inbreng van vrouwen en arbeiders. Er was ernstige kritiek op de autoritaire houding van afgevaardigden naar gemeenten en provincieraden. Veel harder moest gewerkt worden aan politieke participatie van de grassroots. Kortom, en president Machel vatte dat ook zo samen: het Congres leverde na acht jaar onafhankelijkheid de ingrediënten aan voor een volledig nieuw partijbeleid.

Maar in oktober 1986 verongelukte Samora Machel. Hij werd opgevolgd door zijn vriend, de minister van buitenlandse zaken Joaquim Chissano. Op het Vijfde Nationale Congres van 1989 werden meer hervormingen afgesproken die moesten leiden tot nationale eenheid en verzoening. Er kwam een agenda voor vredesbesprekingen met RENAMO, maar deling van de macht met hen werd nog uitgesloten. Desondanks zou het naderende einde van de Koude Oorlog voor

Mozambique en de buurlanden echte verbeteringen op democratisch gebied met zich gaan meebrengen.

B Economische en maatschappelijke ontwikkeling

Waar grote politieke verandering, burgeroorlogen, grensschendingen en chaos de toestand van deze periode voor de regio bepaalden, was de kans op grote economische en maatschappelijke verbeteringen beperkt. Toch werd daar keihard en naar vermogen aan gewerkt. Het betreft landen met veel nuttige grondstoffen, goede landbouwgrond en een behulpzaam klimaat.

3.6 Angola

Angola startte meteen na de onafhankelijkheid in 1975 een ambitieus nationaliseringsprogramma. De regering Neto nationaliseerde 1.500 verlaten plantages en landgoederen, de spoorwegen, de binnen- en buitenlandse handel en de scheepvaart. Zij wilde de basisbehoeften van het volk realiseren en begon een grootse alfabetiseringscampagne. Ook hier waren te weinig administrateurs en technici. Uit het buitenland kwam nog veel tegenwerking en sabotage, en onverwacht brak er een grote droogteperiode aan. De agrarische exportopbrengsten klapten in. Bij de exploitatie van diamanten en aardolie werkte de regering met privatisering en deelname van buitenlandse investeerders. De enclave Cabinda was een rijke bron van aardolie waarmee MPLA de oorlog financierde, wat moeilijk lag voor het Amerikaanse GULF. Dus steunde het westen, het Front voor de Bevrijding van de Enclave Cabinda, (FLEC), geleid door ex-MPLA-man Nito Alves en vakbondsman José van Dunen. FLEC probeerde tevergeefs om Cabinda van Angola los te maken. Bij een coup in mei 1977 kwamen zes MPLA-kaderleden om. Het volk van Cabinda steunde die coup niet en het liep op niets uit. Toen daarna een Zuid-Afrikaanse commando de enclave ook nog aanviel, was de maat vol. Volgens minister Botha van Zuid-Afrika was die ingreep onvermijdelijk vanwege SWAPO en ANC. Gevangen genomen commando's gaven toe dat zij olietanks hadden moeten opblazen. De Amerikaanse president Reagan wees de sabotagedaad luidkeels af, want Cabinda-olie was van de Amerikaanse oliemaatschappij GULF.

In 1983 en 1984 stegen overal de inkomsten uit olie en gas. Zodoende kregen Zuid-Afrika en de VS het land economisch niet op de knieën. Sinds het vertrek van de Portugezen en door het voortduren van de oorlog daalden de inkomsten uit diamanten en koffie wel sterk. Maar alle kredietlijnen bleven open, en met bezuinigingen, rantsoenering en distributie voorkwam de Angolese regering een hongersnood, wat een grote prestatie was. Tegelijkertijd waren wel honderdduizenden ontwortelde burgers op de vlucht. De overheid liet het plantagesysteem los, verdeelde het land van vertrokken Portugezen onder kleine boeren, en kreeg duizenden landbouwcoöperaties en kleine productie-eenheden aan het werk. Die kregen begeleiding en landbouwscholing van nieuwe, onderbemenste diensten. In 1985 sloot Angola zich aan bij de Lomé III-akkoorden van de EEG met voormalig koloniale landen. Met Brazilië sloot het overeenkomsten rond handel, technische hulp en het zoeken naar olie.

3.7 Zambia

Zambia was in 1965 nog sterk afhankelijk van het Rhodesië van Ian Smith. Tot dan toe waren zij samen Noord- en Zuid-Rhodesië. Vrij snel vaardigden de VN en alle Afrikaanse landen sancties uit tegen het Rhodesië van de kolonisten. Zambia zat tussen hamer en aambeeld en had het daar moeilijk mee. Internationaal vreesde men dat er voor Kaunda niets anders op zat dan het regiem van Ian Smith te erkennen. Maar Zambia liet zich niet kennen en begon zich met steun van Tanzania van die knellende band los te maken. Bij de onafhankelijkheid had het land 1 eigen ingenieur, 4 artsen en 5 juristen. Van de 4 miljoen inwoners gingen er 400.000 naar school, waarvan er 7.000 doorgingen naar middelbaar onderwijs. Eind 1966 was gratis basisonderwijs er algemeen en de aparte scholen voor blanken waren opgeheven. De Universiteit van Lusaka opende haar deuren. Van de bevolking woonde 70% op het land; daarvan werkten er 40.000 in loondienst in de moderne landbouwsector. Evenveel Zambianen werkten voor 300 pond per jaar in de mijnen van de Copperbelt. Een blanke verdiende in Zambia minimaal 1.600 pond voor minder belastend werk.

Bijna 3 miljoen Zambianen leefden traditioneel, met weinig betrokkenheid bij de moderne economie. Voor de mijnwerkers en de stadsbevolking voerde het land een kwart van de vleesbehoefte in, naast grote volumes aan groenten en fruit. De inheemse reservaten werden afgeschaft en de kroondomeinen vrijgegeven. De BSAC verloor er de politieke en bestuurlijke macht, maar bleef economisch nog belangrijk. Er kwam een vijf-jaren-ontwikkelingsplan met een begroting van 454 miljoen pond waarvan een derde was bestemd voor versterking van de overheidssector in de economie om industrialisatie in de metaal en de kunstmest te bevorderen. Basisonderwijs werd voor alle kinderen verplicht. In de landbouw streefde men naar vermindering van de afhankelijkheid van voedselimporten. Tabak was en bleef het belangrijkste exportgewas. Na 1966 werd veel meer suiker, koffie, thee en katoen verbouwd en meer basisvoedsel geproduceerd. De vleesproductie voor binnenlandse consumptie werd opgevoerd. De overheid stimuleerde particuliere boerderijen naast productiecoöperaties. Kaunda zag weinig in collectieve landbouw en veel meer in het belang van goed onderwijs en goede gezondheidszorg. In de eerste jaren groeiden de aantallen scholen en klinieken hard. Binnen de overheid, het leger en de politie namen Zambianen de leidende functies van buitenlanders over.

Zambia werd de tweede koperleverancier van de wereld met een uitvoer van 750.000 ton per jaar. Koper maakte 93% van de exportwaarde uit en droeg meer dan de helft bij aan het BNP. In 1970 werden de kopermijnen nog geëxploiteerd door buitenlandse bedrijven. Die waren in twee grote groepen georganiseerd: de ‘Zambian Anglo-American Corporation’, goed voor 55% van de koper, en de Roan Selection Trust voor de overige 45%. Beide conglomeraten werden gecontroleerd door Brits en Amerikaans kapitaal, met een groot aandeel van de BSAC. De Zambianse regering verhoogde geleidelijk de proporties van de winsten die de ondernemingen aan de staat moesten afdragen. Daardoor werd Zambia een van de rijkste landen van Afrika. In 1965 leverden de royalties de staatskas 65 miljoen pond op. In dat jaar verklaarde de regering alle mineralen in de grond tot staatseigendom, maar daarvoor moest zij wel BSAC voor 2 miljoen pond uitkopen. Dat geld was er, dus het kon. Toenemende activiteit en handel wek-

ten verwachtingen van meer welvaart. De georganiseerde arbeiders werden onrustig. In 1966 staakten er al 30.000 voor meer loon. De regering erkende hun claim en verhoogde de lonen drastisch. Zwart personeel kreeg ook meer functies die voorheen aan blanken waren voorbehouden. Maar 300.000 werknemers in andere sectoren kregen die verhoging niet en zodoende bleef de onrust. Vanaf 1968 ging Zambia over tot nationalisatie van buitenlandse bedrijven in de industrie, de handel en het transport. De mijnen werden ontzien.

De geografische ligging bezorgde Zambia serieuze problemen. De wereld boycotte de blanke regimens van Rhodesië en Zuid-Afrika en die boycotten op hun beurt Zambia. Angola, Zuid-West Afrika, Mozambique, Rhodesië, Malawi en Congo/Zaire, landen in blanke handen of vrienden van Zuid-Afrika, omsingelden Zambia. Alleen buurland Tanzania was solidair. De aanleg van 1.800 km snelweg van Lusaka naar Dar es Salaam doorbrak deels de blokkade. Dag en nacht reden honderden tankauto's over de Great Northern Road; een gezamenlijk project van Zambia, Tanzania en een Italiaans transportbedrijf. Plannen voor weg- en spoorverbindingen met Malawi, Kenia en Congo werden gemaakt, en men zocht naarstig naar alternatieve voorraden steenkool. Die werden gevonden en ook Tanzania leverde steenkool, wat de afhankelijkheid van Rhodesische kolen verminderde. Tussen Ndola in de Copper Belt en Dar es Salaam werd in 1969 een oliepijplijn operationeel. Aan de Kafue rivier, een zijtak van de Zambezi, bouwde Zambia een elektriciteitscentrale die vanaf 1971 leverde. Later kwam er nog een centrale bij Victoria Falls. Meer Afrikaanse landen sloten met Zambia handelsverdragen af en het onderlinge goederenverkeer nam toe. Zambia werd minder afhankelijk van Rhodesië, maar moest toch de bulk van het kopererts nog altijd via Rhodesië en Zuid-Afrika uitvoeren. Totdat tussen 1970 en 1975 duizenden Chinezen de Tanzam- of Tazara spoorweg bouwden die Lusaka verbond met de Indische Oceaan bij Dar es Salaam.

In de jaren '70 kwam er vanwege de mondiale oliecrises een economische terugslag. De regering deed zijn best om zich aan de nieuwe realiteit aan te passen, maar de ruilvoet en de geldwaarde bleven zich ongunstig ontwikkelen. De prijs van koper en kobalt op de wereldmarkt zakte, de vraag nam af, waardoor het BNP in 1979 met 7% daalde. De crisis zette door en de regering moest bezuinigen. Na 1981 viel er ook te weinig regen; droogte en honger heersten in de ruimere regio. In 1984 leden honderdduizenden Zambianen honger en de voedseltekorten liepen verder op. Ook de economische crisis zette door. De machtige mijnwerkersbonden werden boos en eisten loonsverhoging, maar de koperprijs bleef dalen en de buitenlandse schuld liep op tot 3,2 miljard dollar.

De eigenaar van een van de grootste mijnen liet weten dat Zambia nog maar voor 20 jaar koper in de grond had. Hij voorzag massale werkloosheid voor de toekomst. Het fiscale tekort liep op, dus verhoogde de regering de accijnzen. Het IMF begon druk uit te oefenen. In juli 1984 moest de regering besluiten om de prijs van basisvoedsel met 70% te verhogen; in 1985 moest die verder omhoog. Maïsmeel werd altijd gesubsidieerd, maar dat viel weg, als een van de voorwaarden van het IMF voor heronderhandeling over de schulden en verstrekking van een nieuwe lening van 200 miljoen dollars. De bonden riepen op tot actie tegen de hoge voedselprijzen, de lage lonen en de vele ontslagen. In mijngebieden en steden kwam oproer met plunderingen.

Daar sloeg de politie hard op in met als resultaat vijftien doden. Demonstranten richtten voor 90 miljoen dollar schade aan. Daarna verschenen in het oosten proefboortorens; een reden voor nieuw optimisme. In 1986 stak de Wereldbank 2,4 miljoen dollar in het zoeken naar olie, maar pas 20 jaar later werden in het westen van Zambia winbare hoeveelheden gevonden. In mei 1987 veranderde president Kaunda van koers ten opzichte van het IMF. Hij wilde de afbetaling van schulden beperken tot 10% van de nationale voorraad aan vreemde valuta. Hij vond het IMF slecht voor zijn burgers en verzette zich er tegen.

3.8 Malawi

In Malawi koos Hastings Banda in de Koude Oorlog onvoorwaardelijk voor het Westen. Hij werkte samen met Rhodesië, Zuid-Afrika, Taiwan, Portugal en Israël waarmee hij handelsrelaties aanging. Van OAE-resoluties die dat verboden, wilde hij niets weten. Hij verzette zich ook tegen de resolutie van oktober 1968 die de Apartheid afwees en liet zich door Zuid-Afrika helpen. Dat nam thee en tabak af en bouwde wegen en spoorlijnen in Malawi. Ook de luchtvaartmaatschappij en het vliegveld werden door Zuid-Afrika opgebouwd en beheerd. Zuid-Afrikaanse managers kwamen graag voor Dr. Banda werken. Hij werkte ook met Zuid-Afrikanen samen in de strijd tegen FRELIMO.

Als pas onafhankelijk land had Malawi in 1964 geen grootse uitgangspositie voor het ontwikkelen van een welvarende economie. Het begon met een vijfjarenplan 1965-1970 waarvoor 67 miljoen dollar nodig was. Er waren weinig grondstoffen, dus de nadruk kwam te liggen op commercialisering van de landbouw. Productie van thee en katoen moest worden verdubbeld, die van maïs verdrievoudigd, en ook pinda's, rijst, cacao, koffie en tabak moesten omhoog. Met suiker werd begonnen. De regering zou geleidelijk boerderijen van blanken overnemen en Afrikaans ondernemerschap stimuleren. Er waren weinig kolonisten, zodat het begin voor enkele bedrijven soepel liep, maar later stagneerde dat. Grote bezittingen van missie en zending werden nog ontzien. Industrialisatie betrof de bouw van een suikerfabriek en de exploitatie van steenkool, bauxiet en asbest. Er was een waterkrachtcentrale voorzien bij Nkula Falls, maar er kwam geen geld. De staat vestigde een Malawi Development Corporation die voor het plan privékapitaal moest aantrekken. Transport, autowegen, spoorlijnen en vliegvelden kregen voorrang. De hoofdstad werd 200 km naar het noorden verlegd, naar Lilongwe in de Centrale Regio. Het idee was dat de centrale en noordelijke regio's zich dan beter konden ontwikkelen. Maar het grootste probleem bleef dat Malawi geen eigen geld had. De eerste pogingen om dat van Engeland te krijgen, mislukten. Later werd het lenen van kapitaal op de internationale particuliere markt gemakkelijker. De Bata Schoenfabrieken en Unilever vestigden fabrieken in Malawi, dicht bij de grondstoffen en de goedkope arbeid. Meer investeerders raakten geïnteresseerd in grondstoffen uit de land- en tuinbouw van Malawi.

Tien jaar na de onafhankelijkheid werkten de meeste Malawische arbeiders nog steeds op plantages van buitenlanders, zending en missie. En door chronisch geldgebrek kwamen er maar een paar lagere scholen, een handvol scholieren ging door naar middelbaar onderwijs, maar met

een investering van 1 \$ per inwoner in het onderwijs kwam men niet ver. Wel opende Lilongwe in 1966 de Universiteit van Malawi, met een beperkte capaciteit. Veel studies waren alleen in het buitenland mogelijk. Buiten de steden zag 92% van de burgers geen voordelen van de onafhankelijkheid. Zij bewerkten vooral voorouderlijke grondjes met voorouderlijke methoden terwijl het plantagesysteem bleef groeien. Heel langzaam veranderde wel de kleur van de eigenaren, maar niet de uitbuiting van hun arbeiders. Weer werden duizenden Malawiërs naar mijnen in Zuid-Afrika gestuurd. In 1974 verongelukten daar bij een grote mijnramp 75 mensen uit Malawi.

Toen Mozambique in 1976 onafhankelijk werd, sloot Rhodesië de grenzen, wat negatief uitwerkte op de handel en economie van Malawi. Het Tetegebied in het Zambezidal was altijd een vrij doorgangsgebied geweest tussen Rhodesië, Malawi en Mozambique. Toen Rhodesië in 1980 zelfstandig werd als Zimbabwe, verloor Malawi de laatste verbindingen met haar sponsor Zuid-Afrika. Noodgedwongen, en om de spoorlijnen door Zimbabwe en Mozambique te kunnen gebruiken, ging het als nieuw lid van de Southern Africa Development Cooperation Conference, (SADCC, van 1980 tot 1993) meer met de frontlijnstaten samenwerken. In 1993 werd dat, de Southern Africa Development Community, (SADC).

Het klimaat van de regio had ook zijn greep op Malawi: 1983 en 1984 waren jaren van grote droogte. Toch kon het land genoeg voedsel voor eigen gebruik verbouwen en het voerde zelfs maïs uit naar Zaïre, Tanzania en Zambia. Want ondanks corruptie en wanbeheer werd in de commerciële landbouw wel gepresteerd. Kleine boeren redden zich op hun eigen manier; die hadden weinig van doen met de landelijke politiek en stonden ook buiten de daarmee verbonden economie. In 1987/88 kwamen 600.000 vluchtelingen uit Mozambique naar Malawi. Het Bandaregiem steunde RENAMO tegen de FRELIMO-regering, maar stopte daarmee na een bezoek van de Mozambikaanse president Chissano in 1988.

Hastings Banda behandelde Malawi als zijn persoonlijk bezit. Hij bezat 4.999 van de 5.000 aandelen van Press Holdings, een onderneming die samen met de door hem aangestuurde, door partijgenoten en familieleden geleide General Farming, ruim dertig procent van de economie van het land beheerste. Dictatuur en mensenrechtenschendingen weerhielden de VS er niet van om Malawi eind 1989 voor 40 miljoen dollar aan schulden kwijt te schelden. Het IMF legde Malawi wegens oplopende schulden een structureel aanpassingsprogramma op. Daardoor zakte de inflatie, daalde het betalingstekort en kwam dus de betalingsbalans meer in evenwicht. Maar net als elders zakte ook hier de levensstandaard van de armsten tot onder een aanvaardbaar minimum. Ook privatisering van de maïshandel werkte niet in het voordeel van de armen. Al bij al was Malawi in deze fase een dictatoriale kleptocratische politiestaat vol spionnen, verraders en knokploegen, waarin de slecht opgeleide burgers onder staatsterreur hard moesten werken, weinig te zeggen hadden en arm bleven. Een toestand die de internationale gemeenschap stilzwijgend gedoogde.

3.9 Zimbabwe

Voor Zimbabwe veranderde bij de onafhankelijkheid in 1979 de economische context weinig tot niet. De handelsrelaties bleven even oneerlijk als zij al waren. De Koude Oorlog woedde nog, met overmilitarisering van de regio, ongewenste ideologische polarisatie, spraakverwar- ring en dubieuze ontwikkelingsbenaderingen. Het landprobleem werd niet opgelost; slechts wat leiders, generaals en zakenlieden van ZANUPF kregen landerijen van vertrekkende ko- lonisten in handen. De meeste Zimbabweanen waren arm en ongeschoold en bleven dat. De bevolking groeide en er was steeds minder land. In de Tribal Trust Lands namen erosie en bo- demuitputting versneld toe.

Door deze kwesties niet vanaf de eerste dag op te lossen, schiep Zimbabwe zich grote proble- men voor de toekomst. In de jaren '80 kwamen er burgerorganisaties op, gestimuleerd door donoren die buiten de regering om naar nieuwe mogelijkheden voor hun geld zochten. Om de controle niet kwijt te raken, probeerde de overheid om in die nieuwe burgerwereld te infiltre- ren, de organisaties te corrumperen en zo mogelijk etnisch uit te spelen. NGOs die eigenzinnig bleven en een onafhankelijke koers wilden varen, kregen het zwaar te verduren. Vooral orga- nisaties in Matabeleland werden gewantrouwd en gesaboteerd. In de beginjaren waren de slo- gans van de regering nog socialistisch, maar de praktijk van de leidende politici bewoog tussen staatskapitalisme en private, winstgevende, vuile zaken. Corruptie zat al vroeg in de hoogste toppen van de politiek. In 1988 publiceerde *The Chronicle* over het 'Willowgate Schandaal'. Nog bonter werd het acht jaar later rond de geplunderde kas van de Raad voor de Compensatie van Oorlogsslachtoffers van 60.000 arme oorlogsveteranen. Toch gaven de jaren '80, ondanks die misgrepen en misslagen, een gemiddelde economische groei van 4,5% te zien; vooral vanwege de effectieve productiewijze van gebleven blanke boeren en de sterke exportpositie van granen en tabak.

Begin jaren '90 zetten donoren Mugabe's regering onder druk om te liberaliseren. Het IMF stelde structurele aanpassingsprogramma's voor als voorwaarde voor heronderhandeling over de hoog opgelopen schulden en de snel stijgende inflatie. De tweede wereldwijde oliecrisis en dalende exportinkomsten waren daar debet aan, naast de lage drempels bij het lenen van in- ternationaal geld. Uitgaven voor onderwijs en gezondheidszorg daalden; ambtenaren werden ontslagen. Dat gaf maatschappelijke onvrede die het regiem met grof geweld beantwoordde. Ex-vrijheidsstrijders raakten gedesillusioneerd omdat zij even arm en werkloos eindigden als de anderen. Zeven jaar na de bevrijding had het volk nog niets gekregen van wat toen was be- loofd. Het werd teleurgesteld, dan gefrustreerd en tenslotte woedend. Die boosheid richtten zij tegen de leiders die slim genoeg waren om genoeg loyaliteit en respect te kopen. Mugabe en zijn team kochten die bij de militairen, de veteranen, de ZANU-partij en het Shona-volk. Met wat manipulatie werd de woede afgeleid naar de anderen: minderheden, vreemdelingen, intel- lectuelen en afwijkelingen.

3.10 Mozambique

Mozambique nationaliseerde buitenlandse banken en bedrijven, gezondheidszorg en onderwijs. Verspreid wonende boerenfamilies werden net als in Tanzania bijeengebracht om zich aan collectieve landbouw te wijden. In 1977 koos het Derde Nationale Congres van FRELIMO voor het Marxisme-Leninisme als de weg voorwaarts op het socialistische pad. Maar het enorme tekort aan goed geschoolde arbeid bracht economische terugval. Kennis en ervaring waren samen met de Portugezen vertrokken. Die vernielden ook machines en vulden afvoergoten met cement. Een beroep werd gedaan op internationale vrijwilligers die massaal kwamen. Ook werd buitenlandse deskundigheid ingehuurd. Dat was wel een aanslag op de vreemde valuta, want buitenlanders kosten buitenlandse valuta.

In maart 1980 lanceerde Samora Machel een campagne tegen inefficiënt gedoe, corruptie en bureaucratische verlamming bij de overheid en in de bedrijven. Een tienjarenprogramma voor economische ontwikkeling ging van start met een begroting van een miljard \$ voor investeringen in landbouw, transport, mijnbouw, energie en industrie. Detailhandel mocht weer particulier worden en zelfvoorziening in de landbouw werd aangemoedigd. In 1980 begon een nieuwe alfabetiseringscampagne. De rechterlijke macht werd hervormd, waarbij lokale gemeenschappen verantwoordelijk werden voor kleinere zaken. Begin jaren '80 steeg de export met 52%, maar de prijzen voor Mozambikaanse producten daalden op de wereldmarkt, terwijl vanwege de oliecrisis die van olie en afgeleide producten stegen. In 1982 steeg het begrotingstekort tot 400 miljoen dollar. Daarbij kwam ook het terugvallen van overmakingen door mijnarbeiders in Zuid-Afrika waar na de onafhankelijkheid minder Mozambikanen werkten. Eind 1982 stortte de regering zich op vernietiging van de zwarte markt.

Maar de meeste aandacht ging naar de dramatische droogte die de hele regio trof, waaronder de voedselproductie en de veestapel enorm leden. De regering vroeg de VN om hulp. Toen volgde er in 1984 nog een orkaan met heftige regens en overstromingen, met groot verlies aan mensenlevens en veel schade. Aan alle in Maputo aanwezige ambassadeurs werd hulp gevraagd en kwijtschelding van rentes op schulden vanwege deze opeenvolging van rampen. Zelfs Ronald Reagan van de VS kwam te hulp met financiering van militaire inspanningen tegen RENAMO: een duidelijk signaal van de VS richting Zuid-Afrika, en ook een omslag, want voordien steunde de VS het RENAMO nog van harte.

Mozambique speelde een sleutelrol in de internationale blokkade van goederenvervoer naar en van het Rhodesië van Ian Smith, en als gast voor vrijheidsstrijders uit dat land. Luchtaanvallen en invasies bleven dan ook niet uit. Maar in 1980 werd Zimbabwe vrij en dat maakte een groot verschil voor Mozambique en de landen in de regio. Vanaf toen was Zuid-Afrika ingesloten door een cordon van Frontlijnstaten tegen de Apartheid. Economische samenwerking met de buurlanden werd gemakkelijker. Maar de steun van Zuid-Afrika aan vijandige invallen van RENAMO tussen 1981 en 1992 beïnvloedde de ontwikkelingen negatief. In dat kader werd veel overlegd, en dus ook veel gereisd. Op zo'n reis, op 19 oktober 1986, verongelukte president Samora Machel met een vliegtuig in de Zuid-Afrikaanse Lebombo-bergen, na diplomatiek overleg

in Zambia met de leiders van de Frontlijnstaten. Met hem kwamen nog 34 mensen om. Nooit werd duidelijk of dit een gewoon ongeluk was of een kwestie van sabotage. Een ruime variatie aan moordcomplotten en samenzweringstheorieën leidde nog een lang leven.

Zo bleven de landen van de regio door ploeteren, tegen het koloniale verleden, het soms harde klimaat, de tegenslagen op de wereldmarkt en de beperkte niveaus van scholing en training. Op al deze gebieden zouden veranderingen nodig zijn om ze betere kansen te laten krijgen

4 De landen van de ‘Zuidelijke Doorsteek’ na 1990

Het einde van Apartheid, Kolonistenregiems en Koude Oorlog bracht voor de regio een totale verandering van relaties met zich mee. Samenwerking met ex-frontlijnstaten en zuidelijk Afrika zou elk land ten goede kunnen komen.

A De strijd om de politieke macht

Aanzetten tot democratisering en een meerpartijstelsel konden de burgers onderling en in verhouding tot de staat meer vrijheid en democratie opleveren. Maar tussen de goede perspectieven zaten nog wel etterbuilen. Etnische spanningen bleven in meer landen van de regio handicaps voor ontwikkeling in gedeelde vrijheid en gelijkwaardigheid. Toch ging het al bij al beter. Maar in Zimbabwe was het grondprobleem niet opgelost, de oorlogsveteranen waren gefrustreerd, de dictatoriale oude president speelde de etnische kaart en het land wankelde richting afgrond.

4.1 Angola

In april 1990 meldde de MPLA-regering van Angola weer met UNITA te willen onderhandelen. Een maand later erkende Jonas Savimbi namens UNITA José Edouardo dos Santos als staatshoofd. Intussen had Zuid-Afrika Nelson Mandela vrijgelaten, waardoor de relatie tussen Zuid-Afrika en de buurlanden van karakter veranderde. UNITA stond ineens alleen.

Eind 1990 verlegde MPLA de koers naar een democratischer vorm van socialisme. Een nieuwe wet op politieke partijvorming beëindigde MPLA's monopolie. Leden van politie, justitie en leger konden voortaan geen actieve politieke rol meer vervullen en de massabewegingen van vrouwen, arbeiders en jongeren maakten zich los van de partij. De ‘Organisatie van Vrouwen van Angola’ (OMA), organiseerde een platform van kerkelijke groepen, intellectuelen en beroepsorganisaties voor samenwerking aan een democratische samenleving. Na intensief overleg tussen de regering en UNITA werden verkiezingen vastgesteld voor september 1992. In mei 1991 namen de Cubanen afscheid van Angola en na 16 jaar burgeroorlog tekenden Angola en UNITA in Portugal voor definitieve vrede, met als waarnemers de VS en de OAE. Zuid-Afrika, Rusland en Portugal waren geen partij meer nu de Koude Oorlog en het Kolonialisme voorbij waren; zij keken wel toe. De UN-Verification Mission on Angola (UNAVEM), zag toe op het vertrek van de Cubanen en op de uitvoering van het vredesakkoord dat ook een staakt-het-vuren inhield. De regering en UNITA zouden hun troepen samenvoegen tot één nationaal leger. Holden Roberto en Jonas Savimbi kwamen in augustus 1991 naar Luanda voor hun verkiezingscampagnes. De VS steunde Savimbi nog door dik en dun, wat het MPLA niet beviel. Mede daardoor stegen de spanningen naarmate de verkiezingen dichterbij kwamen. Maar het

was vrede, en de verkiezingen gingen door. In september 1992 won MPLA met 50%, en UNITA verloor met 40%.

Volgens Jonas Savimbi was er vals gespeeld en hij accepteerde de uitslag niet. Snel bezetten zijn troepen het deel van het land met de diamantmijnen. UNITA had toen de diamanten en de regering de olie. Een jaar later, eind 1994, kwam er weer een vredesakkoord dat niet werd nageleefd, en de oorlog ging onverminderd door. In 1995 arriveerde een nieuwe UNAVEM-missie met een geplande looptijd tot 1997. Wapenstilstand, ontwapening, amnestie en toekomstige rollen voor Savimbi en de zijnen werden in 1996 besproken. In april 1997 trokken UNITA-eenheden zich terug in de kazernes. Wapens werden overhandigd en UNITA accepteerde hoge posten in de politiek en het nationale leger. UNITA controleerde toen veel land, maar de val van Sese Seke Mobutu van Congo/Zaire, Savimbi's laatste regionale bondgenoot, verzwakte zijn positie aanzienlijk. Tijdens de opmars van Laurent Kabila in Congo moest UNITA de noordelijke grensstreek van dat land ontruimen. Daarbij voorkwamen Kabila's soldaten dat Savimbigezinde Congolese eenheden naar Angola doorstaken. Dos Santos en Kabila werkten hierbij samen. Angola hielp Kabila daarna met het verjagen van Mobutugezinde soldaten.

Meer UNITA-soldaten werden gedemobiliseerd. Dat leverde in hun thuisdorpen problemen op omdat daar geen land, werk of woning voor ze was. Ook waren er her en der verspreid nog 4,5 miljoen ontheemden. Voor het eerst vestigden zich grote aantallen van hen in de grote steden. Niemand voorzag in de middelen die nodig waren voor hun terugkeer naar huis en hun reïntegratie in de samenleving. Velen waren ook bang om terug te gaan. De oorlog was niet over, er lagen vele duizenden mijnen, en traditionele waarden golden niet meer. De sterksten zouden de zwakkeren verjagen en hun land in bezit nemen. Boze en opstandige jongeren hadden nog wapens die zij graag gebruikten. Het aantal door mijnen gedode en verminkte mensen was schrikbarend groot: vrouwen die op het land werkten, kinderen die geiten hoedden. En de burgeroorlog sleepte zich voort. Het regeringsleger voerde slecht geplande aanvallen uit op UNITA dat in de tegenaanval driekwart van Angola veroverde. Beide partijen gingen voor een uitzichtloze uitputtingsoorlog zonder oog voor de zwaar lijdende bevolking. Tienduizenden vluchtten naar Uíge in het noorden. Kuito, Malanje en Huambo werden letterlijk spooksteden. Luanda arresteerde journalisten die meldden dat de regering aan de verliezende hand was. Intussen genoot de beau monde van Luanda van kreeft en champagne, wat de doorgaans regeringsgetrouwe bisschoppen tegenstond. Volgens *The Economist* verklaarden zij: ‘Het oppotten van buitenlandse bankrekeningen en de meest luxueuze consumptie ten koste van de honger, het lijden, het bloed en de dood van anderen, is van een weerzinwekkende schandaligheid’.

Ook in 1999 en 2000 werd weer gevochten, met overwinningen aan beide kanten, om en om. Overleggen over vrede en stabiliteit verdwenen van de agenda. Volgens UNITA gebruikte de regering napalm, clusterbommen en ontbladeringsmiddelen. Het leger bestookte dorpen in UNITAgebied met brandbommen. Ongewapende burgers raakten bekneld tussen wisselende fronten. Zij konden niet ploegen zaaien of oogsten, en dus was de heropleving van de oorlog ook een aankondiging van nieuwe honger. UNITA had geen enkel respect voor gewone mensen, maar ook niet voor personeel van de VN en hulporganisaties. Het voerde ook ver van de

fronten hit-and-run-acties uit, met aanslagen op olie-installaties en terreur in wijken van Luanda. Omdat Zambia UNITA-eenheden steunde, kreeg het bombardementen te verduren in de grensstreken. Intensivering van de oorlog veroorzaakte naast ontheemding en honger ook veel schade aan het landschap en de ecosystemen. Op grote schaal werden bommen gekapt. Bij hevige regens ontstonden daardoor grote erosiegeulen, instortingen, verschuivingen en kale hellingen. De oorlog maakte grote stukken landbouwgrond ontoegankelijk en onbruikbaar.

Katholieken en protestanten riepen voor het eerst samen op tot een nationale dialoog over vrede. Te midden van de chaos vormden zij het ‘Gezamenlijke Angolese Comité voor de Vrede’ (COIPEA). In juli 2000 hielden zij een mars voor de vrede met een oecumenische dienst in het overvolle stadion van Luanda. Tienduizenden mensen deden dansend en zingend mee: ‘Stop de broedermoord!’ Als je vrede wilt, houd dan op met vechten. President Dos Santos reageerde met een geïnspireerde toespraak: ‘Wij leren onze morele lessen van de kerken. Dus vergeven wij iedereen die zijn wapens inlevert voor de goede zaak van consolidatie van de vrede en de democratie in ons.’ Maar de oorlog ging onverminderd door en de aantallen hongerige en zieke vluchtelingen naar de steden groeiden.

De voedselverbouw lag stil; voedselkonvooien werden beschoten en beroofd. In het UNITA-gebied waren volgens het WFP veel mensen in nood onbereikbaar. De regering probeerde het UNITA-gebied te ontvolken door mensen te dwingen of te verleiden om naar regeringsgebied te komen waar zij dan land kregen toegewezen. Maar ook daar waren zij niet veilig. De trojka van Portugal, Rusland en de VS wanhoopte en de VN trok haar vredesmissie terug. Volgens waarnemers opereerde de VN in Angola zwak en vol tegenstrijdigheden, en zij zou partijdig zijn ten gunste van MPLA. Maar gezien het verraad van Savimbi na de verkiezingen van 1992 en de formele legitimiteit van de regering, mocht en moest de VN deze keuze maken. Savimbi en zijn vrienden waren daar niet gelukkig mee. Want hij vertegenwoordigde wel de Ovimbundu, het grootste volk van Angola. Hij was ook de man van de tradities tegenover de moderniteit van de regering, en een fel tegenstander van socialisme en communisme. Dus verdiende hij volgens velen een gelijke behandeling.

Savimbi's onverwachte dood in februari 2002 lost dit moeilijke probleem op. Deze zoon van een grote Ovimbunduhoofdman, de man die altijd vond dat hij de president van Angola moest zijn, sneuvelde in een hinderlaag in Moxico. Zijn met kogels doorzeefde lijk werd op een tafel gelegd, voor de TV getoond en publiekelijk tentoongesteld. Deze keer was hij echt dood. In kranten en tijdschriften verschenen necrologieën:

‘Jonas Malheiro Savimbi (1934 – 2002) was een traditionele revolutionair, met volgens de tijdens zijn leven al rondzingende mythevorming onder de bevolking een enorm charisma en een onmiskenbare charme, een zelfbenoemde Messias met onbeperkte seksuele potentie en eetlust. Hij had tientallen vrouwen en honderden kinderen, was een alom aanwezige held die duizenden kilometers te voet aflegde en overal tegelijk kon zijn, een onschendbare figuur met zeventien levens, een man die met hekserij en tovenarij, maar ook met gerichte moord zijn macht versterkte ten koste van zijn tegenstanders. Een politicus met tien tongen die iedereen

kon wijsmaken wat die graag wilde geloven. Een soldaat met een altijd onberispelijk, indrukwekkend uniform met knalrode baret. Hij was ook een verrader, een vernielers, een verpester, een dief en een moordenaar die stierf in het harnas en voor een zeer groot deel verantwoordelijk was voor het alsmar voortduren van de Angolese burgeroorlog.’

Savimbi’s rechterhand Antonio Dembo nam de leiding van UNITA over. Volgens de regering was dit het moment om vrede te sluiten. Dos Santos nam contact op met Dembo om de mogelijkheid van verkiezingen te bespreken. In april 2002 tekenden zij voor een wapenstilstand. Vier maanden later hief UNITA haar gewapende arm op om uitsluitend een politieke partij te worden. Die koos in april 2003 Isaias Samakuva, 30 jaar actief in en voor UNITA, als leider. Hij stond bekend als zachtmoedig diplomaat met diploma’s van de universiteiten van Parijs en Londen. Zonder Savimbi en oorlog moest hij voor UNITA een nieuwe politieke rol zoeken. In het binnenland moesten nog ruim 100.000 ex-soldaten ontwapend en in lokale gemeenschappen worden opgenomen. De regering verkondigde dat de 27-jarige oorlog, de langste van Afrika, nu echt ten einde was. Maar sommigen waren niet blij met de vrede en ondernamen serieuze pogingen om die te verstoren en verkiezingen onmogelijk te maken. Figuren uit politie en leger uit MPLA-kringen schoten in maart 2007 op Isaias Samakuva.

De regering moest de verkiezingen alsmar uitstellen. Een nieuw parlement zou in september 2008 worden gekozen en een nieuwe president een jaar later. De voorbereidingen speelden in een sfeer van intimidatie en politieke druk. Tenslotte vielen zij samen in september 2009. MPLA was ervan overtuigd gemakkelijk te zullen winnen na 33 jaar alleenheerschappij. UNITA rekende op de massale teleurstelling onder de bevolking. Veel mensen waren armer geworden, de werkloosheid groeide, en ex-strijders konden hun draai niet vinden. Angola had dankzij de olie en de diamanten wel een bovenklasse van honderden miljonairs; de contrasten waren te groot. Vijf miljoen kiezers brachten hun stem uit tijdens chaotische, slecht georganiseerde, niet helemaal eerlijke verkiezingen. MPLA won met 80%, en niemand vocht de uitslag serieus aan. Pan-Afrikaanse en EU-waarnemers gaven er geen schoonheidsprijs aan, maar vonden het na 27 jaar burgeroorlog en gezien de omstandigheden acceptabel. Omwille van de vrede liet UNITA de zaak wijselijk rusten. Dos Santos regeerde door.

Begin 2010 gaf het Angolese parlement de president meer macht via de nieuwe grondwet. UNITA boycotte de stemming. In de nieuwe grondwet mocht de grootste partij van het parlement de president kiezen, die dan twee termijnen van vijf jaar mocht aanblijven. Zo kon Dos Santos opnieuw worden gekozen en in principe tot 2022 aanblijven. Bij parlamentsverkiezingen in september 2012 kreeg de regerende MPLA deze keer 73% van de stemmen, en UNITA 18%. De MPLA-fractie koos Dos Santos als president. In de voorliggende weken voerde Dos Santos campagne met de slogan ‘Meer groei en beter verdelen’, terwijl zijn opponenten, UNITA en kritische jongeren, smaalden over zijn corrupte zakkenvullerij en nepotisme in tijden van stijgende welvaart, tegenover de schrijnende armoede in de sloppenwijken. Met mobiele telefoons, sociale media en populaire rappers kon de jeugd zich snel organiseren, mobiliseren en vermariken. Zij speelden Tahirplein maar dat was maar voor even; toen de politie kwam, waren zij weg. Het volk was tevreden, de oppositie schikte zich, en de politie pakte de lastige rappers op.

In maart 2016 kondigde de toen 73-jarige president Dos Santos aan dat hij in 2018 terug zou treden na bijna 40 jaar aan de macht te zijn geweest. Ex-generaal en minister van defensie João Lourenço zou hem dan opvolgen. Dos Santos zou zijn laatste jaren vooral gebruiken om zichzelf en zijn dochter Isabel flink te verrijken, meer vrijheden te onderdrukken en de oppositie het leven moeilijker te maken.

4.2 Zambia

President Kaunda van het onrustige Zambia was moe en kribbig. Er hing omslag in de lucht. De verkiezingen werden volgens belofte met een paar jaar vervroegd. De regering schatte de onvrede met het vermoeide kabinet Kaunda goed in. Zijn verbittering en verzet tegen het IMF vielen niet goed. De sterk opgekomen oppositie dwong af dat meer partijen mochten meedoen, en in 1991 werd er gestemd. Kenneth David Kaunda verloor deze keer indrukwekkend van ex-vakbondsleider Frederick Jacob Titus Chiluba, de aanvoerder van de ‘Beweging voor Meerpartijen Democratie’ (MMD). Chiluba won met 81% van de stemmen en 125 van de 150 kamerzetels. Vader des Vaderlands Kaunda was op 68-jarige leeftijd, na 27 jaar concurrentie, geen president meer en zijn UNIP-partij verloor de leiding. Pas zeven jaar later, in 1998, trad hij ook af als partijvoorzitter.

In maart 1993 wilden aanhangers van de verslagen Kaunda een staatsgreep plegen. Onder hen was zijn zoon Wezi Kaunda, legermajoor en rijzende ster binnen UNIP. De groep werd gearresteerd en opgesloten waarna de uitgeroepen noodtoestand werd opgeheven. In mei 1996 legde president Chiluba een omstreden grondwetswijziging voor aan het parlement. Presidentskandidaten mochten daarin alleen nog tweede-generatie-Zambianen van na de onafhankelijkheid zijn. Daarmee werd de hele generatie van Kaunda en zijn vrijheidsstrijders wettelijk uitgeschaald. Eind 1996 werd Chiluba herkozen. Een jaar later mislukte een tweede poging tot staatsgreep. Deze keer was het een groep binnen het leger, verbonden met de oude garde van UNIP en hun nazaten. De noodtoestand werd weer ingesteld. Enkele mensen, waaronder de grondwettelijk buitengesloten kandidaat en ex-president Kaunda, werden gearresteerd. Mensenrechtenorganisaties en de oppositie zeiden openlijk dat de coup poging was gebruikt als voorwendsel om mensen te kunnen oppakken en martelen. De VS, Engeland en Zuid-Afrika protesteerden. In maart 1998 werd de noodtoestand opgeheven en in juni werd Kenneth Kaunda vrijgesproken en van huisarrest ontslagen. In 1999 veroordeelden rechters 59 militairen ter dood vanwege betrokkenheid bij de staatsgreep. In 2003 bevestigde de hoogste rechter de doodstraf voor 40 veroordeelden. De met Chiluba rivaliserende Dean Mung’omba en 10 andere burgers bleven nog vastzitten wegens betrokkenheid bij de coup.

Na het uitbreken van de Congolese oorlogen raakte Zambia daar onvermijdelijk bij betrokken. Het Angolese leger hielp de Congolese regering tegen de oprukkende rebellen. Via Katanga kwamen drommen vluchtelingen Zambia binnen. In mei 1999 onderzochten de VN en de AU de mogelijke hulp van Zambia aan UNITA. In september kwamen leiders van de Congolese oppositie naar Lusaka voor een vredesverdrag met Angola. Door meningsverschillen en mis-

verstanden mislukte dat. In januari 2000 trokken Angolese troepen samen langs de Zambiaanse grens om de laatste restanten van UNITA op te ruimen. President Chiluba weigerde om de Angolezen zijn land binnen te laten en liet zijn leger naar de grens optrekken om dat te verhinderen. Honderdduizenden Angolezen kwamen wel de grens over. Zij kwamen terecht in overvolle opvangkampen. De Zambiaanse regering kon dat niet alleen aan en de VN sprong bij. In april 2000 bood Chiluba blanke boeren die het geweld in Zimbabwe wilden ontvluchten de mogelijkheid om zich in Zambia te vestigen.

Eind 1999 werd Wezi Kaunda, de gedoodverfde opvolger van zijn vader, vlak voor zijn huis in Lusaka door een schutter uit zijn auto gehaald en voor de ogen van zijn gezin met kogels doorzeefd. De politie arresteerde een verdachte en noemde dit een geval van autodiefstal met geweld. Volgens UNIP was het een politieke moord. Ex-president Kaunda en zijn kinderen hadden de laatste jaren veel doodsbedreigingen ontvangen. Een jaar eerder was minister Ronald Penza na diens ontslag op dezelfde manier geliquideerd. Hij had geprobeerd om financieel en economisch orde op zaken te stellen. Daarbij bood hij ondernemers die belasting weigerden te betalen amnestie aan onder voorwaarde dat zij alsnog betaalden. Ook stelde hij door hem geconstateerde gevallen van fraude en zelfverrijking van politici rond Chiluba aan de kaak. In mei 2002 ontstond ruzie binnen de MMD over de vraag of Chiluba zich voor de derde maal kandidaat mocht stellen. Tenslotte splitsten tachtig partijleden zich af. Zij richtten het ‘Forum voor Democratie en Ontwikkeling’, de FDD op. Paul Tembo, de voormalige voorlichter van Chiluba en vooraanstaand lid van FDD werd in juli 2001 vermoord, vlak voor zijn beoogde optreden als getuige in een belangrijke corruptieaffaire rond mensen aan de top.

President Chiluba verklaarde het Christendom tot officiële godsdienst van Zambia en verbood de oprichting van een moslimpartij. De moslimgemeenschap in Zambia telde 1,2 miljoen Sjiïeten en 1 miljoen Soennieten op bij elkaar 8,5 miljoen inwoners. Moslims voelden zich door dit besluit niet erkend en buitengesloten. Overigens was de rest van de bevolking geen Christen; het merendeel was traditioneel Afrikaans. Christendom was meer iets van de geschoolde stedelijke en politieke elites. Maar hier valt nog iets uit te zoeken, want de regering claimde 87% christenen en maar 1% moslims.

Eind 2001 werd weer gekozen voor presidentschap en parlement. De door Chiluba naar voren geschoven Levy Mwanawasa werd als president geïnstalleerd tijdens een nog woekerende controverse. Zijn overwinning was nipt: tien partijen hielden vol dat er geknoeid was. Voor Mwanawasa telde men 27,8%, voor zijn grootste tegenstrever Anderson Masoka van de UPND 26,6%. Het verschil was maar een paar duizend stemmen. EU-waarnemers vonden de uitslag ‘vertekend’. Gewoontegetrouw beschikte de kandidaat van de regerende partij over propagandamiddelen, politie, vliegtuigen en meer. Het parlement en de rechter bevestigden dat Mwanawasa de winnaar was. In oktober 2006 werd deze weinig charismatische en fysiek kwetsbare president op het nippertje herkozen. Hij versloeg Michael Sata van het ‘Patriottisch Front’. Zijn grote rivaal Anderson Masoka was in mei gestorven. Volgens de verslagen kandidaten lifte Mwanawasa mee op de stijgende kopperprijzen.

President Levy Mwanawasa stierf in augustus 2008 op zijn kantoor aan een beroerte. Deze derde president van Zambia werd 60 jaar oud. Aan het einde van zijn reis werd hij geroemd om zijn onkreukbaarheid, zijn vooraanstaande rol bij de nieuwe economische groei en om zijn inzet in de strijd tegen corruptie. Nieuwe verkiezingen werden uitgeschreven, en al tijdens de voorronden berichtte de geruchtenmachine over grootscheepse fraude. Er zouden 600.000 extra stembiljetten gedrukt zijn voor het geval dat..., terwijl er sinds 2006 geen nieuwe kiezersregistratie had plaatsgevonden. Ook tijdens het transport vanaf de drukkerij in Zuid-Afrika zou er geknoeid zijn. Er waren twijfels over de neutraliteit van de ‘Onafhankelijke Kiescommissie’. De regeringspartij MMD kreeg als enige via de media alle ruimte voor propaganda.

In deze sfeer werd in oktober 2008 gestemd. Rupiah Banda, de kandidaat van de MMD, zou hebben gewonnen door met 40% zijn tegenstander Michael Sata van de PF te verslaan, die 38% kreeg. Het leger zou kiezers hebben geïntimideerd en bij de stembussen zou veel geknoeid zijn. Het was de derde keer dat de inmiddels 71-jarige Sata protesteerde en meende echt gewonnen te hebben. Maar waarnemers van de AU en Zuid-Afrika vonden deze verkiezingen toch vrij en eerlijk. Sata's aanhangers gingen zich twee weken te buiten aan straatrellen, plundertochten, brandstichting en andere vormen van vernielend geweld. De populaire Sata had er op gewezen dat de mensen in de sloppenwijken nog steeds arm waren. Hij had hen geld in hun zakken beloofd. Hij stuurde persoonlijk groepen jongeren aan om geweld te gaan plegen. Journalisten kozen enthousiast partij voor de een of voor de ander, en waarheid bestond even niet.

Rupiah Banda werd tot winnaar verklaard en ingezworen als vierde president van Zambia. Na 25 jaar Kaunda liet Zambia een merkwaardige mengeling zien van wisseling van de macht van de regenteske vaderfiguur Kaunda naar de ambitieuze vakbondsleider Chiluba die daarna zijn macht consolideerde met behulp van moord en bedrog maar zonder groot geweld tegen gewone burgers. Frederick Chiluba overleed in juni 2011 op 68-jarige leeftijd. Zijn partijgenoot Rupiah Banda ontpopte zich als vriend van China. Maar de 74-jarige volksleider Michael Chilufya Sata van het Patriotic Front klopte met steun uit de volksbuurten alweer aan de poort van de macht.

Eind 2011 werd deze ‘King Cobra van de Copper Belt’ tot grote schrik van de MMD met ruime winst als de nieuwe president gekozen. Zijn winnende thema: Rupiah Banda en de destructieve economische macht van China in Zambia. Chinese bazen hadden geschoten op onwillige mijnwerkers en president Rupiah Banda had daar begrip voor getoond. Dat was tekenen voor zijn politieke einde. Michael Sata beloofde de hele grondwet te zullen herzien, en zo de president minder macht te geven. Maar dat kwam er niet van. Na drie jaar kwamen er geruchten over zijn gezondheid, en eind oktober 2014 stierf hij op 77-jarige leeftijd in een ziekenhuis in Londen. Minister van defensie en partijgenoot Edgar Chagwa Lungu (geb. in 1956) volgde hem op na spannende tussentijdse verkiezingen in januari 2015. Dat werd bevestigd bij de verkiezingen van augustus 2016 waarbij hij de tegenkandidaat Hakainde Hichilema versloeg. De internationals haalden opgelucht adem: er kwam geen onzekerheid en geen stammenstrijd, ondanks rellen en ongeregelheden rond de verkiezingen.

4.3 Malawi

Hastings Kamuzu Banda van Malawi bleef doorregeren met zijn Gastvrouw op de achtergrond. Na de val van de Muur trok het buitenland de hulp aan Malawi in. Banda gaf de oppositie de schuld en liet meer mensen zonder proces vastzetten. Zijn Congrespartij van Malawi (CPM) bleef de enige toegestane politieke partij die dan ook alle verkiezingen won. De CPM-regering had geen respect voor mensenrechten. Bekende en minder bekende intellectuelen en leden van de oppositie zoals de bekende dichter Jack Mapanje verdwenen in gevangenissen. In april 1992 probeerde de uitgeweken politicus Chafuka Chihana illegaal het land binnen te komen. Hij werd gepakt en gevangen gezet, maar een goed gecoördineerde internationale actie kon voorkomen dat hij als verrader werd geëxecuteerd. Eind 1992 stierf Orton Chirwa van MAFREMO na marteling in gevangenschap. Hij zat toen al negen jaar vast. In 1993 liet Banda diens nog steeds vast zittende weduwe Vera Chirwa, Afrika's langst gevangen zittende politieke gevangene, vrij.

Malawi had 20% katholieken op een bevolking van rond de 10 miljoen, zo'n 40% was protestant en 15% moslim. Nog maar een kwart was gelovig op de traditionele Afrikaanse manier. Bij de katholieke kerk was het geduld met Banda op. Hij werd ouder, zijn gedrag werd grilliger, maar sterven deed hij niet. In een in alle kerken voorgelezen herderlijk schrijven bekritiseerde de kerk de mensenrechtensituatie en riep zij op tot meer politieke vrijheden. Dat veroorzaakte een grote volksopstand in Blantyre die als altijd door politietroepen hard werd neergeslagen. Om een nog grotere volkswoede voor te zijn, kondigde Banda een referendum aan over het opengooien van het politieke systeem. De VS en Engeland hadden hem onder druk gezet om te democratiseren, goed te besturen en mensenrechten te respecteren. Bij de in juni 1993 gehouden volksraadpleging koos twee derde van de stemmers voor een meerpartijensysteem. Banda beloofde presidentsverkiezingen te organiseren. In mei 1994 werd oppositieleider Bakili Muluzi van het 'Verenigd Democratisch Front' (UDF), tot president gekozen. Zijn partij kreeg 84 van de 177 parlamentszetels. De CPM van Hastings Banda had nog maar 55 zetels. Die nam toen eindelijk afscheid van de actieve politiek. In januari 1995 werd hij nog gearresteerd op verdenking van een in 1983 gepleegde moord op drie voormalige ministers. Hij werd vrijgesproken hoewel iedereen meende te weten dat hij echt wel de moordenaar was.

Hastings Banda overleed op 25 november 1997 in een ziekenhuis in Johannesburg, Zuid-Afrika. In Malawi werd weinig getreurd. Deze stokoude ex-president van heel kleine gestalte had een akkoord met de duivel en was tegelijk op zijn manier ook dienaar van god en de mensen. Als mens en politicus was hij een merkwaardige, intrigerende, sinistere dubbele persoonlijkheid die daarmee zijn stempel drukte op het land en de mensen. Zo werd hij beschreven en herdacht. Banda meende in 1898 geboren te zijn in Kasungu-district bij arme ouders van het Chewa-volk. Daar kreeg hij les aan de Livingstonia Missieschool van de Kerk van Schotland. Op 13-jarige leeftijd liep hij naar Zuid-Afrika waar hij via een oom schrijver-klerk werd op een goudmijn. Al die tijd studeerde hij met de hulp van mensen van de kerk. Dankzij die relaties kon hij in 1937 in Schotland en Engeland gaan studeren. Groot-Brittannië werd voor 20 jaar zijn thuis. Hij werd arts en hield tijdens en na de Tweede Wereldoorlog praktijk in een Londense havenwijk. Van-

wege zijn puritanisme, zijn toewijding als arts en zijn sterke godsgeloof bezochten zowel armen als rijken hem. Zijn huis werd een inloopadres voor Afrikaanse ballingen en vluchtelingen. In het geheim zou hij abortussen plegen. Verder was hij celibatair, geheelonthouder, ouderling van de kerk en hij liep altijd gekleed als een begrafenisondernemer. Hij werd beschouwd als hét grote succes van de Britse zending en kolonisatie.

Maar in 1953 verwekte hij een kind bij zijn Engelse secretaresse die toen getrouwd was en moest scheiden. Het zorgvuldig gecultiveerde imago van dokter Banda viel in scherven. Hij vluchtte naar de Britse Goudkustkolonie Ghana. Rond 1957 keerde hij terug naar wat hij zijn geboorteplaats noemde. Hij zou een Chewa zijn, maar kende daar niemand, en niemand kende hem. Hij sprak de taal niet, noch enige andere lokale taal. Maar de vrijheidsstrijders in Malawi en uit Engeland terugkerende ballingen bogen voor zijn senioriteit en hoge opleiding. Al gauw werd hij hun leider. Toen ruilde hij zijn laat-Victoriaanse persoonlijkheid in voor die van een lang verdrongen Afrikaanse tovenaars en tiran. Hij was ook geen sobere puritein meer, maar bleef wel zijn rokkostuum, hoge hoed, wandelstok, glimmend gepoetste zwarte schoenen en handschoenen dragen. Hij praatte over vermeende tegenstrevers als voer voor krokodillen en tuig dat in de gevangenis moet wegrotten. Aan het eind lieten zijn vrienden, zelfs Engeland, hem in de steek. Hij moest de schande ondergaan van een aanklacht wegens meervoudige moord, maar hoefde niet te boeten. Hastings Banda stierf eenzaam en miserabel.

Na Banda's dood was de regering van Bakili Muluzi pas echt vrij om eigen beleid te ontwikkelen. Na chaotische voorbereidingen won Muluzi in juni 1999 de presidentsverkiezingen met 47,3% van de stemmen. Hij ontsloeg enkele ministers die door de gezamenlijke westerse donoren ongelooftwaardig waren genoemd. Abdul Pillane, de voormalige minister van openbare werken, werd begin 1999 gearresteerd wegens corruptie. Hij bekende geld te hebben aangenomen van Zuid-Afrikaanse bouwbedrijven in ruil voor gunsten. De oppositie, de oude club van Hastings Banda, beschuldigde Muluzi van het ongehinderd schenden van mensenrechten. In augustus 2003 richtten dissidenten in het parlement een nieuwe oppositiepartij op, de 'Oprechte Alliantie voor Democratie' (GAD). Begin 2004 sloot vicepresident Justin Malewezi zich op tijd bij hen aan om als hun kandidaat te kunnen meedingen bij de komende presidentsverkiezingen. Maar de vertrekkende Bakili Muluzi schoof tijdig zijn eigen UDP/UDF kandidaat naar voren. Deze Bingu wa Mutharika won de verkiezingen en werd president. In het parlement werd de CPM, de vroegere eenheidspartij van Banda, met 60 van de 193 zetels de tweede oppositiepartij. Een coalitie van oppositiepartijen tekende protest aan en diende een aanklacht in bij het 'Opperste Gerechtshof'. Ook de CPM opende een rechtszaak om de waarheid boven tafel te krijgen. Zij eisten nieuwe verkiezingen wegens fraude en geknoei. Bij straatprotesten kwamen enkele mensen om. Volgens waarnemers van de EU waren de verkiezingen wel vrij geweest, maar niet helemaal eerlijk en transparant verlopen.

Begin 2005 kwamen ministers en onderministers gewapend naar een vergadering met de president. Zij werden gearresteerd wegens bedreiging van de staatsveiligheid. In maart liet president Bingu wa Mutharika enkele journalisten en een hoge ambtenaar oppakken die naar buiten hadden gebracht dat hij bang was voor de geesten in de presidentiële residentie. De rondspokende

geest van Banda zou hem slapeloze nachten bezorgen. Tientallen journalisten uit binnen- en buitenland betoogden in Lilongwe tegen die arrestaties. De president kreeg genoeg van alle kritiek en geruchten. Hij stapte demonstratief uit de UDP/UDF-partij net voordat die hem als lid zou schorsen. Zijn ministers liepen mee uit solidariteit. Hij wilde daadkracht tonen. In een nieuw ingezette oorlog tegen corruptie en nepotisme liet hij enkele hoge ambtenaren en voormalige ministers arresteren. Zo werd Yusuf Mwama, de minister van onderwijs, in mei 2005 aangehouden wegens corruptie, vervalsing en diefstal.

De reactie kon niet uitblijven. In februari 2006 beschuldigde de oppositie hem van het misbruiken van het ‘Anti Corruptie Bureau’ om politieke tegenstanders uit te schakelen. Bingu wa Mutharika verdedigde zich: zijn regering vervolgde eenieder die corrupt was; ook eigen partijleden en ambtenaren. Intussen dreigde het IMF een belangrijke lening voor armoedebestrijding niet te zullen verstrekken als er rond de overheidsbegroting geen orde op zaken werd gesteld. In mei 2006 werd vicepresident Cassim Chilumva beschuldigd van hoogverraad en het inhuren van een moordenaar om de president te doden. Sinds de ontslagzaak van 1999 bestond er een vete tussen de twee. Eerder in 2006 had de president hem weer willen ontslaan, maar het hoogerechtshof verbood dat. Chilumva spande van zijn kant een afzettingsprocedure aan tegen Wa Mutharika. Hij kreeg het parlement ver mee, totdat de voorzitter daarvan tijdens een verhit debat ter plekke dood bleef.

Ex-president Bakili Muluzi werd in 2006 wegens corruptie voor de rechter gedaagd, maar na nader onderzoek niet verder vervolgd. Vier vooraanstaande leden van de UDP/UDF-oppositie, ex-veiligheidsschefs en hoge ambtenaren onder Muluzi, werden in mei 2008 gearresteerd op verdenking van een complot tegen de regering. De in het buitenland verblijvende Bakili Muluzi zou daar zelf deel van uitmaken. Begin 2009 werd hij alsnog gearresteerd en voor de rechter gebracht. UDP/UDF noemde dit een poging om de oppositie monddood te maken. Muluzi werd beschuldigd van diefstal van 8,5 miljoen dollars aan donorgeld. Hij ontkende en sprak over politieke manipulatie omdat hij weer kandidaat was voor de verkiezingen van mei 2009. De rechter verwees door naar het hoogste gerechtshof. Dat oordeelde op 18 mei dat Muluzi zich niet kandidaat mocht stellen omdat hij er al twee termijnen op had zitten. De dag daarna waren de verkiezingen. De zittende president Bingu wa Mutharika hoefde het alleen nog op te nemen tegen de 77-jarige oppositieleider John Tembo. Na telling had Wa Mutharika twee derde van de stemmen, en Tembo een derde. De oppositie schreeuwde dat het spel weer vals gespeeld was. Maar de tijd ging door.

Medio 2011 waren de voedselprijzen hoger dan ooit en de koopkracht van de nationale munt was zwak. Studenten en docenten protesteerden met verwijzing naar de Arabische Lente en daarbij sloten de oppositie en maatschappelijke organisaties zich aan. Bingu wa Mutharika versterkte de politie die er weer ouderwets voor zorgde dat die protesten ophielden. Democratie en goed leiderschap bleven in dit bijzondere land problematisch. President Bingu wa Mutharika stierf in april 2012 aan een hartaanval. Hij was 78 jaar oud en had nog wel even door willen gaan. Zijn broer Peter had hij voorbereid om zijn functie over te nemen, maar bij de dood van de president moest vicepresident Joyce Banda dat doen. De overleden president had haar in

2010 uit de regerende DPP gezet en de fractie wilde haar het vicepresidentschap ontnemen, dus het kon nog moeilijk worden. Joyce Banda, een fervente democraat en activiste voor vrouwenemancipatie, stichtte de Democratic Peoples’ Party (DPP). Zij vroeg het leger om steun voor haar constitutionele recht, nam het presidentschap over en wist een staatsgreep te voorkomen. Zij ontsloeg alle vertrouwelingen van Wa Mutharika, stelde uit alle partijen een regering samen en ging met de donoren om de tafel zitten om een doorstart te bepleiten.

Zij moest zich zien te handhaven tot de verkiezingen van 2014. Na haar aanstelling wilde zij de ‘Wetgeving Over Onfatsoenlijkheid En Onnatuurlijke Daden’, het homoverbod, terugdraaien. In november lukte haar dat, maar populair werd zij er niet door. Men meende dat zij de donoren wilde behagen. Zij weigerde ook om Omar Bashir van Soedan in haar land toe te laten, ook om de donoren een plezier te doen. In oktober 2013 stuurde zij het hele kabinet naar huis uit boosheid over een corruptieaffaire. De maand daarvoor was een directeur van haar ministerie van financiën tijdens een anticorruptie actie beschoten en zwaar gewond geraakt. In 2013 waren er ook voedseltekorten vanwege een ernstige aanhoudende droogte.

In juni 2014 bleek Joyce Banda het niet meer te kunnen redden: de meerderheid koos voor oppositieleider Arthur Peter wa Mutharika, de broer van de vorige president, een bekend internationaal jurist en professor in de rechten, als haar opvolger. Joyce Banda vocht de uitslag aan omdat er gefraudeerd zou zijn. In september 2014 verliet zij Malawi om vage redenen, met de belofte om zich in 2019 weer kandidaat te zullen stellen voor het presidentschap. In 2016 werd er na een periode van onduidelijke afwezigheid gepraat over gezondheidsproblemen van de inmiddels 76-jarige zittende president.

4.4 Zimbabwe

Edgar Tekere probeerde tijdens de verkiezingen van maart 1990 terug te komen. Hij richtte de ‘Zimbabweaanse Eenheidsbeweging’ (ZUM) op, met als programma meerpartijendemocratie binnen een vrije-markt-economie. Tekere nam het op tegen Robert Mugabe en verloor, ondanks zijn massale aanhang. Want de verkiezingen waren uitgesproken corrupt. Aanhangers van Tekere werden geïntimideerd, gemaltraiteerd, geterroriseerd, en ZUM ging ondergronds. De senaat nam wel een wet op de meerpartijendemocratie aan die formeel een eind maakte aan het onwettige eenpartijstelsel van Mugabe en ZANU/PF. Mugabe’s echtgenote Sally overleed in 1992 en daarmee begonnen bij hem de stoppen door te slaan. Met een referendum wilde hij de grondwet veranderen in een hardere dan de vorige, zodat hij weer twee termijnen verder kon. Het voorstel gaf hem draconische volmachten en maakte onafhankelijke verkiezingen onmogelijk. Het concept kleepte de rechten van de burgers uit en muilkorfde de media nog meer. Zimbabwe was in crisis.

Rond de verkiezingen van 1995 was het politieke veld sterk verdeeld. Onder de kiezers overheerste apathie toen bleek dat er weer onconstitutionele verkiezingspraktijken werden gehanteerd. De verdeelde oppositie werd nog gemakkelijk afgestraft. Dat veranderde toen Morgan

Tsvangirai, de leider van de ‘Zimbabweanse Vakbondsfederatie’ (ZCTU), samen met de ‘Raad van Kerken van Zimbabwe’ en sociale actiegroepen, de gefragmenteerde oppositie bijeen bracht. Zij vormden de ‘Nationale Grondwettelijke Raad’, de NCA, die zich beijverde voor transparante verkiezingen, politieke verantwoordelijkheid, bestrijding van corruptie bij de overheid, waarachtige meerpartijendemocratie en vrijheid van pers en media. De overheid controleerde bijna alle media. De bevolking buiten de steden wist weinig en was gemakkelijk te misleiden, intimideren en manipuleren. In de steden waren nog wel onafhankelijke kranten. In 1998 sloot het onafhankelijke parlementslid Margaret Dongo zich aan bij de oppositie. Zij en Tsvangirai verklaarden dat de ernstige crisis in het land de schuld was van Mugabe’s systeem van patronage, nepotisme en corruptie. Eind 1999 hielden zij de ‘Beweging voor Democratische Verandering’ (MDC) ten doop, een politieke beweging van de verenigde oppositie, vakbonden, kerken, mensenrechten- en vrouwenorganisaties en andere burgerbewegingen.

De rivaliteit tussen de Shona’s en de Ndebele werd weerspiegeld in de personen van Robert Mugabe en Joshua Nkomo. Na Nkomo’s overlijden in 1999 liep de spanning tussen de twee volken weer op. Mugabe probeerde de gunst van de Ndebele terug te winnen door Nkomo te prijzen en zich te excuseren voor de massamoorden door de ‘Vijfde Brigade’ van de jaren ’80. Intussen richtten Ndebele jongeren een eigen partij op, ZAPU-2000, die een federatieve staat wilde van autonome Shona- en Ndebele-gebieden. Zij zochten strategische samenwerking met de MDC. Die wilde harmonisch verenigd rond de verkiezingen van 2000 het gevecht aangaan met de heersende machtspartij. ZANU/PF zag in MDC een geduchte tegenstander maar won die verkiezingen toch ruimschoots. Het Hooggerechtshof negeerde rapporten over vervalsing, intimidatie, marteling en moord en valideerde de uitslag. De oppositie kreeg wel 57 van de 120 parlamentszetels, wat voor ZANU/PF toch een schok was.

In 2001 begon een nieuwe aanval op media en onafhankelijke rechters met een golf van aanslagen op drukkerijen, redacties, redacteuren en juristen, en het uitzetten van buitenlandse journalisten. Ter voorbereiding van de volgende verkiezingen begon daarmee een periode van terreur. Duizenden jongeren van ZANU/PF, de ‘terreur-tieners’ of ‘Mr. Mugabes Bully Boys’ werden professioneel getraind in intimidatie, ordeverstoring, marteltechnieken en moorden. In groene uniformen zetten zij wegversperringen op. Zij marcheerden scholen binnen om docenten en leerlingen te treiteren en uit te dagen. Wie reageerde, werd in elkaar geslagen. Mensen begonnen spoorloos te verdwijnen en tientallen burgers werden vermoord. De MDC-campagne werd systematisch onmogelijk gemaakt. Gewapende bendes verstoorden of verhinderden bijeenkomsten. In Marondera liep dat zelfs op een slachtpartij uit.

In januari 2002 dreigde de EU met sancties als Mugabe geen verkiezingswaarnemers zou toelaten. Het buitenland maakte zich zorgen. Engeland wilde Zimbabwe uit de Commonwealth stoten, maar andere leden blokkeerden dat. De Commonwealth, Zuid-Afrika en SADC mochten waarnemers sturen, maar de EU niet. Tsvangirai en het MDC maakten zich op voor een campagne voor radicale verandering. Maar hij en enkele aanhangers werden beschuldigd van hoogverraad met plannen om de president te vermoorden. De Nigeriaanse OAU-president Olesgun Obasanjo suggereerde een dialoog met bespreekbaarheid van verzoening en machts-

deling, maar daar dacht Robert Mugabe anders over. Van hem mocht de oppositie never ever aan de macht komen. Tsvangirai werd op borgtocht vrijgelaten om aan de verkiezingen mee te kunnen doen. Hij en Mugabe betraden de arena in een sfeer van wantrouwen en oorlogszucht. Vlak voor en tijdens de verkiezingen werden weer veel journalisten gearresteerd en uitgewezen.

Diplomaten die geknoei met kiesregisters meldden, konden inpakken. Op de Zuidafrikanen na rapporteerden de meeste waarnemers vervalsingen, geknoei, intimidatie en ongeldige uitslagen. Vooral de paramilitaire ZANU/PF jeugdgroepen hielden flink huis, waarbij vooral campagnevoerders van de oppositie het moesten ontgelden. De oppositie wist niet wat te doen. Kranten kopten: ‘In Zimbabwe zijn de dieven aan de macht en worden hun slachtoffers vervolgd’. Heel Afrika zweeg over deze staatsgreep via de stembus. Mugabe werd voor de vijfde keer beëdigd terwijl Tsvangirai zich beklagde over beroving bij vol daglicht. ZANU/PF veranderde meteen de grondwet en de kieswet om legaal de eigen machtspositie te bestendigen. Na deze verkiezingen sleepte de politieke, economische en humanitaire crisis van Zimbabwe zich voort.

Mugabe leidde ‘de Derde Chimurenga’, de definitieve bevrijdingsoorlog tegen blanke overheersers, kolonisten en neo-imperialisten, met een hoofdrol voor de radio. Minister van Informatie Jonathan Moyo moest dat waarmaken. Maar de door geweld, honger en aids geteisterde bevolking was niet zo bevattelijk voor die campagne. Miljoenen verlieten het land. De armen vertrokken naar Zuid-Afrika, Botswana en Mozambique. De welgestelden en beter opgeleiden vlogen naar de VS, Canada, Engeland of Europa. Achterblijvende intellectuelen hielden zich muisstil. Wie echt slim dacht te zijn zocht acceptatie en bescherming binnen Mugabe’s systeem. Anderen bleven gevaar lopen, zowel in de steden als op het land. Toch organiseerde MDC vanaf juni 2003 massale demonstraties en stakingen. Morgan Tsvangirai werd weer gearresteerd wegens het illegaal organiseren van verzet tegen de regering. Mugabe vaardigde meteen ook een ongrondwettelijke verdere kneveling van de media uit. Er kwam verzet tegen, het parlement verwierp het voorstel, maar de president drukte door. De wereld bleef zich zorgen maken. Vanuit Zuid-Afrika verhief Desmond Tutu zijn stem. Hij verwees naar de jaren van hoop en verwachting, naar de grote teleurstelling voor de bevolking in de jaren na de onafhankelijkheid. Hij voorzag dat het geweld en de terreur van de overheid op de regio kon overslaan. Zimbabwe kon in zijn visie alleen ten goede keren als het zou teruggaan naar legitieme, eerlijke en rechtvaardige wetten. Hij vond gezien de onwettigheid van deze regering nieuwe eerlijke verkiezingen nodig. En de internationale gemeenschap zou Zimbabwe aan internationale spelregels en principes moeten houden.

De voorbereidingen van de parlementaire verkiezingen van 2005 begonnen. Er werden meer verminkte lijken gevonden en meer leden van de oppositie verdwenen spoorloos. Het MDC twijfelde of het wel zin had om mee te doen, maar hakte een half jaar voor de verkiezingen toch de knoop door. Intussen had twee derde van hun parlementariërs vastgezet en overleefde Tsvangirai aanslagen en arrestaties. Leger en veiligheidsdiensten maakten zich op om de verkiezingen te begeleiden. De Afrikaanse regio en de internationale gemeenschap hielden afstand. Vlak voor de verkiezingen stelde Mugabe dat maar 44% van het boerenland gecultiveerd

werd. Er waren tekorten, dus deelde de regering voedsel uit in de weken voorafgaand aan de verkiezingen.

Eind maart 2005 werd er gestemd. Volgens de SADC-buurlanden waren dit ‘vreedzame, geloofwaardige, goed georganiseerde en transparante verkiezingen die goed de wil van het volk weergeven’. Maar waarnemers zagen dezelfde patronen als voorheen. De AU, internationale waarnemers en lokale NGO-netwerken constateerden wel minder geweld en meer kalmte, maar zij zagen vooral redenen voor bezorgdheid omdat deze verkiezingen ‘naar objectieve maatstaven gemeten vrij noch eerlijk waren’. ZANU/PF kon met ruim twee derde meerderheid naar believen de grondwet wijzigen. De regeringspartij ging de verkiezingen in met het veelzeggende motto: Stem ZANU/PF of sterf! Na de uitslag verlieten meer blanke boeren het land; toch bleven er nog 35.000 over. De regering en de partij zochten naar nieuwe wegen om het volk onder de duim te houden. Samen met de nieuwe partner China ontwikkelden zij methoden om in de strijd tegen het terrorisme alle e-mails, telefoons, fax- en internetcommunicatie te kunnen af tappen.

In deze complexe situatie leed de oppositie onder inertie en ernstige onderlinge conflicten. De regering wakkerde dat nog eens aan door Roy Bennett, een blanke boer die hoog op de MDC-lijst stond, van corruptie te beschuldigen. Het MDC reageerde niet. Alle actie moest nu van de vakbonden komen en dat gebeurde ook. De regering werd des te actiever en claimde een grote wapenvondst in maart 2006 in de stad Mutare, bestemd om de president te vermoorden. Dat was de aanleiding voor een klopjacht op dissidenten binnen de eigen ZANU/PF, het leger en de oppositie. Roy Bennett en enkele anderen konden naar het buitenland ontsnappen. Thuisblijvers werden gearresteerd en gemarteld. Repressie met arrestaties, marteling en verdwijningen werd intensiever, tot in de verste uithoeken van het land. Sommigen, zoals advocaat Lovemore Madhuku, werden voor dood achtergelaten en in greppels gedumpt. Maar deze moedige verdediger van journalistieke vrijheid overleefde en getuigde. Onder de zware repressie en de goed gedoseerde verdachtmakingen leed de oppositie aan wrijvingen, onzekerheden en conflicten. Morgan Tsvangirai was intussen onzichtbaar geworden. Het leger garandeerde de steun van het volk aan de president en zijn regering. Boeren durfden niet weg te blijven van massabijeenkomsten van ZANU/PF. Alleen de kerken, vertegenwoordigd door de bisschoppen van Bulawayo en kwaZulu, staken hun nek nog uit en noemden de rol van het leger in de politiek en de economie een ‘stille militaire staatsgreep’.

De zich langzaam herpakkende oppositie riep vanaf 2007 weer massabijeenkomsten uit. De regering verbood die en stelde de noodtoestand in. Tsvangirai stelde zich kandidaat voor de verkiezingen van 2008. Na een lange stilteperiode en ondanks het verbod wilde hij spreken, maar de politie sloeg zijn publiek uit elkaar. Later schokten foto’s van de aan zijn hoofd gewonde Tsvangirai de wereld. In detentie was hij zo hard geslagen dat gevreesd werd voor een scheur in zijn schedel. Massale arrestaties en geweld tegen leden van de oppositie gingen op de oude voet door; in maart 2007 werden in één week 50 mensen het ziekenhuis ingeslagen. Het zwaar verminkte lijk van journalist/cameraman Edward Chikombe werd een week na zijn ontvoering gevonden. Na een dubieuze aanslag met een benzinebom op een politiebureau werd een alge-

mene jacht op opstandige individuen ingezet. Het aantal verdwijningen en doden groeide weer. In mei 2007 wees ZANU/PF Mugabe aan als presidentskandidaat voor de verkiezingen van 2008. De geheime dienst werd alerter. In juni bracht die zes legerofficieren voor de rechter die zouden plannen om Emmerson Mwangagwa, ‘De Krokodil’, de steenrijke ex-baas van de Vijfde Brigade, aan de macht te brengen. Hij was een machtige handelaar in bloeddiamanten met een stevige band met het leger en werd gezien als de onzichtbare hand achter Robert Mugabe. Binnen de partij was hij diens geduchte concurrent. Na een 900% loonsverhoging verstomden hoge officieren hun kritiek op de president.

In september 2007 werd Pius Ncube, de uitgesproken kritische bisschop van Bulawayo, naar zeggen aangetroffen in flagrant delict en naakte status met een getrouwde vrouw. Schimmige, bijna zeker gemonteerde beelden van een verborgen camera moesten dat aantonen. Twintig jaar lang was deze bisschop de morele en kritische autoriteit achter de ‘Campagne Redt Zimbabwe’ met spandoeken op alle kerken. Al vanaf 1989 ontving hij doodsbedreigingen. De bisschop werd ontslagen en monddood gemaakt. Het Vaticaan stak geen vinger uit om hem te verdedigen. De oppositie zocht voorzichtig openingen voor een dialoog maar vond die niet. Mugabe schold hen uit voor verraders en schoothondjes van het westen. Wat dachten zij wel? Zimbabwe had volgens hem geen westerse mensenrechten en democratie nodig.

Intussen werd door bemiddeling van Thabo Mbeki in Pretoria een compromis gewrocht. Dat betrof de grondwet die Mugabe meer macht gaf en die niet de politieke ruimte bood die het MDC wilde. Tsvangirai werd begin 2008 weer gearresteerd en vastgezet. De oppositie bepleitte uitstel van de verkiezingen, verklaarde Mbeki’s bemiddeling als mislukt en de dialoog met de regering morsdood. De kans op eerlijke en transparante verkiezingen werd op nul geschat. Maar er kwam geen uitstel. De verkiezingen werden vastgesteld voor maart 2008. Enkele kaderleden van ZANU/PF, veteranen en legerleiders, met Simba Makoni voorop, verlieten de partij. Makoni stelde zich kandidaat maar bleef volgens een sneer van de president ‘een hoer zonder klanten’.

Zimbabwe liet weten dat alleen waarnemers uit bevriende landen welkom waren. Dat waren China, Rusland, Iran, Libië, Venezuela, Soedan, Zuid-Afrika en nog wat vrienden binnen Afrika. Europa, Canada en de VS moesten wegblijven. De president verkondigde dat een overwinning van die harlekijnen van de Amerikanen en de Engelsen niet getolereerd zou worden. Politie en milities verhoogden hun druk op de oppositie. Politie en leger kregen loonsverhogingen en de geldpersen draaiden overuren, bij een inflatie van 100.000 %. Lokale gezagsdragers, vrienden en ministers van Mugabe kregen tractoren en terreinwagens. Voor de staatstelevisie ZBC bestond de oppositie niet. Toen bevriende waarnemers arriveerden verminderde tijdelijk het geweld tegen burgers. De oppositie werd vrijmoediger: Deze keer winnen wij! Zelfs de dood kan Mugabe niet redden van de nederlaag.

Leger en milities bezetten alle hoeken van het land. Mugabe, de vrijheidsstrijder, patriot, vader van zijn volk en langst zittende president van Afrika, móest winnen. Op massabijeenkomsten viel hij hard uit tegen blanken, Britten, dieven en hun trawanten van de oppositie. Zijn zwarte patriottische Afrikaanse democratie had niets van doen met de westerse democratie van de

blanken en hun vazallen van de oppositie. Eind maart bezette het leger strategische punten met pantservoertuigen, tanks en zware wapens. Het hele systeem stond klaar om Keniaanse toestanden te voorkomen: een verwijzing naar het geweld in Kenia rond de verkiezingen daar enkele maanden eerder. Maar de situatie in Zimbabwe was wezenlijk anders, want daar hielden politie en leger zich niet afzijdig zoals in Kenia. In Zimbabwe zetten de staat en de heersende partij onder aansturing van de president het leger, de politie en de milities op tegen de oppositie en het minderheidsvolk. In die sfeer ging het volk op 31 maart 2008 naar de stembussen.

Op de avond van de verkiezingsdag claimde Tendai Mbiti namens het MDC de overwinning. Volgens exit polls had Tsvangirai met 60% gewonnen, Mugabe was tweede met 30% en Makoni derde met 5%. De oppositie eiste snelle bekendmaking van de officiële uitslag en de regering dreigde met geweld als zou blijken dat Mugabe echt verloren had. Toen hij zichtbaar aan de verliezende hand was, werd de telling op de TV gestaakt. Het ‘Nationale Kiescomité’ (ZEC) stelde zich aarzelend op. Op 3 april werd bekendgemaakt dat MDC met 103 van de 210 parlementszetels had gewonnen. Maar na 12 dagen was de nieuwe president nog niet bekend.

Dreiging van een militaire staatsgreep hing in de lucht. Op 8 april gebood de ‘Hoge Raad’ onverwijld publicatie van de uitslag. De politie arresteerde zeven leden van de ZEC wegens manipulatie van de stembusresultaten en het ZEC hield op met functioneren. Volgens signalen stonden hoge legerleiders, met achter hen Emmerson Mwangagwa, achter die ingreep. Zij zetten Mugabe onder druk. Na veel te lange tijd kreeg het ZEC de ongrondwettige opdracht om opnieuw te tellen. Die volledige hertelling vond plaats op 19 april. Daar kwam Robert Mugabe nog te zwak uit, dus er werden weer geen mededelingen gedaan. Een week later namen veiligheidsagenten alle computers en dossiers mee uit de kantoren van de MDC en verwante organisaties. Pas op 2 mei volgde de officiële uitslag. Morgan Tsvangirai won toch nog met 49,7%, maar het verschil met de 43,2% van Mugabe was te klein, en de kieswet schreef een tweede ronde voor. MDC protesteerde dat Tsvangirai zeker 50,3% had, maar kreeg geen poot aan de grond. De oppositie eiste machtsdeling en Mugabe’s terugtrekking ten gunste van Tsvangirai. De geruchten werden sterker dat de generaals dan zouden ingrijpen. Tsvangirai aarzelde de machtsdeling doorzetten en een staatsgreep riskeren, of toch maar een nieuwe ronde. Hij voelde zich bedreigd en vluchtte naar Zuid-Afrika.

Op 13 mei 2008 lieten de regering en het ZEC weten voor de tweede ronde 90 dagen nodig te hebben. In de drie maanden voorafgaand aan de tweede ronde escaleerde het geweld tegen burgers. Human Rights Watch maakte melding van martel- en heropvoedingskampen van ZANU/PF voor recalcitrante intellectuelen. Er kwamen nachtelijke strafexpedities gericht op leden van de oppositie, hun vrouwen en dochters. Tientallen mensen werden vermoord, honderden opgepakt en gemarteld. Langs wegen, in greppels en bosjes werden dode en verminkte lichamen gevonden. Extreem geweld, systematische groepsverkrachtingen, afgrijpselijke martelingen, doodgeknuppelde en levend verbrande mensen: nachtmerries die een gewoon mens niet kan bedenken, vonden dag en nacht plaats onder strakke regie van ZANU/PF en het leger. Zorgvuldig geselecteerde namen stonden op hun dodenlijsten. Populaire artiesten zongen krijgsliederen op radio en TV: ‘Hondo hondo here? Kana uchida hondo tauyane hondo kune-

mi...’ ‘Wil je oorlog? Wel, hier is je oorlog. Je kan je oorlog hebben.’ Dit ritmisch/sissende lied was van de martelende beulen van de jeugdmilities. Als jij ons niet wil laten winnen dan zal de oorlog op jou neerdalen.

Jonge mannen met kapmessen en knuppels zwierven rond, op zoek naar prooi. Moordbrigades met AK47-geweren en leger- en politieauto’s pakten mensen op en lieten de lijken achter van Tonderai Ndira, Abigail Chirito, Josh Bakacheza, Archford Chipiwo, Ignatius Mushangwe en heel veel anderen. Tendai Chiziwo overleefde wonderwel en kon zijn ervaringen navertellen. Hij had dood moeten zijn, met een schot door het hoofd, een door zijn longen, met gebroken botten en hoofdwonden. Van mei tot en met augustus ging deze terreur van de staat tegen haar burgers onverminderd door; een onvoorstelbaar zwarte nacht voor de burgers van Zimbabwe.

Kofi Annan vroeg zich vertwijfeld af: ‘Waar is Afrika? Waar blijven de Afrikanen?’ Men liet het gebeuren. Desmond Tutu riep op tot ingrijpen door een humanitaire militaire missie. ‘Wij hebben de verantwoordelijkheid om onschuldige mensen te beschermen tegen het kwaad dat ze door hun eigen regering wordt aangedaan.’ Maar Zimbabwe was Libië niet, en de wereld greep niet in. De generaals lieten weten dat de oorlog in Zimbabwe gewoon doorging. Het leger verhinderde zelfs distributie van voedsel in honger lijdende kiesdistricten van de MDC in Manicaland. Tendai Mbiti, de tweede man van de oppositie, maakte op 20 mei de ontmaskering bekend van een complot om Tsvangirai te doden bij zijn terugkeer uit Zuid-Afrika. Die dreiging verhinderde zijn deelname aan een massademonstratie van tienduizenden volgelingen in Bulawayo waarmee MDC de tweede ronde wilde openen.

Het geweld nam niet af. Tsvangirai en het MDC gooiden op 22 juni 2008 de handdoek in de ring. Als een partij opgaf, dan was de andere automatisch de winnaar. Mugabe en zijn vrienden jouwden Tsvangirai uit: ‘Lafaard. Huisnikkerbediende van het Westen!’. De generaals, met aan het hoofd Constantine Chiwenga, waren in deze fase de zegslieden van ZANU/PF en stuurden kennelijk het proces. Op 24 juni vluchtte Morgan Tsvangirai na nieuwe bedreigingen naar de Nederlandse Ambassade in Harare. Het MDC begon in april 2008 een lobby in SADC-landen die Mugabe moest pressen om af te treden. Maar SADC had de verkiezingen van 2008 tot vrij en eerlijk verklaard en hun waarnemers verlieten Zimbabwe al voordat de uitslag bekend was. De SADC-landen hielden zich rustig, gingen niet in op de voorstellen van MDC en organiseerden op 14 april hun eigen topconferentie. Daaruit kwam de volgende opmerkelijke uitspraak: Er is geen crisis in Zimbabwe, wel een voor dit land normaal verkiezingsproces. De uitslagen moeten worden gepubliceerd. Het Westen begreep er niets meer van en vond het steeds moeilijker om er grip op te krijgen.

Dat bleek ook bij de affaire rond het Chinese vrachtschip An Yue Jiang dat internationale aandacht trok toen het met zes containers vol wapens voor het leger van Zimbabwe in Durban aanlegde. Zuid-Afrika, dat ondanks de internationale boycot geen probleem zag, wilde de lading doorlaten. Maar vakbonden en een wereldwijd netwerk van NGO’s dwongen het schip met hun acties in mei 2008 om rechtsomkeert te maken. Later bleek dat de vracht via de regering van Soedan vervolgens bij het Congolese leger werd afgeleverd en vanuit Kinshasa in augustus 2008

met verschillende vluchten naar Harare was vervoerd. Legerofficieren, zakenlui en politici uit China, Soedan, Congo en Zimbabwe werkten samen om dit te doen slagen. Zo mislukken goed bedoelde boycotacties vaker in tweede instantie.

In Zuid-Afrika molesteerden boze groepen burgers vluchtelingen uit Zimbabwe. De Zuid-Afrikaanse regering dreigde om hen en masse en zo nodig met geweld terug te sturen. In oktober 2008 uitten de 15 SADC-landen bezorgdheid over het stagneren van de besprekingen in Zimbabwe. Begin november adviseerde Mugabe's eigen groep hem om redelijk te zijn en het MDC een paar goede ministeries te gunnen. Zij waren bang dat de wereldgemeenschap nieuwe verkiezingen zou afdwingen als zij er niet zelf uit kwamen. De EU liet weten voorlopig geen nieuwe sancties voor te bereiden. In november organiseerde SADC een make it or break it-top over Zimbabwe met het vastgelopen akkoord over de machtsdeling op de agenda. Op 20 november verklaarde Zuid-Afrika buitengewoon ongerust te zijn over het duidelijke gebrek aan goede wil bij de leiders van Zimbabwe. Zuid-Afrika bleef proberen om te bemiddelen maar schortte wel de financiële steun aan het buurland op terwijl daar de economie en de maatschappij verder instortten. Desmond Tutu pleitte weer voor internationaal ingrijpen in een land dat door toedoen van een klik potentaten hinkte tussen anarchie, burgeroorlog en totale teloorgang.

Onder voortdurend geweld werd toch op 27 juni 2008 in tweede ronde gestemd. Wie thuis kon blijven, deed dat, maar veel kiezers werden met het geweer in de rug naar de stembureaus gedreven. De strijd gaat door, zei Tsvangirai vanuit zijn asiel. Hij bood aan om een goed gesprek over machtsdeling te hebben met de president. Maar voor Mugabe was dat geen optie. Er kon maar één winnaar zijn, en die was al bekend. Toch werd naar openingen gezocht. Op 11 juli 2008 ontmoetten delegaties van ZANU/PF en MDC elkaar in Pretoria terwijl in Zimbabwe doodseskaders hun macabere werk bleven doen. ‘Ontmoeten is geen onderhandelen’, zeiden zij. Met vallen en opstaan leidde Thabo Mbeki de moeizame gesprekken. Eindelijk, op 2 september, was er een soort van overeenkomst. Er kwamen 31 ministeries, waarvan 16 voor MDC en 15 voor ZANU/PF. Tsvangirai werd premier en regeringshoofd, zonder zeggenschap over leger, politie en veiligheidsdiensten. President Mugabe behield volmachten om besluiten van de regering te vernietigen, over veiligheidszaken en alles met betrekking tot leger, politie en geheime diensten. Het MDC kreeg financiën, en daarmee de lege schatkist en de failliete boedel. Met één pennenstreek werd de totale onteigening van blanke boerderijen overeengekomen. Een amnestieregeling voor schenders van mensenrechten was onnodig, want er zou niet vervolgd worden. En een eenpartijstaat zou er nooit meer komen.

Bij de nadere invulling raakten de gesprekken weer in een impasse en werden gemaakte afspraken teruggedraaid. Thabo Mbeki, de ex-president van Zuid-Afrika, probeerde nog om de overeenkomst te redden. Beide partijen hadden hard- en softliners, dissidenten en afsplitsers. Hun achterbannen waren bang voor teveel toegeven; compromissen zagen zij als zwakte van hun leiders. Na twee maanden waren zij het nog niet eens over de invulling van ministersposten. Binnen de partijen ontwikkelde zich een soort paniek met beschuldigingen over complotten, aanslagen en bedreigingen. De twee kemphanen balanceerden op het scherp van de snede, met een groot, divers en verdeeld publiek als toeschouwers.

Tenslotte draaide het om de controle over binnenlandse zaken en het balanceren van de macht tussen enerzijds het onbetrouwbaar wordende leger, en anderzijds de politie en de veiligheidsdiensten. De SADC suggereerde dat het ministerie beurtelings onder ZANU/PF en MDC kon vallen, maar daar voelde het MDC niets voor. Op 18 januari 2009 dreigde Mugabe alle overleg te staken als Tsvangirai niet akkoord ging met zijn voorwaarden. Het MDC stelde even hard dat er geen coalitie ging komen zolang niet aan haar voorwaarden, zoals het vrijlaten van MDC-leden, was voldaan. Mugabe dreigde een minderheidsregering te zullen vormen met alleen ZANU/PF. Maar de oppositie had wel een meerderheid in het parlement, dus dat zou nog moeilijk worden. De volgende dag meldde president Motlanthe van Zuid-Afrika dat er een akkoord was. Het MDC ontkende en ook volgens ZANU/PF was er niet meer onderhandeld. Na raadpleging van de achterbannen werd vijf dagen later de benoeming van Tsvangirai als premier onder president Mugabe bekendgemaakt.

De SADC veroordeelde de bezettingen en onteigeningen van begin 2009, maar daar had Mugabe geen boodschap aan. De EU en afzonderlijke landen hielden hun sancties vol omdat er geen vooruitgang werd geboekt. In 2010 was dat nog steeds zo ondanks dringende en herhaalde verzoeken van SADC en Tsvangirai om ze op te heffen. De EU verklaarde dat niet te doen omdat de sancties uitsluitend gericht waren tegen Mugabe en zijn omgeving, en niet tegen het volk of de regering van Zimbabwe. Niet de sancties waren de oorzaak van de problemen in het land, maar het gedrag van die precies omschreven groep in ZANU/PF die verbod en verhinderde dat de regering en de veiligheidsorganen de mensenrechten eerbiedigden. Zimbabwe was ingestort, het leger muite, cholera had 3.000 levens geëist, en MDC-aanhangers leden. Nacht-und-Nebel eskaders hadden huisgehouden om de macht in de handen van ‘de Grote Papa van de Natie’ te laten blijven. Uiteindelijk moest het MDF toch dieper buigen dan ZANU/PF. Samen zouden zij het omstreden ministerie besturen. Vlak voor het akkoord had de staat Tendai Mbiti, de nummer twee van het MDC, aangeklaagd wegens verraad. Met het akkoord verviel die aanklacht en kwam hij weer op vrije voeten. Binnen het MDC was hij een felle criticus van Tsvangirai’s bereidheid tot compromissen. Hij dreigde om samen met zijn aanhangers de partij te verlaten als het hem te ver ging.

Mugabe beëdigde op 13 februari 2009 zijn aartsvijand in het stampvolle Glamisstadion van Harare. Daarbij werden zeven witte koeien geschonken als symbool van verzoening. Toch vrat en wroette er iets onder Tsvangirai’s aanhang. Mugabe zou spelletjes met hem spelen en hij zou nooit ook maar een schijntje werkelijke macht krijgen. Hij legitimeerde in feite een moordend en plunderend regiem. Als hij faalde, dan zou dat als een boemerang terugslaan op zijn achterban. Zo wisselden vrees en twijfel elkaar af. Maar het moest toch gebeuren, anders zouden donoren en investeerders hun handen van Zimbabwe aftrekken, en dat kon echt niet.

De intimidatie van leden van de MDC ging gewoon door. Roy Bennett werd een dag voor de beëdiging weer aangeklaagd voor hoogverraad. Deze blanke ex-boer en activist was parlementslid van het MDC en beoogd minister van landbouw. MDC-aanhangers protesteerden en de politie schoot met scherp over hun hoofden. De relatie tussen de partijen dreigde weer te barsten. Vijftien gewapende mannen haalden mevrouw Jestina Mungareva Mukoko, mensenrech-

tenactiviste en directrice van Zimbabwe Peace Project uit haar huis. De rechter gelastte haar vrijlating, maar de politie ontkende haar in handen te hebben. Drie weken later erkende de staat na een habeas corpus-procedure dat zij wel degelijk gevangen zat. In maart 2009 werd zij op borgtocht vrijgelaten. De rechter nam haar in bescherming. Door frequente marteling was haar conditie slecht. Ook na de ‘machtsdeling’ zaten nog tientallen MDC-leden in de cel. Ook dat heeft Tsvangirai niet bereikt, zeiden kritische dissidenten.

De arrestatie van Bennett was het signaal voor een campagne om blanken van hun land te zetten. De machtskliek rond de president gedroeg zich alsof er geen coalitieakkoord bestond. Zij wilden of moesten tegemoetkomen aan de radicale ZANU/PF achterban. Onder politie-begeleiding en met harde hand bezetten jeugdmilities honderden boerderijen. Daarmee zette Mugabe het MDC onder druk, want veel welwillende blanke boeren sympathiseerden met die partij. Bennett werd vrijgelaten maar de aanklacht bleef overeind. Radicale MDC-leden zagen goede redenen om uit de coalitie te stappen. Hoeveel geduld konden Tsvangirai en zijn mensen opbrengen; hoeveel pesterijen en sabotage wilden zij slikken? Advocaten, journalisten en partijleden werden gearresteerd op gefingeerde, vaak absurde beschuldigingen. Op 6 maart 2009 verongelukte mevrouw Suzanne Tsvangirai, de echtgenote van de premier. Een aanslag werd meteen uitgesloten. Voor de premier en de partij was de klap groot. Robert Mugabe kwam zijn gehate coalitiepartner opzoeken in het ziekenhuis om zijn medeleven te betuigen.

Een van de afspraken bij de coalitievorming was dat er een nationale vergadering over een nieuwe grondwet zou komen. Die vond plaats in juli 2009, met MDC-prominent en parlementsvoorzitter Lovemore Moyo als voorzitter. Telkens als hij probeerde te spreken, hieven ZANU/PF jongeren en oorlogsveteranen spreekkoren en strijdlieden aan. Aanhangers van de partijen vlogen elkaar in de haren; flessen en andere voorwerpen vlogen door de lucht. Pas toen iemand zwaar gewond raakte, greep de politie in. De vergadering werd geschorst. Een neef van Mugabe en de minister van jeugdzaken zouden dit samen hebben bekookstofd. Een nieuwe grondwet was nodig om in juli 2010 vrije en open verkiezingen te kunnen houden.

Rond de ouder wordende Robert Mugabe keerden hoogbejaarde partijgenoten en oorlogsveteranen terug naar de wereld van hun voorouders en voorkinderen. Maar toen hij 85 werd, vierde hij met zijn partijgenoten een extravagant, overdadig feest met duizenden flessen whisky en champagne en enorme porties kreeft en kaviaar. Crisis of geen crisis: de Baas was jarig. Om zijn feestje te betalen had hij van loyale zakenlieden een kwart miljoen dollars afgeperst, en 3.000 trouwe volgers mochten het feest meevieren. Morgan Tsvangirai werd uitgenodigd maar hij kwam niet. In september 2009 uitte hij zich op een massabijeenkomst in Bulawayo onverwacht fel over de openlijke obstructie door Mugabe en ZANU/PF. De voortgezette schending van rechten en wetten, intimidatie van Kamerleden, het zaaien van haat en onverdraagzaamheid, het binnenvallen in voedsel verbouwende boerderijen, het negeren van internationale afspraken en de gewone dagelijkse pesterijen zaten hem dwars. Achttien gevangen partijleden waren nog niet voor een rechter gebracht. Roy Bennett kon niet als minister beëdigd worden want hij zat weer vast als verdachte van terroristische plannen; in november zou hij moeten voorkomen.

In oktober 2009 besloot Tsvangirai na lang aarzelen om de regering tot nader orde te boycotten. In Harare lichtte hij zijn besluit toe met een knetterende toespraak waarin hij Mugabe een ‘onbetrouwbare, halsstarrige partner’ noemde. Maar hij stapte niet uit het kabinet. Mugabe zei het te druk te hebben voor dat soort onzin. Drie weken later gaf Tsvangirai onder druk van Jacob Zuma zijn boycot weer op. Onder het volk groeide waardering: hij had het toch maar gedurfd! Op één punt waren de twee het roerend eens: homoseksuelen mogen geen rechten krijgen. Dat was al zo sinds het ‘sodomie-proces’ van 1999 tegen Canaan Banana, Zimbabwes eerste president en Mugabe’s partijgenoot. Voordien werd het oogluikend toegestaan of gewoon niet gezien. In de jaren ’80 had Harare nog een levendige homoscene. Maar nu zou Tsvangirai gezegd hebben: ‘Als wij dit toestaan dan draaien onze voorvaders zich om in het graf’. Want ZANU/PF had het gerucht verspreid dat het MDC homorechten in de grondwet wilde hebben. Tsvangirai moest dit heftig ontkennen om niet in de verkeerde hoek te worden gedrukt. ZANU/PF bleef zuigen en pesten. Hun congres van eind 2009 vond dat het tijd werd om met deze coalitie te breken; om te regeren hadden zij Tsvangirai en zijn MDC niet nodig. Het had nooit mogen gebeuren en het was de schuld van het Westen.

Dat congres stond in het teken van de machtsstrijd rond de opvolging van Mugabe omdat steeds meer hoge partijgenoten vonden dat hij nu echt te lang aan de macht was. Het congres koos Joyce Mujuru, een machtige, rijke zakenvrouw als zijn vervanger als partijleider. Ook Emmerson Mnangagwa gooide hoge ogen. Formeel stelde het congres Mugabe weer kandidaat voor de volgende verkiezingen, ergens in 2011 of 2012. Maar achter zijn rug werden de messen geslepen: ‘de oude man die nog zo kwiek liep als een jongeling’ maakte een zwakkere indruk. Aan het eind was er in de machtsverhoudingen niet echt veel veranderd. Tsvangirai werd in de regering gedoogd, en meer niet. Volgens vakbondsleider Lovemore Matombo was er weinig verbeterd. Met de hyperinflatie ging het wel iets beter, maar de economie bleef zwak. Machtsmisbruik en willekeur bleven overheersen. De centrale machtskliek maakte zich op om de macht stevig in handen te houden als Mugabe de leiding zou moeten opgeven. Toch viel niet te ontkennen dat er twee sterke partijen waren die elkaar in wankel evenwicht hielden en tot elkaar veroordeeld waren.

Sinds het geweld van 2008 was het referendum over de grondwet van maart 2013 de eerste stembusgang. Daarna volgden de verkiezingen van augustus 2013. De nieuwe grondwet gaf Mugabe minder macht, hij moest geweld zoals in 2008 onmogelijk maken en democratie bevorderen. De eenheidsregering van ZANU/PF en MDC plus een splinter vormden een vechtkabinet dat dit werkstuk toch als compromis presenteerde. Er waren veel mensenrechten in verwerkt, de president had in zijn eentje geen veto meer, kon ook niet meer alleen decreten uitvaardigen, en zijn termijnen werden tot twee beperkt. Na aanvaarding van de grondwet zouden er verkiezingen moeten volgen.

Het MDC van Tsvangirai had veel aanhang verloren omdat hij in de regering met Mugabe weinig gedaan kreeg en intimidatie van kiezers weer de kop op begon te steken. Bij de stemming was de opkomst laag, onder de 50%, en er deden zich weinig incidenten voor. Van de kiezers koos 95% voor steun aan deze grondwet. De partijen maakten zich op om de verkiezingen te

gaan voorbereiden. President Mugabe, 89 jaar oud en al 33 jaar aan de macht, had bijna zeker prostaatkanker. De verkiezingen waren voorzien voor begin augustus 2013. Het MDC constateerde dat het plakken van biljetten en verdelen van flyers gevaarlijke bezigheden waren; op de straten overheerste de propaganda van Mugabe. De verkiezingen vonden volgens planning plaats, de door Olesegun Obasanjo geleide Afrikaanse waarnemers oordeelden mild, ‘vrij ja, eerlijk enigszins, niet helemaal, maar wel voldoende’, en Mugabe haalde een monsterzege. Volgens het MDC klopten de kieslijsten niet, was er met de formulieren geknoeid en werden tellingen gemanipuleerd. Veel MDC-stemmers waren uitgesloten en intimidatie was de regel in de laatste dagen. Ook het Westen was ervan overtuigd dat Mugabe frauduleus gewonnen had, maar dat had niets meer in te brengen. Want ook de rechter bevestigde dat alles eerlijk gegaan was. Weer verlieten veel teleurgestelde Zimbabweanen en investeerders het land. In februari 2014 hieven de EU-landen de sancties tegen Zimbabwe op.

Mugabe werd steeds meer vergezeld door zijn 40 jaar jongere vrouw Grace. Hij vertoonde zich nooit meer zonder haar, en achter de schermen zou zij degene zijn die aan de touwtjes trok. In oktober 2014 maakte zij bekend dat zij, als echtgenote van Robert Mugabe en de moeder van zijn drie kinderen, de volgende president van Zimbabwe wilde worden. Zij werd zelfs officieel genomineerd door ZANU/PF. Zij concurreerde fel met vice-presidente Joyce Mujuru en de machtige veteraan Emmerson Mnangagwa die zich niet kandidaat konden stellen zolang Mugabe nog leefde. ‘De oude baas overleeft Tsvangirai nog’, spotte men. Mugabe ging nog verder door oude strijdmakkers en kameraden die volgens hem teveel achter Joyce Mujuru aan liepen, uit het politiebureau en de partij weg te werken vóór het eerstvolgende partijcongres en ze te vervangen door jongere leden van zijn uitgebreide familie. Solomon Mujuru, de man van Joyce, was al eerder, in 2011, onder verdachte omstandigheden dood aangetroffen. Het Congres van 7 december 2014 applaudisseerde het hardst voor Emmerson Mnangagwa, en iets minder voor Grace Mugabe die wel voorzitter van de ZANU/PF Vrouwenliga werd, en als zodanig verkiesbaar. Zij had het hardst achter de nu definitief uitgespeelde Joyce Mujuru aan gezeten. Op het Congres verstapte en versprak de oude man zich herhaaldelijk. Men maakte zich toch zorgen, maar ja, hij was er nog.

Een onrustige periode volgde, met rellen en opstandige campagnes. Joyce Mujuru zou daar achter zitten, maar er was zeker meer aan de hand toen ook dominees en actiegroepen uit zijn eigen Shona-volk Mugabes’ vertrek eisten, omdat hij het land steeds verder kapot maakte. Zijn in 1965 geboren vrouw Grace kwam van het ene schandaal in het andere, en bleek gezien te worden als een kwade genius met eigen ambities om het presidentschap over te nemen. Morgan Tsvangirai maakte in 2016 vanuit Zuid-Afrika bekend aan kanker te lijden en trok zich terug voor zijn behandeling in dat land. Volgens de geruchtenmachine was hij ongeneeslijk ziek, met weinig tijdruimte.

In juli 2017 besloot Robert Mugabe (inmiddels 93 jaar oud) om zijn vicepresident en partijgenoot Emmerson Mnangagwa te ontslaan; de man die steeds zijn vuile werkjes had opgeknapt, met als ergste de massamoorden door de Vijfde Brigade in Matabele-land in 1983 en die van de Joint Operations Command op 20.000 burgers rond de verkiezingen van 2008. Hij zou worden

vervangen door Grace Mugabe die op Mnangagwa's ontslag had aangedrongen. Prompt grepen de generaals Constantine Chiwenga en Sibusiso Moyo in, want de ontslagen vice-president was wel hun man van het leger. Mnangagwa was intussen op weg naar China. Op 15 november 2017 pleegde het leger een staatsgreep waarbij Mugabe werd afgezet. Mensen uit zijn directe omgeving werden gearresteerd. Morgan Tsvangirai kwam terug en bood zijn samenwerking met de couppelegers aan. De Afrikaanse staatshoofden Zuma (Zuid-Afrika) en Buhari (Nigeria) riepen op tot een grondwettelijke oplossing, de VN Algemeen Secretaris drong aan op een vreedzame oplossing en het volk van Zimbabwe wachtte af hoe de omwenteling zich verder zou voltrekken.

Een paar dagen later begon de regeringspartij ZANU-PF met een echte afzettingsprocedure, en de veteranenbeweging dreigde naar de rechter te gaan als Mugabe niet opstapte. De burgers in Harare gingen massaal de straat op om zijn vertrek te eisen. Op 21 november 2017 brak zijn verzet. Robert Mugabe trad na 37 jaar regeren af onder die druk van partij, veteranen en volk. De teruggekomen Emmerson Mnangagwa werd drie dagen later ingezworen als de tweede president van Zimbabwe. Hoog tijd om te beginnen met de aangekondigde Operation Restore Legacy met herstel van respect voor de grondwet, de nationale en internationale wetten en de hele bevolking. Menigeen vroeg zich bezorgd af of De Krokodil en de generaals dit allemaal konden en wilden leveren. Er was in de laatste decennia zoveel kapotgemaakt!

4.5 Mozambique

Met de nieuwe grondwet van 1990 nam Mozambique afscheid van het marxisme-leninisme. Onder druk van RENAMO werd aan een meerpartijenstelsel gewerkt. Toen RENAMO toch doorging met de wrede oorlog, werden de voor mei 1991 voorziene verkiezingen doorgeschoven. RENAMO-eenheden verkrachtten en moordden. Zij sneden oren, neuzen en ledematen van slachtoffers af als schrikwekkend voorbeeld voor wie hen niet wilde steunen. In juni 1991 mislukte een poging tot staatsgreep door tegenstanders van voorgenomen vredesbesprekingen. In juli was er nog een massamoord in het stadje Lalaua in de provincie Nampula, met 1.000 doden. Eind 1991 faciliteerde Italië samen met de Comunità de Sant'Egidio voorbesprekingen in Rome voor overleg met RENAMO, vanuit de aanname dat die zich tot politieke partij kon omvormen, waarna verkiezingen met meer partijen mogelijk zouden worden.

In 1992 gingen die gesprekken nog door, maar in oktober 1992 tekenden president Chissano en RENAMO-leider Alphonse Dhlakama in Rome echt voor de vrede. Daarmee kwam een einde aan 16 jaar oorlog met een miljoen doden en vijf miljoen vluchtelingen. De VN zou op de ontwapening toezien maar RENAMO weigerde nog om haar strijders te demobiliseren. Zij meenden de oorlog te hebben gewonnen en dus hoge eisen te kunnen stellen. Met verkiezingen in het vooruitzicht begon RENAMO zich in het noorden en midden van het land te verspreiden als politieke én militaire organisatie. Beira werd RENAMO-City. Volgens het akkoord zouden de legers van beide kampen zich in duidelijk omschreven gebieden terugtrekken. Daar moesten zij binnen zes maanden al hun wapens overleveren aan VN-militairen. Zimbabwaanse troepen die de corridor tussen de havens en Zimbabwe controleerden, zouden zich vervolgens

terugtrekken. Maar de Mozambikaanse regering en RENAMO interpreteerden de afspraken verschillend, en dus zag de VN-Veiligheidsraad zich gedwongen om tussenbeide te komen. Het vredesplan werd met 7.500 civiele VN-waarnemers en 7.500 extra VN-soldaten uitgebreid. Na lang onderhandelen stemde RENAMO in met verkiezingen en deelname daaraan. Op aandringen van de VN vonden die plaats in oktober 1994.

Joaquim Chissano won met 53% van de stemmen; Alphonse Dhaklama kreeg 34%. De rest was voor de liberale Nationale Unie van Mozambique (UNAMO), waarvan de leider Carlos Reis gevangen zat wegens malversaties. Bij de verkiezingen voor de Wetgevende Raad kreeg FRELIMO 129 zetels en RENAMO 112, met een grote meerderheid in het midden en noorden waar de meeste mensen woonden en meer welvaart was. Chissano weerstond de Westerse druk om Dhaklama in zijn kabinet op te nemen. Hij stelde een regering samen zonder RENAMO, want die had nog niet genoeg kandidaten in de provincies en veel RENAMO-strijders hielden nog steeds hun wapens, wat RENAMO voor Chissano nog geen bonafide politieke partner maakte.

Vorbereidingen voor de volgende verkiezingen van mei 1998 verliepen chaotisch. RENAMO klaagde al vroeg over fraude en vervalsing, maar liet na om de eigen kandidaten tijdig te registreren. De regering en donoren die de verkiezingen sponsorden, vonden dat zij al teveel concessies hadden gedaan en besloten om gewoon door te gaan. Door het boycotten van de voorbereidingen blunderde de oppositie zich in een chaos en bleef zij buiten de bestuurlijke decentralisatie. Het risico was reëel dat RENAMO de nog gewapende milities voor de strijd zou oproepen, maar toch gebeurde dat niet.

Chissano en Dhaklama investeerden in verzoenende gesprekken. In de binnenlanden van het noorden en het centrum kreeg RENAMO meer aanhang door respect te tonen voor traditionele autoriteit en traditie in het algemeen, en zich uit te spreken tegen corruptie en machtsmisbruik door de heersende partij. Rondom FRELIMO hing een sfeer van moderne bureaucratie, gedwongen communale landbouw en strategische dorpen, met ambtenaren waarvan de gezagscultuur nog vaak een afspiegeling was van de koloniale tijd en de guerrilla-oorlog: het rond commanderen van burgers en het eisen van giften en diensten in plaats van te dienen. Desondanks won FRELIMO eind 1999 heel ruim zowel de presidents- als de raadsverkiezingen. Namens de oppositie protesteerde RENAMO dat er vooraf met de kiesregisters was gefraudeerd. Bij demonstraties daartegen kwamen ruim 40 mensen om. Volgens internationale waarnemers waren deze verkiezingen toch open, eerlijk en vrij geweest.

Eind 2000 werd Carlos Cardoso, de 49-jarige hoofdredacteur van het zakenblad *Metical* vermoord. Hij onderzocht corruptie bij de overheid en in het bedrijfsleven en het politiegeweld tegen mensen van de oppositie. Het was een demonstratieve ‘gangstermoord’ met automatische geweren en meerdere schutters. Na zijn dood sneden de moordenaars zijn tong af. Siba-Siba Macuacua, de kritische directeur van de Nationale Bank, werd gedood nadat hij hoge ambtenaren had beschuldigd van diefstal uit de staatskas. Zes mensen, waaronder twee grote met de politiek verbonden zakenlieden, werden voor die moorden aangeklaagd. Bij het strafproces gaven zij te kennen dat Nymphine Chissano, de zoon van de president, hun opdrachtgever was. Maar

die werd in 2004 van alle beschuldigingen vrijgesproken. De oppositie en journalisten vonden dit een grof staaltje van klassenjustitie. Anibal dos Santos, Anibalzinho, verdacht van de moord op Cardoso, kwam na veel uitstel en enkele wonderbaarlijke ontsnappingen voor de rechter. In 2006 werd hij schuldig bevonden en tot 30 jaar veroordeeld.

Geweld van de staat tegen de oppositie en lastige journalisten begon ‘normaal’ te worden. In diverse steden schoot de politie op demonstranten. In maart 2001 vonden zo zeker 40 leden van de oppositie de dood. In overvolle gevangenissen stikten nog eens 80 burgers. FRELIMO zette alles in het werk om aan de macht te blijven. De economie groeide flink, in de orde van 10%, maar die groei werd door de grootscheepse corruptie afgeroomd. Oproepen om te demonstreren kwamen van RENAMO. Die partij had, ondanks de helft van de raadszetels, nergens reële invloed, wat frustrerend was. FRELIMO vond het, zoals de meeste gevestigde partijen in Afrika, moeilijk om de legitimiteit van een oppositiepartij met zo’n verleden te accepteren. FRELIMO werd repressief, autoritair en corrupt. En RENAMO met zijn foute verleden kreeg steeds meer aanhang in het midden en noorden. De macht in Mozambique raakte regionaal verdeeld.

De vermoeide Joaquim Chissano zag af van een derde termijn. Hij was ontmoedigd door het recente geweld, de natuurrampen, de aanklacht tegen zijn zoon en de suggesties dat hij en zijn van hekserij betichte vrouw meer wisten van de moorden. De Chissano-clan was uitgespeeld en de Guebuza-clan nam de macht over. In 2002 droeg FRELIMO de onafhankelijke Armando Guebuza voor bij de presidentiële verkiezingen. Hij werd getypeerd als een bijna volmaakte tegenpool van Chissano. Hij had zich van fervent Stalinist ontplooid tot succesvol zakenman. Guebuza schopte aan tegen wat hij de slapheid van Chissano noemde, tegen de bureaucratische corrupte lamlendigheid, en hij was kwaad dat er nog veel armoede onder de mensen was. Er moest maar eens een stevige wind gaan waaien. Hij was rijk geworden door grote belangen in geprivatiseerde bedrijven: bierbrouwerijen, banken, visserij en media. Guebuza, ooit de rechterhand van Samora Machel, spuwde, anders dan Chissano, op westerse donoren.

Eind 2000 won hij de presidentsverkiezingen voor FRELIMO met 64%. FRELIMO won ook ruim de raadsverkiezingen. Maar de opkomst was laag en RENAMO vocht traditiegetrouw de uitslag aan. EU-waarnemers zagen wel onregelmatigheden, maar die hadden geen invloed op de uitslag. RENAMO nam daar geen genoegen mee en weigerde de uitslag als geldig te aanvaarden. Ex-president Chissano vermaande de oppositie om zich waardig te gedragen en democratische spelregels te accepteren. ‘De grootse taak voor regering én oppositie is, om samen de natie opnieuw op te bouwen’ zei hij. President Guebuza en zijn regering werden geïnstalleerd in februari 2005. Ook eind 2009 won FRELIMO overtuigend de transparante verkiezingen met de grootste zege sinds de onafhankelijkheid. Het land blaakte van zelfvertrouwen, met een economie die jaar op jaar op 10% groei zat. RENAMO ontwikkelde zich tot een keurige regionale oppositiepartij.

Amnesty International meldde dat de Mozambikaanse politie sinds 2006 zeker 46 mensen wettelijk had gedood. Dat was eind 2009. Volgens Amnesty werden deze misdrijven onvolgende onderzocht en nooit gestraft. De Nationale Politie kwam onder druk te staan toen de

regering een onderzoek aankondigde naar het mogelijk bestaan van doodseskaders binnen hun gelederen. Die zouden gevangenen en mensen buiten de gevangenis illegaal hebben geëxecuteerd. Hun slachtoffers zouden op stranden zijn terechtgesteld. De aanklager van de staat verwierp het verweer van de politie dat het ging om gevaarlijke ontsnapte gevangenen en vuurgevechten met bendes. Het OM wilde alle zaken opgehelderd krijgen. Mensenrechtenorganisaties hadden de politie al vaker beschuldigd van het schenden van rechten van burgers door marteling en executies waaraan geen rechter te pas kwam, ofschoon de doodstraf in Mozambique al in 1990 was afgeschaft.

In oktober 2007 kreeg ex-president Chissano terwijl hij in Soedan over vrede overlegde de Mo Ibrahim Prijs voor Uitstekend Afrikaans Leiderschap. Als speciaal VN-gezant zette hij zich ook enorm in als onderhandelaar tijdens de crises in Congo, Ivoorkust, Burundi en zijn eigen Mozambique. Ook daar werd hij gezien als een goede leider die geen mensen opsloot, zachtvaardig van gemoed was, met RENAMO onderhandelde in plaats van te vechten, en respect had voor de persvrijheid. Hij stal zich ook niet rijk uit de staatskas, schond geen mensenrechten en stapte na 18 jaar vrijwillig op om plaats te maken voor de volgende president. Ja, zeiden de critici, maar hij was ook slap en liet toe dat corrupte en criminele elementen de macht in staat en partij overnamen, het volk bestalen, leden van de oppositie en journalisten vermoordden, en hij speelde mooi weer toen zijn zoon daarvan werd verdacht. Toch ging het al bij al de goede kant op.

In augustus 2010 braken er onlusten uit tegen de stijgende prijzen van voedsel en brandstoffen. In september ging dat nog door met wegblokkades en plunderingen door boze demonstranten na de dood van minstens zeven, en mogelijk meer burgers nadat de politie met scherp had geschoten. President Armando Guebuza riep op tot kalmte. Door de schaarste aan graan op de wereldmarkt en de devaluatie van de metical was brood 30% duurder geworden. Volgens analisten als Joe Hanlon lag de onvrede breder en dieper. Zoveel brood werd er niet gegeten. Door de neoliberale aanpak van de Wereldbank en het IMF waren de basiskosten voor levensonderhoud van de mensen steeds hoger geworden en was de armoede toegenomen. Maar de elites leefden er goed van, dus men ervoer een toenemende kloof tussen arm en rijk. Die kloof wilde de FRELIMO-regering niet zien of erkennen. *O País* schreef het: ‘Het grote probleem van ons is dat onze leiders nooit beslissingen nemen die iedereen ten goede komen. Daarvoor in de plaats zeggen zij: eerst ik, en pas daarna het volk.’ De regering beloofde beterschap, maar er veranderde niets, behalve het lamleggen van sms-verkeer om nieuwe massamobilisaties te voorkomen.

In 2013 laaide de oude vijandschap tussen RENAMO en FRELIMO weer op. In maart en april 2013 voerde de politie acties uit op politieke bijeenkomsten van RENAMO die volgens de politie de bedoeling hadden om het land te destabiliseren. Daarop vielen RENAMO-strijders het politiebureau van Muxungue aan. Van het een kwam het ander, en RENAMO ging vrachtwagens en konvoien aanvallen, waarop het leger land- en luchtaanvallen uitvoerde op RENAMO-bases in de jungle. Het vredesakkoord van 1992 kwam serieus in gevaar. RENAMO-leider Alphonse Dhlakama werd er verantwoordelijk voor gesteld. Hij vluchtte. Ook in 2014 was bijvoorbeeld de weg van de Save rivier naar Muxungue nog bijzonder onveilig door de vele aan-

vallen en berovingen. Het leger probeerde keer op keer orde op zaken te stellen. De wil om het goed te doen was sterk, maar er was veel tegenslag. In januari 2015 werd Armando Guebuza bij presidentsverkiezingen vervangen door Filipe Nyusi, een technocraat binnen FRELIMO. De nieuwe president bezwoer dat hij Mozambique tot een welvarend land zou ombouwen. Er was in elk geval meer rust en orde in het land, dus het zou moeten kunnen, als niet de corruptie van de bestuurders in deze dagen de zaak verknoeide.

B Economische en Maatschappelijke Ontwikkeling

De jaren na afloop van de Koude Oorlog waren wereldwijd ook de jaren van het verdwijnen van socialistische vormen van economische ontwikkeling en het sterk opkomen van meer liberale vrije markten. Dat had tot gevolg dat veel staten hun nationale bezittingen op de vrije markt gooiden, waarbij diegenen die in en rond de macht zaten, de mooiste vruchten konden plukken. In die sfeer werd investering in landbouw, industrie en sociale diensten minder een overheidszaak. Intussen zaten nog veel landen in de regio met schulden en dus structurele aanpassingen. Een land met veel grondstoffen had veel voordelen vergeleken met andere landen.

4.6 Angola

Eind jaren '80 had Angola zes miljard dollar schuld. De regering vroeg om internationale hulp. De VS was tegen en hield de blokkade aan 'zolang Angola marxistisch-communistisch' was. Zo was er de vreemde situatie dat Amerikaanse bedrijven in Angola in de VS geen kredieten meer kregen en investeringen via vreemde omwegen lieten lopen, wat altijd mogelijk is. De Berlijnse Muur was allang gevallen, maar voor de VS ging de Koude Oorlog hier nog even door. Pas in 1996 onderhandelden IMF en WB met Angola over liberalisatie. De regering aanvaardde enkele voorwaarden die geen verbetering brachten voor de gewone mensen.

In goede afstemming met UNITA werd na 2002 weer snel begonnen met de diamantwinning. De mijnen in het UNITA-gebied waren jarenlang illegaal geëxploreerd; ook tijdens de oorlog had UNITA aan opkopers van de staat geleverd. Nu moesten formalisering en transparantie de illegale handel in bloeddiamanten gaan vervangen, maar in de praktijk viel dat tegen. Een VN-rapport van 2002 toonde aan dat UNITA nog veel diamant achterhield. Twee jaar later beschreef Human Rights Watch waarom transparantie bij de winning en verhandeling van olie en diamanten nog lang niet was bereikt. En in maart 2005 kwam het onderzoeksrapport *Lunda. The Stones of Death* van Rafael Marquez de Morais uit. Bijna twee jaar deed hij met zijn team onderzoek in de diamantzones. Zij troffen concentratiekampen aan waar gewone burgers geen toegang hadden. Bewegingsvrijheid bestond er niet: mijnwerkers waren er slaven waarvan de rechten stelselmatig werden geschonden. Als zij hun diamantvondsten niet voor een belachelijk lage prijs wilden afstaan, werden zij door de particuliere mijnpolitie gearresteerd, geïntimideerd en niet zelden ook vermoord. Onbestrafte terreur trof er de hele bevolking. Misdadige gewelddadigheid kenmerkte de hele diamantketen, van het gewapende toezicht op de

garimpeiros, vrije ambachtelijke diamantzoekers, via de aankoop door agenten van de Angolese Handelsmaatschappij voor Diamanten, (SODIAM) tot de verhandeling onder controle van de concessiehouders in de VS (SODIAM/LKI, Maurice Tempelman), Rusland (Arkady Gaydamak) en Israël (ASCORP, Lev Leviev, weer Arkady Gaydamak) en de afoming door de staat Angola. Controle door de overheid ontbrak of was zwaar corrupt. Het rapport was zo overtuigend dat de regering wel moest ingrijpen.

De naam Arkady Gaydamak dook in heel Afrika op zodra bloeddiamanten en wapenhandel in beeld kwamen. Ondanks de beste bedoelingen van veel partijen, het Kimberley Proces en andere transparantieprojecten, kwamen er volgens Marquez de Morais rond 2010 uit noordoost Angola dus nog veel bloeddiamanten, in samenhang met dwangarbeid, marteling en moord. Hij spande in maart 2012 een rechtszaak aan tegen hoge generaals en politici die volgens zijn onderzoek betrokken waren bij misdaden tegen mensen in de wereld van de bloeddiamanten. Er was veel tegenwerking en de kans was groot dat dit proces ergens onderweg zou stranden.

Halverwege 2006 begon Angola Nigeria in te halen als olieproducent en -exporteur. Steeds nieuwe bronnen werden ontdekt, met op het eerste oog onbeperkte reserves. Angola kwam in een hausse terecht. De nationale begroting groeide snel van 13 naar 25 miljard dollar. De regering, half ouderwetse marxisten en half moderne technocraten, begon in een race tegen de klok aan wegen, bruggen, havens, markten en flatgebouwen om de welvaart van de burgers op te stuwten. China raakte geïnteresseerd en premier Wen Jiabiao bezocht Angola. Hij bood 9 miljard dollar aan kredieten in ruil voor olie en als tegenwaarde van de aanleg van wegen en de bouw van scholen en woonflats door Chinese arbeiders. Ook de VN hielp bij het verbeteren van transport en mobiliteit. En het WFP stak 8 miljoen dollar in herstel van de belangrijke weg naar Zambia. Tijdens de oorlog raakte de Lumbula N’Guimboweg in de provincie Moxico zwaar beschadigd, met tientallen kapotte bruggen. In september 2007 werd de nieuwe weg opgeleverd. Inwoners van het afgelegen Moxico konden weer naar de markten, hospitalen en bestuurscentra, en vrachtverkeer kon weer naar Zambia.

Olie en diamanten bleven ongekeende niveaus van fraude en corruptie met zich meebrengen. Binnen vijf jaar werd 4 miljard dollar aan olie-inkomsten aan het zicht onttrokken terwijl steeds meer concessies werden afgegeven. Tegelijk was nog bijna een miljoen mensen ontheemd, stagneerden onderwijs en gezondheidszorg, en veel infrastructuur was nog kapot. Goed bestuur en beheer moesten Angola op de been helpen. Dat pakte de regering aan door op illegale buitenlandse diamantdelvers en gelukszoekers te jagen, onder voorwendsel dat zij bendes vormden die gewapende roofovervallen pleegden. Zo moesten 300.000 Congolezen weinig zachtzinnig over de grens gezet worden, waarbij beroving, mishandeling en verkrachting door politie en leger eerder regel dan uitzondering waren. MSF onderzocht dit en rapporteerde er over. Eind 2009 waren er pas 44.000 vreemdelingen uitgezet.

Oorlog en voedseltekorten zorgden voor een massale toeloop naar de steden, vooral Luanda. Door de ophoping van mensen in armzalige krottenwijken in moerasgebieden vonden besmettelijke ziekten hun weg, met epidemieën van cholera, malaria, diarree en andere ziekten. In

2006 begon de regering krottenwijken te slopen. De bewoners werden naar de rurale gebieden teruggejaagd. De krotten moesten plaats maken voor het luxe woonproject Nova Vida (Nieuw Leven) waar voor arme mensen geen plaats was. Zonder papieren, eigendomsbewijzen en onderpanden waren die weerloos. Ondanks het sociale jargon en uitgesproken goede bedoelingen was Angola hard op weg om een samenleving van twee klassen te worden: een onderklasse van monddood gemaakte, machteloze arme burgers, en een extreem rijke en machtige bovenklasse met de potentie en de wil om die macht en rijkdom generaties lang vast te houden en te versterken.

Tijdens de economische crisis in Europa van 2008-2015 hielp Angola het oude Moederland Portugal. Door de olieboom verdiende Angola heel veel geld en dat werd steeds meer. Met die harde valuta kon het veel dure goederen en producten invoeren. De extreem rijke bovenklasse verdeelde onderling de inkomsten uit de olie, maar ruim 40% van de bevolking leefde nog steeds van minder dan 2 \$ per dag. Nogal wat van de rijke mensen, waaronder presidentsdochter Isabel dos Santos, investeerden veel van hun gemakkelijk gekregen geld in Portugal; een witwaspraktijk van geld dat niet in Angola zelf werd geïnvesteerd. Zij haalden ook steeds meer geschoolde arbeid uit Portugal naar Angola, en veel werkloze Portugezen reisden illegaal naar Angola om daar te werken. Economisch gezien kon Portugal niet meer zonder Angola. En in Angola vulde de leidende klasse royaal haar eigen zakken door aandelen te nemen in de meeste grote projecten en ondernemingen.

4.7 **Zambia**

In Zambia begon Chiluba's regering de economie te hervormen volgens instructies van het IMF. Hij privatiseerde staatsbedrijven en verdubbelde de prijs van maïsmeel en andere basisproducten. Eind 1992 nam de overheid de richtlijnen van IMF en WB integraal over. De nationale munt, de kwacha, devalueerde met 29%, de wisselmarkt werd vrijgelaten en regulering van de buitenlandse handel door de staat werd losgelaten. Ex-president Kaunda en de oude garde voelden zich verraden. In 1993 bereikte de inflatie een recordhoogte van 140%. De regering moest de privatisering van bedrijven versnellen en in de overheidsuitgaven snijden. Ook moest de criminaliteit, met name de drugshandel, actiever worden bestreden. Intussen moest het WFP de voedseltekorten aanvullen, want in 1992 trof de grootste droogte sinds 100 jaar de regio. Het WFP riep de donoren bijeen. Die beloofden voor 400.000 dollar aan voedselhulp en de Club van Parijs zegde herstructurering van de nationale schuld toe.

In april 1994 staakten 300 medewerkers van de Universiteit van Zambia wegens achterstallige betaling van salarissen na een bezuinigingsronde op de financiering van het openbaar onderwijs. In de politiek en het bestuur was nog wel iets over van de oude idealistische moraal. De minister van landbouw en landbeheer werd onder druk van de bevolking en de media ontslagen wegens corruptie en het ontbreken van landbouwbeleid. President Chiluba dwong ministers en hoge ambtenaren om hun inkomsten bekend te maken. Na weer een onverwachte devaluatie van de kwacha ontsloeg hij ook de president van de Nationale Bank. De president schreef de

economische en financiële crisis toe aan schuldverplichtingen die 40% van het BNP opvrat. In 1995 erkende zijn regering dat ruim de helft van het volk in grote armoede leefde. In maart 1996 streepte de Club van Parijs twee derde van de nationale schuld weg. Tegelijk legden de Wereldbank en IMF striktere aanpassingsprogramma's op waarvoor 150.000 werknemers werden ontslagen en staatsbedrijven verder geprivatiseerd. De SAPs brachten groeiende armoede onder de kleine boeren.

In die dagen daalden de koperprijzen op de wereldmarkt sterk. Daardoor kon de staat enkele mijnen niet verkopen ondanks aandrang van donoren om dat snel te doen. Een andere reden voor de onverkoopbaarheid was hun abominabele toestand. De oorspronkelijke eigenaar Anglo-American bood te weinig naar de zin van de regering. Dat was een misrekening, want een jaar later bood de mijnigant nog minder, wat de regering in een moeilijk parket bracht. Een nieuwe grote droogte gevolgd door verwoestende regens bracht de economie opnieuw klappen toe. Eind 1998 stuurde het WFP daarom weer voor 17 miljoen dollar voedsel. Ook in juli 2001 deed de regering een internationale oproep nadat de combinatie van aanhoudende droogte en stortregens in veel delen van het land voor ellende en misoogsten zorgden. Ondanks de verkiezingsbeloften van president Mwanawasa bleef de corruptie in alle lagen van het staatsapparaat grootschalig. Transparency International zette Zambia in de top-tien van de meest corrupte landen ter wereld.

De president beloofde om prioriteit te maken van de corruptiebestrijding. Hij kreeg gedaan dat het parlement de immuniteit van ex-president Chiluba ophief. Die werd begin 2003 gearresteerd op grond van 59 aanklachten, variërend van machtsmisbruik en corruptie tot diefstal van 30 miljoen dollar. Eind 2003 kwam hij voor de rechter. In september 2004 werden veel aanklachten voor corruptie ingetrokken, maar later weer heropend op basis van nieuwe feiten en gegevens. Begin 2005 erkende de regering dat een bende ambtenaren en bouwondernemers zich heel lang had verrijkt ten koste van de staat. Het zou zeker om 940 miljoen dollar gaan. Daar kon geen financiële hulp tegenop. In augustus 2009, zes jaar na de opening van de zaak, werd Chiluba tot ieders verrassing met terugwerkende kracht toch vrijgesproken. De hoogste rechter achtte geen enkele aanklacht als bewezen. Eerder waren wel zijn echtgenote en voormalige medewerkers veroordeeld. Volgens waarnemers was de aanklager zwaar gehinderd bij het zoeken van bewijzen. Er waren reële aanwijzingen van diefstal uit staatsfondsen onder verantwoordelijkheid van Chiluba. In Londen werd hij wel veroordeeld voor diefstal van 30 miljoen dollar van Barclays Bank.

Uiteindelijk kocht Anglo-American in 2000 toch de meeste kopermijnen op maar kreeg daar al gauw spijt van. Na twee jaar stapelde verlies zich op verlies en het einde was nog niet in zicht. Per mijn verloor Anglo-American 100 miljoen dollar. De andere onderneming, de Zuid-Afrikaanse Anglovaal Mining, besloot de helft van de waarde van de Zambiaanse bedrijven af te schrijven. Koper, nikkel en zink leverden weinig meer op en de productiekosten in Zambia waren, ook door gebrek aan investeringen, corruptie, diefstal en ondeskundigheid, duur vergeleken met Chili. Anglo-American hevelde daarom de investeringen naar dat land over. In de inmiddels geprivatiseerde mijnen in Zambia kwamen 150.000 mijnwerkers op non-actief te

staan, met zicht op definitief ontslag als er niets verbeterde. Een oplossing zou zijn om veel te investeren in de diepere ertslagen, maar daar waren de bedrijven niet aan toe. Triest was dat met de ontslagen in de mijnen ook de gezondheidszorg en het onderwijs instortten. In 2002 trok Anglo-American zich helemaal uit Zambia terug. Het Canadese First Quantum Minerals nam de meeste mijnbelangen over; het bouwde belangen op in Zambia, Democratische Republiek Congo en Mauritanië. In april 2005 keurde de Wereldbank een pakket goed van 3,8 miljard dollar om de schuld van Zambia voor de helft te ontlasten.

Eind 2005 riep president Mwanawasa weer de noodtoestand uit wegens grote voedseltekorten. De aanhoudende droogte bedreigde de levens van een miljoen Zambianen. In 2006 waarschuwde de regering dat het land door onbeperkte houtkap en rooibouw elk jaar 800 hectaren bos verloor. Een beperkend beleid met staatsingrijpen op de erg doorgeslagen vrije markt was nodig. Koper bracht langzamerhand weer geld op door groei van de economieën van China en India. Vanaf 2006 nam hun vraag naar koper en kobalt toe en toen investeerden zij veel in Zambia. Met trots wees Mwanawasa er op dat weer veel meer kinderen naar school gingen. Hij beloofde om van de stijgende overheidsinkomsten meer te zullen investeren in onderwijs en gezondheidszorg, waaronder aidsremmers. Volgens zijn opponenten was onder hem iedereen, net als onder voorgaande presidenten, armer geworden, met een grotere werkloosheid dan ooit. Toch begon met de komst van de Chinezen de booming business in de kopersector echt. Ongeveer in diezelfde periode werd onder de westelijke moerassen eindelijk winbare olie en aardgas gevonden; reden temeer voor optimistische groeiverwachtingen.

Na de dood van Mwanawasa gaf president Rupiah Banda mijnondernemers prettiger voorwaarden om winsten te exporteren zonder veel belasting te betalen. Ook subsidieerde de staat hun energieverbruik. Meer investeerders kwamen, meer geld werd uitgevoerd, en minder kwam terecht in de staatskas en bij de bevolking. Banda werd de grote vriend van het groeiende aantal Chinese ondernemers en bedrijven in zijn land. Chinezen controleerden al gauw mijnen, boerderijen en supermarkten. Zij bouwden klinieken, kantoren en hotels, legden wegen en vliegvelden aan, en kochten vooral veel koper en kobalt. Zij reddden de zieltogende mijnen en investeerden 2 miljard dollar. Maar critici praatten over slavernij en uitbuiting, over Chinezen die het eigen Zambiaanse volk op de arbeidsmarkt verdrongen, over hun totale onbegrip en disrespect voor de Afrikaanse cultuur en het disproportionele geweld van Chinese bazen en opzichters tegen Zambianen. Zij zagen de merkwaardige contradictie tussen een snel groeiende economie en het stijgende aantal arme burgers. Daarmee wist concurrent Sata president Banda in de verkiezingen van september 2011 te verslaan. Maar ook hij zou de Chinezen niet wegsturen of inperken.

Human Rights Watch presenteerde begin 2007 een rapport over geweld tegen vrouwen in Zambia. Volgens HRW leefde 17% van de bevolking, merendeels vrouwen, met HIV en Aids. Maatschappelijk en huiselijk geweld, ontbrekende eigendomsrechten, discriminatie en armoede zouden besmette vrouwen belemmeren om voor zichzelf en hun kinderen adequate hulp te zoeken. Aidsprogramma's die met deze aspecten geen rekening hielden, zouden hun doel niet bereiken. De aanname hierbij was dat programma's zullen falen als die geen zicht hebben op

die kenmerken van cultuur en samenleving die ongelijkheid tussen de seksen bevorderen. Human Right Watch erkende dat de overheid wel iets deed en ook enkele wetten had, maar in die wetgeving zaten grote gaten, en de uitvoering en handhaving ervan waren gebrekkig. Het deed voorstellen voor verbetering van de aanpak. Ook werd aandacht gevraagd voor de dodelijke combinatie van aids en armoede. De aids-pandemie had veel kinderen van hun ouders beroofd; vooral moeders en broodwinners stierven. Grootouders waren vaak te zwaar belast met de zorg voor kleine kinderen. Er zwierven 90.000 verwaarloosde kinderen ondervoed rond. De staat en welzijnsorganisaties konden daarvan maar 10% helpen. Driekwart van de gezinnen in Zambia zorgde voor een of meer aidswezen. Geïnfekteerde kinderen stierven meestal binnen een jaar. Het bleek dat de overheid en de rijke burgers zich niet vanzelfsprekend verantwoordelijk voelden voor deze om aandacht schreeuwende crisis.

De economie in het vreedzame, redelijk stabiele Zambia begon rond 2009 snel te groeien. Helemaal werd daarbij het natuurlijke milieu nogal veronachtzaamd. En het ook groeiende arme deel van de bevolking zag geen verbeteringen. Dus organiseerden de textielvakbonden een staking die met grof geweld werd gebroken met na afloop 38 doden en honderden gewonden. De Wereldbank besloot toen om een groot deel van de toegezegde hulp niet uit te betalen. De sociale situatie werd niet beter toen de regering Banda akkoord ging met IMF-voorschriften om in de overheidsuitgaven te snijden. De regering besloot om de wetgeving over buitenlandse investeringen in rurale gebieden te herzien. Aankoop en verpachting van Zambiaans land moest voor buitenlanders meer mogelijk worden. Loonarbeiders en boeren verzetten zich steeds meer tegen de aanwezigheid, de rol en het gedrag van Chinese ondernemers in Zambia, en de verkiezing van de ‘anti-Chinese president’ Sata sloot daar op aan. Sata’s regering stelde strengere eisen aan Chinese investeringen. Na diens aanstelling in september 2011 verhoogden Chinese ondernemers wijselijk de lonen van hun arbeiders.

Het nieuwe economisch nationalisme maakt Zambia tot gidsland in de regio. President Sata had ambitieuze plannen voor de Zambiaanse economie. De honderdduizenden jongeren die hem aan de macht hielpen, eisten werk. In heel zuidelijk Afrika was dat een groeiend probleem. Dus beloofde Sata een eerlijke verdeling van inkomsten en oorlog tegen corruptie. De groeiende vraag naar grondstoffen moest meer inkomsten voor de staat opleveren. Investerings, ook die van China, waren welkom, maar wel onder Zambiaanse voorwaarden. Meer aandelen in mijnen en banken moesten in handen van Zambianen komen; na de politieke onafhankelijkheid moest Zambia nu eindelijk ook eens economisch onafhankelijk worden. De vertrekkende Banda gaf toe het probleem van de jeugd onderschat te hebben. Sata begon met het ontslaan van grote aantallen luie en corrupte ambtenaren en bestuurders en hij maakte de overname van een lokale bank door een Zuid-Afrikaanse multinational ongedaan. Hij had haast: mijnwerkers eisten 100% loonsverhoging. Zambia had succes bij het binnenhalen van geld op de internationale kapitaalmarkt en bleek geliefder te zijn bij investeerders dan het niet geheel rustige Zuid-Afrika.

4.8 Malawi

In 1990/91 werd Malawi getroffen door aardbevingen, overstromingen en aardverschuivingen. Die veroorzaakten naast veel schade ook voedseltekorten en stijgende voedselprijzen. De regering kocht maïs in Tanzania waar de oogst goed was. Via smokkelwegen kwam illegaal nog meer maïs uit dat buurland. Ook 1994 was een jaar van droogte en voedseltekorten. De Shire-rivier, een van de belangrijkste waterlopen, lag nagenoeg droog. Deskundigen adviseerden om minder water te onttrekken voor commerciële landbouw, meer voedsel te importeren en geleidelijk meer in de industrie te gaan investeren. Grootschalige onttrekking van water zou daling van ondergrondse watervoorraden veroorzaken. Het kon dan eeuwen duren om die weer aan te vullen. Na de dood van Hastings Banda, in 1998/99, kwam er een cholera-epidemie waaraan 500 mensen stierven van de 15.000 die besmet raakten. En 2002 werd voor Malawi een echt rampjaar. Door op elkaar volgende droogte en overstromingen ontstonden dramatische voedseltekorten en veel mensen verhongerden.

Normaal raakte elk eerste kwartaal van een jaar de maïsvoorraad van het jaar daarvoor op; dat was dan de normale hongerperiode, want honger hoort bij het leven en komt elk jaar terug, volgens de armsten. Maar in 2002 was het erger. In 2001 was al 800.000 ton maïs te weinig geproduceerd als gevolg van het stopzetten van subsidies aan boeren en devaluatie van de kwacha. Daardoor daalden de inkomsten van de boeren die geen hybride zaden en kunstmest meer konden betalen. Zonder bemesting waren hun grondjes gauw uitgeput. In 2002 stierven honderden mensen van de honger; anderen verzwakten zodanig dat diarree, malaria en cholera hen velden. Eind 2002 zou er weer geoogst worden, maar uitgehongerde mensen aten de onrijpe kolven voordat geoogst kon worden. En al te toevallig waren de strategische maïsvoorraden ineens verdwenen. De Muluzi-regering werd ervan beschuldigd die aan Kenia te hebben verkocht en het eigen volk te dwingen om onrijpe maïs te eten. De hongerperiode liep door in 2003. Er kwam voedselhulp uit de VS: gele maïs die men in Malawi onsmakelijk varkensvoer vond. De distributie van het voedsel werd bemoeilijkt door overstromingen en weggespoelde spoor- en auto-wegen. Van het volk leed 70 % honger. Vooral bejaarden en kinderen stierven. Pas in april 2006, na jaren van misoogsten, voorspelde het ministerie van landbouw een recordoogst. Het volk kon weer bijkomen, er was weer genoeg te eten, en nieuwe noodvoorraden werden aangelegd.

Op onderwijsgebied kwam de overheid van Malawi traag op gang. In 1994 werd een systeem van lager-, middelbaar- en volwassenenonderwijs ingevoerd. Voordien was men afhankelijk van missie en zending. Sinds 1965 was er wel een vorm van hoger onderwijs met een beperkt aantal studenten. Dat waren hogere opleidingen voor verpleegkunde, administratie en techniek, en sinds 1995 ook van artsen. In het hoger onderwijs vormden meisjes een kwart van de studenten. De opleidingen waren duur en ondergefinancierd. In de wereldwijde diaspora leefden meer goed opgeleide Malawiërs dan in het land zelf. Pas in 1999 opende president Muluzi het eerste TV-station van Malawi; jaren later dan in de rest van Afrika. In de jaren daarna werden homoseksuelen vaak het slachtoffer van door het staatsmonopolie uitgezonden processen en acties tegen hen. Op sodomie stond 14 jaar gevangenisstraf. Homohaat in Malawi en andere Afrikaanse landen werd geprekeerd door Amerikaanse Evangelische dominees die aansloten bij

het onder Banda gekweekte volksgevoel dat ‘sodomie onnatuurlijk en slecht is in de ogen van god’. Georganiseerde homohaar zette zich zeker tot 2011 door, met schokkende voorbeelden. Gelijkelijk voor de wet gold kennelijk, op gezag van de opgevoerde christelijke god, niet voor alle burgers van dit land met zo weinig democratische traditie en een permanente behoefte aan zondebokken.

Aids was ook in Malawi een grote en verzwegen plaag. In 2003 bekende minister Thengo Magoya in tien jaar tijd drie kinderen door aids te hebben verloren. Hij bepleitte dat Malawi inszag en erkende dat de aids-pandemie het volk decimeerde. Daarmee doorbrak hij een lang volgehouden taboe en half miljoen kinderen was toen al verweesd door de dood van besmette ouders. In tien jaar tijd daalde de gemiddelde levensverwachting naar 41 jaar. Samen met de WHO en de Malawische Bond van Kruidendokters besloot de regering om geknoei van kwakzalvers, oplichters en gebedsgenezers met een nieuwe wet onmogelijk te maken. In Malawi zouden 30.000 genezers de effectieve strijd tegen aids bemoeilijk en door ze af te houden van aidsremmers en ze te laten geloven in gebed, wonderdrankjes, of seks met jonge maagden, albino's en gehandicapten. In een nationale campagne werd elke burger op HIV getest. Besmette ambtenaren werden niet meer ontslagen, maar kregen medische zorg en bijvoeding om op krachten te blijven. Al bij al was dat een gunstige omslag.

Malawi bleef als onderontwikkelde landbouweconomie met vooral groeiende productie van tabak, koffie, thee en suiker onderaan de lijst van armste landen staan. Economisch groeibeleid ontbrak en voor voedsel moesten de mensen zich zelf maar zien te redden. Het onderhoud van de infrastructuur werd verwaarloosd en het aantal goed opgeleide Malawiërs bleef beperkt. Vrouwen speelden hierbij nauwelijks een rol; die waren er nog steeds vooral voor stilzwijgend werken, beschikbaar zijn, en kinderen baren en verzorgen. Bij deze regeringen van oude mannen ontbrak elk emancipatiebeleid. De nationale begroting bleef afhankelijk van hulpfondsen. President Wa Mutharika verzette zich tegen druk van het IMF voor meer structurele aanpassingen: hij wilde zijn arme burgers niet nog meer treffen. Volgens waarnemers gaat het in Malawi toch stapje voor stapje beter en wordt er minder honger geleden. Maar wanneer wordt een waarneming een trend?

4.9 **Zimbabwe**

Zimbabwe had in de jaren '90 perioden van mislukkende oogsten en veesterfte. Op grote schaal moest voedselhulp worden verdeeld. Ondanks SAPs en aanvullende leningen zakte de economie verder in. Dat viel samen met de nieuwe wetgeving rond landbezit en -hervorming. Vrijwillige aan- en verkoop van land leidde tot te trage hervormingen en teveel marginale kleine boeren. Met een nieuwe wet wilde de regering na 1992 landbouwgronden van blanken sneller herverdelen. Vijf miljoen hectaren goede grond moesten beschikbaar komen voor één miljoen gezinnen. Voormalige bezitters kregen waardeloze staatsobligaties. Dat bracht rust onder de zwarte bevolking, maar Engeland voerde tegen die onteigeningen wereldwijde protesten aan. Door die zet verloor Zimbabwe de helft van zijn wereldmarktaandeel voor granen en tabak.

Het volk werd per som armer en de buitenlandse schuld groeide. Al sinds de onafhankelijkheid werden onteigende boerderijen doorgegeven aan hoge militairen en partijbonzen die niet echt in landbouw waren geïnteresseerd. Pas in 1998 werden de volgende stappen in Afrikaanse landverwerving ingezet. Mislukkende oogsten en sterk stijgende prijzen dreven veel mensen naar de steden waar werkloosheid en criminaliteit toenamen. Tot 1998 bouwde de economische en politieke spanning verder op.

De grote ontlading kwam in 1997 bij de pompeuze bruiloft van Robert Mugabe met zijn veel jongere secretaresse Grace Marufu en de 130% salarisstijging voor zijn ministers vanwege dit heuglijke gebeuren. De ZCTU-bonden van Tsvangirai organiseerden walk-outs en stakingen. De regering ontsloeg alle stakers en verloor daarmee veel steun. Belastingen en heffingen gingen omhoog bovenop de zware lasten waaronder de burgers al gebukt gingen. Want het leeggeroofde Fonds voor Oorlogsslachtoffers moest weer worden aangevuld om te voorkomen dat de veteranen zich tegen de regering zouden keren. Veteranen en jongeren zonder land, geld, opleiding en werk waren woedend. Ook de kas van de Nationale Aids Campagne was leeggehaald. Het ging om honderden miljoenen waaraan het volk via collectes verplicht had moeten bijdragen. Daarbij kwam er nog 5% extra op de hoofdelijke belasting, waarvan geen dollar in het Aidsfonds terecht kwam.

Eind 1997 devalueerde de Zim-dollar met de helft. Er werden betogingen en stakingen gehouden. De politie bewerkte die met traangas en knuppels en daar vielen weer doden bij. Het parlement draaide de belastingheffingen terug en gaf toestemming om de benzineprijs te verlagen. Dat maakte de regering woedend. Het land had enorme kasproblemen, ook vanwege de IMF-voorwaarden en de nieuwe ESPA's: Economische en Structurele Aanpassingsprogramma's. Pensioenen van veteranen konden niet meer betaald worden. Het privatiseren van eigendommen van de staat onder de nieuwe ESPA's werd voor Mugabe en zijn vrienden een lucratieve bron van inkomsten. De bezetting van diamantmijnen in Katanga in de DRC aan de andere kant kostte de regering formeel 1 miljoen \$ per dag, maar zijn generaals haalden er informeel en illegaal enorme hoeveelheden diamanten uit. Dit bracht het IMF er toe om met Mugabe te breken. De bonden daagden hem uit om de problemen van inflatie, prijsstijgingen en schulden op te lossen en de regering dreigde met strenge acties als het volk zo doorging.

Begin maart 1998 bleven alle werknemers thuis en de straten bleven leeg. Heel het land paste demonstratief deze spookstad-tactiek toe als vorm van geweldloos burgerverzet. De oproerpolitie bezette de lege straten voor als er toch nog een opstand zou uitbreken. De regering beschuldigde blanke ondernemers van het steunen van politieke dissidentie en burgerlijke ongehoorzaamheid. Dus legde het regiem eind 1998 met loze beloften van compensatie beslag op 1.503 blanke boerderijen; de helft van al het vruchtbare land. Waanzin brak uit en nationale en internationale protesten volgden. Landloze kleine boeren en veteranen bezetten met geweld blanke landerijen in Marondera. Mugabe dacht zo de gunst van het volk terug te kunnen kopen. Hij gaf de boze veteranen toestemming om nog meer boerderijen te bezetten.

Zuid-Afrika waarschuwde dat grootscheepse bezetting van productieve boerderijen de landbouweconomie zou ruïneren. Economen voorspelden een inkomensval van 40% en investeerders trokken zich terug. In 1999 en 2000 werden meer boerderijen bezet. Mugabe gebruikte het grondbezit steeds meer als troefkaart rond verkiezingen en crises. Dan mochten krakers, gesteund door politie, leger en jeugdbrigades, land bezetten. Zo ook weer in april 2002. De president gebod 2.900 blanke boeren, 60% van het totaal, om te stoppen met het verbouwen van voedsel. Hun landerijen werden afgepakt en herverdeeld. Maar zwarte Zimbabweanen die dat land kregen, liepen tegen grote problemen aan. Zij misten de kennis, de ervaring en het kapitaal die nodig waren om er iets van te maken. Zij hadden geen zaden, kunstmest, verdelgers, gereedschappen, irrigatie, transport, markt en goedkope arbeid. Wat zij hadden, was droog, kaal land dat alleen met de meest moderne methoden en flinke investeringen kon worden uitgebaat.

De export was ingezakt en harde valuta kwamen niet meer binnen. Hyperinflatie heerste. Er was een groot tekort aan invoer van brandstof en goederen. De eigen voedselproductie daalde tot het laagst denkbare niveau. In augustus 2000 moest minister van financiën Simba Makoni de waarde van de Zim-dollar weer verlagen, wat de inflatie verder opjoeg. Toen werd voedsel echt schaars. Maïs, kookolie en suiker verdwenen uit de winkels. Droogte, wanbestuur, HIV/Aids, bezettingen en geforceerde snelle hervormingen zorgden voor dramatische voedseltekorten. In het zuidwesten kreeg een half miljoen mensen ernstige problemen en het WFP moest bijspringen. Om totale instorting te voorkomen gaf het IMF toch een noodlening van 193 miljoen dollar. Toen zorgde Robert Mugabe voor een verrassing: de terugkeer van de door de staat geleide economie waarin staatsbedrijven werden gekoppeld aan privéondernemingen. Het bedrijfsleven moest samenwerken en iedere poging tot sabotage zou worden gestraft met nationalisatie. De werkloosheid was 60%, de inflatie stond op 112%, de rente op leningen was 70%. Honderden bedrijfjes moesten sluiten en buitenlandse investeringen droogden op. Westerse regeringen staakten hun steun en drie miljoen mensen overleefden op voedselhulp. Al gauw werd duidelijk dat bij de verdeling van voedsel het ZANU/PF-lidmaatschap grote voordelen had. Mensen en geld vertrokken naar Botswana en Zuid-Afrika.

In die dagen eiste Irak alle aandacht van de wereld op. Het verpletteren van de oppositie in Zimbabwe en de teloorgang van de economie van dat land waren even niet interessant genoeg. Mugabe voelde zich vrij om het lef te hebben om het staatsgeweld tegen zijn eigen volk op te voeren. De economie zakte verder in, de zwarte markt bloeide, de criminaliteit steeg hard en er kwam een koude winter. In mei 2005 begon Operatie Vuilopruiming: ZANU/PF ging over tot vernieling met geweld van illegale woningen en de informele zwarte markt van arme mensen. Er werden 700.000 mensen dakloos en meer dan een miljoen verloren hun inkomsten uit de informele markt. Lokale NGO's probeerden te helpen, maar de regering werkte dat tegen. Als je wilt bouwen, dan moet je eerst slopen, meende de president in al zijn wijsheid. Hij was optimistisch en goed gemutst want hij had nieuwe vrienden gevonden die hem wilden helpen. Pretoria garandeerde een lening van 1 miljoen US dollar en Beijing beloofde financiële steun van ongekende proporties voor luchttransport, energieproductie- en distributie en sociale woningbouw. Daarmee kocht China zich toegang tot het koper en andere mineralen van Zimbabwe, en mogelijk ook van Zambia en Katanga.

Zuid-Afrika werd nerveus van de aanhoudende stroom vluchtelingen uit Zimbabwe. Het kopelde het aanbod van een lening aan Zimbabwe aan herstel van de rechtsstaat, dialoog met de oppositie, en terugkeer van de vluchtelingen. Pretoria wilde vanwege zijn economische belangen in het buurland Zimbabwe de totale instorting daarvan voorkomen. De lening viel samen met de eis van het IMF van terugbetaling van 900 miljoen US dollar als voorwaarde om de relatie te handhaven. China en Zuid-Afrika, oude partners van ZANU/PF uit de antikoloniale en antiapartheidsstrijd, met gevestigde belangen in het overleven van de staat Zimbabwe, reddden de huid van kameraad Mugabe die immers onder druk en chantage stond van instrumenten van het neokolonialisme: IMF, de VS, de Wereldbank en de EU.

Zimbabwe ging door met het drukken van ongedekt geld en joeg daarmee de inflatie verder op. Begin 2006 was die 600%. Een zak maïs kostte een half miljoen Zim-dollar, tegen 100.000 een maand eerder. Geld had geen waarde meer en mensen konden niets meer kopen met hun salaris. De inflatie schoot door naar 1.200 %. Zuid-Afrika stopte de betalingen omdat Zimbabwe zich niet aan de afspraken hield en China verhoogde zijn inzet met een extra investering van 1,3 miljard dollar in elektriciteitscentrales en kolenmijnen in ruil voor chroomerts. Mohammar Gadaffi van Libië bleef nog een tijd olie leveren, tot hij er achter kwam dat die niet betaald werd. De staatsdrukkerij leverde elke dag vier miljard Zim-dollar af. Maar waardeloos papier hielp niet tegen de honger. Mugabe zette het leger in om voedsel te produceren op de onteigende boerderijen in de campagne Tungata Sisuthi, ‘Wij Stillen Onze Honger’. Commando-landbouw moest redding brengen waar nieuwe eigenaren faalden. Het leger nam akkers, irrigatiesystemen, markten en wegen over terwijl het doorging met intimidatie en vernedering van het volk. ‘2006 wordt een topjaar voor de voedselproductie,’ zei de regering. Het leger infiltreerde in alle sectoren van de economie en het maatschappelijk leven. Soldaten bleken slechte boeren die altijd wel als eersten wilden eten en niet van de vrouwen af konden blijven. De toestand van het voedsel en van het volk verbeterde niet.

Mugabe had ook andere redders: de Britse banken Barclays, Standard Chartered en Old Mutual. Het blad *Africa Confidential* informeerde de wereld dat deze banken de levenslijn waren van de elite in Zimbabwe met jaarlijks 200 miljoen euro aan leningen aan ZANU/PF leiders via filialen in Zuid-Afrika, ondanks internationale sancties tegen dezelfde mensen. De economie zakte verder met 40%, en van het volk kwam 90% onder de armoedelij. MDC en de ZCTU besloten bij monde van voorzitter Lovemore Matombo tot maandelijkse stakingen zolang de regering geen goed gedrag liet zien. Maar de regering verbood stakingen en demonstraties en de politie bestormde hun kantoren. Diplomaten die protesteerden kregen te horen hun bek te houden. Voor leden van de oppositie gold een uitreisverbod.

Robert Mugabe werd 83 en vierde een feestje voor ruim 1 miljoen dollar terwijl de inflatie 1.600% bedroeg en volgens het IMF op weg was naar 4.000%. Vier miljoen Zimbabweanen in het buitenland hielden twaalf miljoen mensen in Zimbabwe in leven. In juni 2007 waarschuwden FAO en WFP voor een nieuwe hongersnood die aan het eind van dat jaar 2,1 miljoen mensen bedreigde en vier maanden later zelfs 4,2 miljoen. Hyperinflatie, geldontwaarding en onderproductie werkten hierin samen. Gideon Gono, de directeur van de Centrale Bank, erkende dat

het weggagen van blanke boeren desastreus was voor de economie en de voedselsituatie. Als de boeren niet productiever werden, dan zou hij ophouden met hen te financieren. Het graantekort was 700.000 ton, terwijl Zimbabwe vroeger de graanschuur van de hele regio was. De regering bleef waardeloos geld drukken en waarnemers gaven Zimbabwe nog zes maanden. Maar Mugabe bleef creatief. Hij liet een Wet op de Verinheemsing en Empowerment aannemen. Vanaf september 2007 moesten buitenlandse bedrijven meer dan de helft van hun aandelen verkopen aan leden van de inheemse bevolking van Zimbabwe als nieuwe stap in de voortgaande dekolonisatie, onder het motto: ‘First the farms, now the firms’. Ondanks de crisis maakten de mijnen gouden tijden door. Chinezen, de elite rond Mugabe, het leger en de aandeelhouders verdienden goud geld in harde valuta, terwijl voor de gewone man de inflatie op 6.600% kwam. De regering dwong winkeliers om hun prijzen te halveren; een maatregel waartegen de MDC zich verzette. Winkels hadden geen geld meer om moeilijk te vinden voorraden in te kopen en sloten de een na de ander.

Begin 2008 stuurde China uit solidariteit met het lijdende volk 5.000 ton voedsel naar Zimbabwe. China beloofde ook het handelsvolume de komende drie jaar te verdrievoudigen met een jaarlijkse waarde van 300 miljoen dollar. Volgens de VN waren nog drie miljoen mensen afhankelijk van voedselhulp en de inflatie stond op 165.000 %. Winkels waren leeg en de levering van water en elektriciteit haperde. Eén US dollar bracht 23 miljard Zim-dollar op. In juli 2002 werd de inflatie 2,2 miljoen %. De regering kondigde de nationalisatie van alle buitenlandse bedrijven aan. Bijna 5.000 winkeliers die hun prijzen niet halveerden, werden gearresteerd en beboet. De inflatie snelde voort naar 11 miljoen procent. Het moment kwam dat ziekenhuizen niets meer konden doen en cholera de kop opstak, met 40-50 doden per week. De voedselsituatie werd nog slechter. De inflatie was doorgestegen naar 2,79 quintiel %, een getal met achttien nullen! Eind 2008 was het heel slecht met de honger en de cholera waaraan per dag honderden mensen stierven. De regering riep de noodtoestand uit en vroeg donoren om geld, voedsel en medicijnen. Volgens de WHO waren zeker 12.550 mensen met cholera besmet. Volgens Mugabe was het allemaal de schuld van het westen. Ziekenhuizen waren dicht, waterleidingen afgesloten, mensen dronken smerig water bij gebrek aan beter. Artsen, verplegers, leraren, ondernemers, maar nu ook politieagenten, lagere officieren en gewone soldaten keerden zich van Mugabe af. Iedereen probeerde zelf voor inkomsten te zorgen. Daarbij werden zelfs apparaten van ziekenhuizen en waterleidingen gesloopt. Begin 2006 waren er 2.100 choleradoden.

Na het akkoord over de machtsdeling liet de regering de valuta helemaal los. Dollar, euro en pond werden vrij toegelaten als handelsvaluta. Daarvan bleken er in Zimbabwe nog veel te zijn. Op de markt konden daarmee groenten en maïs betaald worden en zo moest de economie weer op gang komen. De eigen munt was het papier niet meer waard waarop het gedrukt werd. Hiermee had premier Tsvangirai bij zijn aantreden een groot probleem. Hij had beloofd om alle 236.000 ambtenaren in harde valuta te zullen uitbetalen, maar die had hij niet. Hij hoopte die te krijgen van vrienden in de regio en internationale donoren. Hij zette Tendai Mbiti op financiën en werkte Mugabe's sterke man Gideon Gono weg bij de Centrale Bank in de hoop daarmee het internationale vertrouwen terug te winnen.

Het valutabesluit maakte een tweedeling in de maatschappij zichtbaar. Zakenlui, smokkelaars, ondernemende types en mensen met familie in het buitenland konden aan vreemd geld komen, maar de grote massa gewone mensen niet. Ambtenaren kregen een belofte, maar verder niets. Later kregen zij ongedekte vouchers van 100\$ om spullen te kopen in speciale winkels. Eerlijke mensen konden alleen buitenlandse valuta krijgen door dienstbaar te worden aan anderen, of door handeltjes op te zetten. ‘Mijnheer, hier, neem mijn dochter. Vijf dollar’. Vooral mensen in de steden die in loondienst of werkloos waren, leden onder het valutaprobleem. Op het land kon men nog zelfvoorzienend en met ruilhandel leven. Intussen werd de vierduizendste cholera dode geteld. De regering bleef haar best doen om harde valuta te verdienen terwijl de internationale boycot doorliep. Oproepen van Tsvangirai om de internationale sancties op te heffen, bleven tevergeefs. In Zürich werd vice-presidente Joyce Mujuru betrappt bij een poging om 3.7 ton goud te verkopen. Dat hadden zij en haar dochter ook in Londen en Madrid geprobeerd. Zij was een beschermeling van Mugabe en een van de rijkste vrouwen van Zimbabwe. Dat zij het goud verkocht ‘om ambtenaren hun salarissen te kunnen betalen’, was niet zo waarschijnlijk.

Robert Mugabe presenteerde zijn nationale herstelplan. Hij had 8 miljard dollar nodig om het failliete land weer op gang te krijgen. Iedereen was weer zijn vriend en vrienden moesten geld geven om dat te bewijzen. Australië en Zweden deden toezeggingen. Maar er kwam geen schot in omdat de regering de laatste jaren onbeschaamd bankrekeningen van privéondernemingen, buitenlandse hulporganisaties en hun lokale partners had geplunderd. Daar was geld bij voor bestrijding van aids, malaria en TBC. De regering beloofde om 1,2 miljard dollar terug te storen, maar had dat geld niet. Gideon Gono werd beschouwd als de bedenker van het graaien in de rekeningen van burgers. Donoren waren niet happig en bleven de kat uit de boom kijken. Zij wilden ook eerst zien dat de terreuracties tegen het volk en de pesterijen en sabotage van het MDC ophielden. Buurlanden in de regio kwamen wel met 400 miljoen dollar over de brug en de Wereldbank verstrekke een tussentijdse lening van 22 miljoen dollar als prikkel om de goede weg in te slaan. De Bank had van Zimbabwe nog 1,2 miljard dollar tegoed en stelde aflossing als voorwaarde voor toekomstige leningen. Halverwege waren er nog 4.300 sterfgevallen als gevolg van cholera en 100.000 besmette burgers. Volgens het Rode Kruis en de WHO was het ergste voorbij.

Morgan Tsvangirai onderhandelde met China en kreeg 1 miljard dollar voor ambtenarensalarissen. Het westen gaf nog geen structurele hulp. Drie maanden later gaf Engeland via niet-regeringskanalen 100 miljoen dollar voor herstel van basisvoorzieningen. Mugabe en zijn vrienden waren intussen weer creatief ondernemend bezig. De Vijfde Brigade stationeerde in 2008 steeds meer militairen in de diamantvelden bij Marange aan de grens met Mozambique om daar orde op zaken te stellen. Zij schoten honderden illegale mijnwerkers en diamanthandelaren dood en namen zelf de exploitatie ter hand. Dat kwam neer op slavernij en dwangarbeid waarvan de opbrengsten verdwenen in de zakken van militaire bazen. Het gebied rond Chiadzwa werd afgesloten met blokkades en controleposten. In de stadjes Rusape en Nyanga werd onderhandeld met opkopers uit Mozambique. Grenswachten, politie en opkopers werden betaald door mensen rond Mugabe en droegen een groot deel van de revenuen aan hen af. Niemand trok zich iets aan van het Kimberley Proces, en Antwerpen kocht toch wel.

Begin 2010 keerde het IMF aan alle 186 lidstaten speciale trekkingsrechten van buitenlandse valuta uit om de gevolgen van de wereldwijde crisis op te vangen. Zimbabwe kreeg 400 miljoen dollar. En de EU gaf ondanks de sancties steeds meer humanitaire hulp. Het kon nog jaren duren eer de betrekkingen weer normaal zouden worden. Op dit tijdstip was de situatie nog rampzalig. De radicale dekolonisatie en de breuk met het westen waren te gewelddadig, te dom aangepakt, teveel in de ban van verstokte machtshandhaving. Daardoor viel het land in 15 jaar tijd in een diep ravijn. De aanzet werd al gegeven toen Engeland aan Zimbabwe in het Lancaster House Agreement van 1979 oneerlijke voorwaarden voor onafhankelijkheid oplegde. Daarin mocht landbezit tien jaar lang geen onderwerp zijn, blanke kolonisten hielden hun land, en massa's burgers van het vrije Zimbabwe bleven in de overbevolkte, uitgemergelde Tribal Trust Lands. Maar Mugabe, zijn generaals en zijn trawanten, hadden het sindsdien voor het volk van Zimbabwe met hun aanpak grof bedorven. Het land en de mensen verdienden een nieuwe start, een nieuwe kans, en deze leiders een tribunaal.

In augustus 2011 ontdekten onderzoekers van BBC Panorama folterkampen voor bloeddiamanten. De EU was net van plan om de blokkade van diamanten uit de regio deels op te heffen. Bij Marange in de diamantvelden hielden de veiligheidsdiensten van Mugabe er al drie jaar een afgesloten Diamond Base op na waar gemarteld werd. In 2009 had Human Rights Watch al bewezen dat militairen van Mugabe's leger zeker 200 mijnwerkers hadden afgeslacht. Het Kimberley Proces en de EU vonden dit moeilijk, want hun definitie van bloeddiamanten sloeg op illegaal gewonnen diamanten door niet erkende gewapende groepen die vochten tegen de regeringen van die landen en hun strijd financierden met die diamanthandel. Het hele diamantrijke Marangegebied was verdacht. Toch mochten in oktober 2011 Marange Resources en Mbada Resources, beide geheel of grotendeels in handen van de staat Zimbabwe, diamanten exporteren. De EU schrapte in juli 2012 haar sancties tegen Zimbabwe omdat het geloofwaardig aan het hervormen was en hard werkte aan vrede. Enkele beperkingen bleven nog wel van kracht. Maar na het referendum en de verkiezingen van augustus 2013 ging de EU verder om gunstige ontwikkelingen te belonen.

Toch waren ook de jaren tussen 2014 en 2018 waren wat economie en ontwikkeling betreft voor Zimbabwe verwarrend en rampzalig. Externe krachten hielden de midden- en hoogste standen van het land min of meer overeind met continue kapitaalinjecties in ruil voor concessies en grondstoffen, maar voor de lagere middenklasse en de onderlaag werd het alsmaar slechter. In februari 2016 maakte een noodtoestand vanwege toenemende droogte de toestand nog erger. Minstens 700.000 ton maïs was weer nodig om de hongerigen te voeden, en daarvoor was weer buitenlandse hulp vereist. Die kwam ook van de VN, Europese landen en China. Wat niet wegnam dat vanaf die tijd het protest van burgers steeds meer groeide, om nooit meer af te nemen. Dat was protest tegen machtsmisbruik en tegen nog slechtere leefomstandigheden dat steeds meer vormen aannam en uiteindelijk mede leidde tot de staatsgreep van november 2017.

4.10 Mozambique

Mozambique ging in 1987 akkoord met de strenge voorwaarden van IMF en de Wereldbank. Door mee te werken aan het Structurele Aanpassingsplan zette Mozambique een stap in de richting van een moderne liberale markteconomie. Donoren stelden herfinanciering van 1,6 miljard dollar schuld in het vooruitzicht als beloning voor de geslaagde vredesbesprekingen en verkiezingen. Door het wegvallen van Rusland en het Oostblok als handels- en ontwikkelingspartners leed het land een zwaar verlies aan inkomsten. Dat viel samen met een heftige droogteperiode die het leven van twee tot drie miljoen Mozambikanen bedreigde. Vooral Manicaland werd zwaar getroffen. Tot 1992 was er ook nog de burgeroorlog die een enorme terugslag veroorzaakte van de economie en de voedselsituatie. Mozambique kwam totaal verwoest uit die oorlog.

In maart 1995 schold de Club van Parijs het land 780 miljoen dollar aan schuld kwijt als bijdrage aan de wederopbouw. Maar volgens internationale en lokale NGO's deed de Club niet voldoende om Mozambique echt uit de problemen te helpen. De landbouw lag lam en andere inkomsten waren er niet. Veel grond was vanwege de vele landmijnen nog ontoegankelijk. In 1996 werd hard gewerkt aan herstel van handelscontacten en transportverbindingen met Zuid-Afrika. Door een speciaal verdrag tussen Chissano en Mandela konden duizenden blanke Zuid-Afrikaanse boeren zich, ondanks hevige protesten van de oppositie, vestigen in een gebied van 200.000 hectaren in noord-Mozambique. De regering ging versneld door met privatisering. Halverwege 1997 waren ruim 900 van de 1.200 staatsbedrijven verkocht. Het was een jaar met maar 5,8% inflatie; de laagste sinds de samenwerking met de IMF en de Wereldbank. In dat jaar troffen weer zware regens en overstromingen grote delen van Mozambique en duizenden burgers weken uit naar Malawi. Die buien leverden wel een grote graanoogst op, maar ook een cholera-epidemie die begin 1998 ruim 800 mensen doodde. Ziekte, oorlog en armoede gingen akelig hand in hand. Volgens een VN-rapport van 1998 was Mozambique een van de negen hardst door HIV/Aids getroffen landen van Afrika. Ruim 10% van de volwassen bevolking was besmet en de gemiddelde levensverwachting was gezakt naar 47 jaar. Zonder aids en oorlog zou dat 64 jaar kunnen zijn.

Door het oppakken van de handelsrelaties met Zuid-Afrika kwam er weer groei in de economie. In 1999 en 2000 was die met 11 en 10% zelfs de hoogste ter wereld en de inflatie was laag. In die jaren vertraagde de groei in de hele wereld; er werd zelfs van recessie gesproken. Mozambique kreeg voor 3,7 miljard dollar schuldverlichting. In Maputo ontstond een kleine betere middenklasse die zich qua welstand en scholing onderscheidde van de bevolking van het land en de volkswijken. Maar ook op het land ging het beter met de mensen. Het was vrede, dus de boeren konden hun grond weer bewerken en er kwam meer maïs en cassave op de markten. In 2000 kreeg Mozambique van de donoren een moratorium van 18 maanden voor het voldoen van de schuldverplichtingen.

Guebuza's regering ging ook voortvarend van start met grote industriële projecten en wegen naar de buurlanden. In 2005 werd begonnen met de bouw van de 720 meter lange Unity Bridge

Nr. 1 bij Negomano over de Ruvuma rivier, om Mozambique met Tanzania te verbinden. Dat was een nooit uitgevoerd initiatief uit 1975 van Tanzania en China. Dertig jaar later voerde de China Geo Engeneering Corporation het project alsnog uit. De brug werd in mei 2010 opgeleverd en officieel geopend ondanks het ontbreken van grensposten, beveiliging en faciliteiten voor reizigers vanwege gebrekkige communicatie tussen de twee landen. Het IMF zette vraagtekens bij geplande megaprojecten als het aluminiumbedrijf MOZAL, de gigantische elektriciteitsdammen van HCB, de Hidro-Electric de Cahora Bassa, met belangen van Mozambique, Portugal en Zuid-Afrika, en de SASOL aardoliebedrijven. Het IMF vreesde dat bij het ontbreken van strikt toezicht zich niet-transparante procedures rond de verdeling van inkomsten konden nestelen: een voorzichtige aanduiding van een geheide kans op corruptie. Ook het risico van slecht of geen onderhoud hield het IMF en anderen bezig. Angst voor nieuwe Witte Olifanten overheerste bij westerse waarnemers boven bewondering voor de durf en de bereidheid om het een en ander te helpen doen slagen.

In oktober 2006 beloofden donoren om de overheidsbegroting 2007 met 583 miljoen dollar te steunen. Zij maakten wel aantekening van gebrek aan vooruitgang bij de bestrijding van corruptie als punt van zorg. Begin 2007 werd in de steden wekenlang gedemonstreerd tegen de sterk stijgende prijzen: openbaar vervoer met 50%, benzine met 46% en dieselolie met 90%. In Maputo schoot de politie op plundersaars waarbij 3 doden en 150 gewonden vielen, waarna de markt van Chokwe geplunderd werd. De politie greep weer in en verwondde 6 mensen zwaar. Ook in 2009 en 2010 werd in Maputo veel betoogd tegen de hoge prijzen van voedsel en brandstof. Bij die rellen vielen nog zeker 20 doden. Individuen binnen de stedelijke en politieke elite hadden banden met criminele netwerken die smokkelden en handelden in kinderen, vrouwen, drugs, wapens en diamanten. Politieke en criminele verbanden verkochten grote stukken grond met de mensen er nog op aan investerende buitenlandse projectontwikkelaars, wat volgens de wet helemaal niet mocht. Zulke vergunningen werden voorzien van de nodige ministeriële handtekeningen en stempels. Voorbeelden zijn het schiereiland Machangulo, het eiland Inhaca, en de grondverkoop aan Zuid-Afrikaanse Boeren.

Bijna elk jaar werd en wordt het benedenstroomse Mozambique getroffen door zware regens en overstromingen met de woestheid van een beest, die vaak ook toeslaan in Malawi, Zimbabwe, Zambia en Zuid-Afrika. Het water in de rivieren Zambezi, Shire en Revobu stijgt dan hard en de Cahora Bassadam moet veel meer dan normaal spuien. De regens worden vaak gevolgd door tropische orkanen die nog veel meer mensen dakloos maken. Donoren komen dan, vaak met veel vertraging en niet altijd met de juiste spullen, met geld en hulpacties om mensen te redden, te voeden en te genezen. Vroeger kwamen bij die rampen tientallen tot honderden mensen om en verloren duizenden hun woning. Vrij snel daarna volgde dan de cholera en veel plekken waren onbereikbaar voor voedselhulp. Wateroverlast en stormen bedreigden huizen, scholen, medische posten, wegen, bruggen en akkers. Dan moest het leger duizenden gezinnen, desnoods met geweld, evacueren. Die verzetten zich dan, want boeren verlaten niet graag hun land.

Het Nationale Instituut voor Rampenbestrijding (INGC), speelde bij zulke rampen in toenemende mate een coördinerende rol. Overstromingen horen bij het begin van het jaar en

daar kan men zich op voorbereiden. Bedreigde gebieden worden tijdig ontruimd, noodvoorraden vroeg ter plekke klaargezet, logistieke coördinatie met het leger geregeld, de mensen gewaarschuwd. Het instituut voorkomt dat buitenlandse organisaties ongecoördineerd aan de slag gaan en houdt de touwtjes stevig in handen. Daarom stuurt de overheid minder vaak noodoproepen naar de donoren. Het instituut ziet overstromingen en droogte niet als rampen, maar als natuurgegevens waarmee moet worden omgegaan. Preventief door beheersing van het water: een opdracht voor de lange termijn die veel investeringen vergt. Directe preventie op korte termijn is vaak mogelijk, evenals snelle redding met directe hulp in nood waar dat moet. De bevolking organiseert zich ook steeds beter zelf om dit soort natuurgeweld het hoofd te bieden. Met zandzakken en dijkes beschermen zij huizen en met eigen bootjes evacueren zij mensen. Vrijwilligers gaan waarschuwend en instruerend van huis tot huis. Militairen en vrijwilligers graven putten, afvoerkanalen en latrines. Drinkwater wordt aangevoerd. De mensen steunen elkaar moreel en materieel. Het INGC heeft veel kennis en ervaring gebundeld. Dit is een voorbeeld van de aanpak van Oxfam International in gebieden waar regelmatig natuurrampen voorkomen. Met lokale overheden, departementen, boerenorganisaties en NGO's worden plannen uitgewerkt die de zelfredzaamheid bevorderen en afhankelijkheid verminderen. Het gaat steeds om vroegtijdige preventieve actie en een snelle effectieve plaatselijke aanpak, waarbij er naar wordt gestreefd dat overheden dit in samenspraak met de bevolking op zich nemen. En het werkt.

Bij conflicten, natuurrampen en algemene kwetsbaarheid is de bescherming van kinderen moeilijk. Niets ontziende, criminele bendes maken daar misbruik van als ronselende handelaren in mensen en zelfs hun organen. De Braziliaanse predikante Doraci Edinger ontdekte een netwerk dat actief was in de noordelijke Nampula regio. Boeven vermoordden er tientallen kinderen en beroofden hen van organen die zij verkochten aan rijke klanten in Zuid-Afrika. Zij publiceerde dat verhaal en werd begin 2004 na bedreigingen zelf vermoord. Volgens Save the Children was ook de handel in jonge vrouwen en kinderen uit Mozambique voor uitbuiting en seksueel misbruik in opmars. Elk jaar werden tientallen verdachten opgepakt, maar de meeste misdadigers werden nooit betrapt. Volgens het OIM, de Internationale Organisatie voor Migratie, werden per jaar 1.030 vrouwen en kinderen naar Zuid-Afrika verhandeld. In bijna alle gevallen ging het om ontvoering, bedrog van ouders met schijncontracten, gedwongen seks en/of beroving van organen na aankomst.

Mozambique steunde zijn eigen landbouwsector niet. Een landbouw- en voedselbeleid ontbrak, en het was een van de weinige landen ter wereld dat weigerde om de landbouwsector financieel te ondersteunen. Het grote land produceerde te weinig om het eigen volk te kunnen voeden en zou eigenlijk zijn hele economische beleid moeten herzien, met veel meer investering van verdiende staatsinkomsten in landbouw, industrie en diensten, en minder uitverkoop van grondstoffen en landbouwgrond waar de bevolking niets voor terugkreeg. Milieuorganisaties ergerden zich aan een experiment met emissiehandel in de Sofala-provincie. Westerse bedrijven en overheden kunnen met emissiehandel hun uitstoot van broeikasgassen afkopen. Zij leggen dan geld bij elkaar om elders, meestal in arme landen, bomen te planten en te beschermen, die dan als een spons de overtollige kooldioxide moeten opnemen. Dat zou kunnen

werken als er goed te berekenen viel hoeveel die aangeplante en beschermde bomen absorberen. Het bedrijf Envirotrade kreeg van de EU 1,5 miljoen euro ontwikkelingsgeld voor een experiment bij het Gorongosa National Park. Boeren die niet konden lezen of schrijven tekenden contracten waarin zij beloofden om de bossen 100 jaar te laten staan, dat zij verantwoordelijk waren voor het onderhoud ervan en dat zij dode bomen zouden vervangen. In het eerste jaar werd al 30% van de subsidie uitbetaald. Bossen die door een bosbrand verdwijnen, illegale houtkap voor hout, houtskool en nieuwe landbouwgrond in een naastgelegen bos of in het bos zelf, en de wens om de bomen te laten overleven in een arme, politiek en klimatologisch instabiele setting, deed de milieuorganisaties FERN en Friends of the Earth twijfelen aan de praktische waarde van dit initiatief.

De donoren van Mozambique, met name Engeland en Nederland, kwamen er pas medio 2016 achter dat de Mozambikaanse overheid al heel wat jaren op grote schaal via postbusfirma's leningen aanging en fraudeerde zonder dat zij daar weet van hadden, terwijl met die donoren over herstructurering werd gepraat. Het ging om miljarden dollars met grond, bedrijven en grondstoffen als onderpand. Veel van dat geleende geld verdween in de zakken van politici en bestuurders. Dat deed definitief de deur dicht wat het onderling vertrouwen betreft.

Aan het einde van deze periode vanaf het einde van de Koude Oorlog is duidelijk sprake van een op handen zijnde omslag in de strijd om de politieke macht, de economie, de ontwikkeling en dus ook de samenlevingen. Die omslag vertaalt zich in de geleidelijke vervanging van ouderwetse dictators en regenten door technocraten en meer ambtelijke types. Voor Zimbabwe is er nog de kans dat de generaals er voorlopig de macht zullen vasthouden. Binnen het kader van de dominante vrije markt en aandeelhouders-economie zullen die leiders zich voornamelijk ten dienste stellen van het liberalisme met terugdringing van de rol van de staat. Dat betekent uitverkoop, meer corruptie en fraude, en weinig verbetering in de verhouding tussen de burgers en de staat. De burgers zullen sterker en meer verenigd moeten claimen dat de staat zorg voor hen heeft en dat vertaalt in begrotingen en plannen die leiden tot effectieve verbetering van de kansen en de deelname van de burgers. De landen van de regio kunnen daarvoor ook meer en beter samenwerken.

5 De landen van de ‘Zuidelijke Doorsteek’ , de regio en de wereld

De gedeelde geschiedenis van kolonialisme, kolonistenregiems, de rijkdom aan landbouwgrond, waardevolle delfstoffen en natuurgebieden, de ontstane cultuur van racisme en minachting voor onderliggende groepen, én het belang van de regio voor internationale handel en als strategisch focus in tijden van Koude Oorlog, knoopte deze regio langdurig aan de belangen van de rijke, zich ontwikkelende en voorheen koloniserende landen in vooral het westen. Daarbij kwamen in deze periode de BRIC-landen Brazilië, India en China, waarvan Brazilië wegens krimp later weer moest afhaken.

5.1 Corruptie en zwendel met internationale dimensies kwamen aan het licht in de ‘Angolagate’ affaire

NGO-coalities onderzochten en lobbyden met succes. Daardoor kon in maart 2007 in Parijs een rechtszaak beginnen tegen de Franse presidentszoon Jean-Christophe Mitterand, ex-minister Charles Pasqua, diens rechterhand Charles Marchiani en de zakenlieden Pierre Falcone (gevestigd in China) en Arkady Gaydemak (ex-KGB, in de race voor het burgemeesterschap van Jerusalem). Ondanks VN-embargo's zouden zij voor 600-800 miljoen dollar aan wapens aan het MPLA geleverd hebben. Het Franse Total was betrokken bij de oliewinning in Angola, en voor wat hoort wat in het zaken doen. De wapens werden betaald met niet-geregistreerde, illegale diamanten. Daar zou de Angolese president Edouardo dos Santos persoonlijk bij betrokken zijn. Tussen 1993 en 1998 leverde de Sovjet Unie veel wapens aan het MPLA, waaronder honderdduizenden landmijnen. De deals liepen grotendeels via Parijs. Aan elke schakel in de keten werd smeergeld betaald. De familie Dos Santos zelf kreeg 43 miljoen dollar.

In de publieke opinie had de president zo willens en wetens de oorlog verlengd om zichzelf en zijn omgeving te verrijken. Protest in Angola hiertegen werd hard aangepakt. Angola probeerde lang de rechtszaak te verhinderen op grond van ‘staatsbelang en staatsveiligheid’. Wat het MPLA lukte via de link Rusland-Parijs, speelde UNITA klaar via de lijn VS-Zuid-Afrika-Israël, ook met diamanten en wapens. Beide lijnen kwamen bij elkaar in de Antwerpse diamanthandel én alweer bij Arkady Gaydemak. Op die manier duurde de oorlog onnodig lang, er werden misdadig veel landmijnen gelegd, en ook na de oorlog verloren nog 80.000 mensen een been of erger. Door België, Rusland, de VS, Roemenië, Frankrijk, Zuid-Afrika en Engeland geleverde landmijnen waren de grootste obstakels bij de wederopbouw. Het gevaar van rondslingerende explosieven spookte nog jarenlang rond.

5.2 Paus Benedictus XVI Ratzinger, de opperste leider van de Rooms Katholieke Kerk, sloot in 2009 zijn eerste bezoek aan Afrika af in Luanda

Honderdduizenden Angolezen kwamen naar de door hem opgevoerde mis in de open lucht. In de dichte menigte werden twee vrouwen vertrappt en de Paus rouwde om hen. Hij riep op om de wolken van het kwaad te verdrijven en nieuwe manieren van denken te omarmen. Hij waarschuwde tegen bijgeloof, ongeloof en ridiculisering van het ware geloof, want daarin lagen volgens hem de wortels van alle kwaad. Hij bood de boodschap van Christus aan de velen die leven in angst voor geesten en boze krachten waardoor zij zich bedreigd voelen. Het gebruik van condooms in de strijd tegen HIV/AIDS noemde hij uit den boze. Wereldwijd, ook in Afrika, moesten katholieken zich onthouden van seks voor het huwelijk en binnen het huwelijk seksueel moesten zij trouw blijven aan hun partner. Afrika heeft meer belijdende katholieken dan de hele rest van de wereld. Maar wel op z'n Afrikaans. Dat vond de paus moeilijk. Omgekeerd was dat sentiment ook sterk: de oude man snapt er echt niets van!

5.3 Het einde van de Koude Oorlog verraste Hastings Banda van Malawi en zijn entourage

Zij waren rabiaat antisocialistisch geweest en steunden opportunistisch, door dik en dun Zuid-Afrika, de VS, Portugal en Israël in tijden waarin zo iets in Afrika not done was. Daarmee provokeerden zij andere staatshoofden. Nu hadden Rusland en het Oostblok de strijd verloren en lieten de Westerse vrienden bij hun Afrikaanse cliënten ineens veel meer op mensenrechten en goed bestuur. Malawi viel op die punten door de mand en enkele donoren verbraken de hulprelatie.

Begin 1996 begon Malawi gesprekken met 11 landen in de regio voor de vorming van een vrij-handelszone. En in 1997 begonnen Amerikanen in Malawi troepen te trainen in het kader van het opzetten van een Afrikaanse Vredesmacht. Tien jaar later, in 2007, brak Malawi met Taiwan. China klopte op de deur met het aanbod voor een partnerschap met interessante investeringen. Yang Jiechi, de minister van buitenlandse zaken, kwam op bezoek in de context van het China-Afrika Samenwerkingsforum. Hij reisde door naar Oeganda, Rwanda, Zuid-Afrika, Brazilië en Portugal en sloot daar contracten af voor cultuur, economie, handel en diplomatie. China wilde Afrika's belangrijkste handelspartner worden. Malawi had alleen landbouwgrond te bieden en China wilde daar graag investeringen tegenover zetten. Ook Zuid-Afrikaanse boeren kochten en pachtten graag land in Malawi en Mozambique.

5.4 Na het geweld in Zimbabwe bij de verkiezingen van 2000 werd internationaal harder om sancties geroepen

De VS en Engeland uitten hun verontwaardiging en ook de Commonwealth en SADC bepleitten een hardere lijn. Die werd doorbroken door Jacques Chirac en andere Europeanen. Frankrijk, België en Duitsland meenden nog dat constructieve betrokkenheid bij Mugabe's regiem beter zou werken dan sancties en boycots. De EU stelde zich verdeeld en zwak op. In maart 2001 kwam Mugabe in Brussel praten over samen bouwen aan onderling vertrouwen. De EU bleef Mugabe steunen met 120 miljoen US \$ per jaar. Intussen schreef de internationale pers dat Mugabe en zijn ZANU/PF bezig waren om hun land naar de afgrond te helpen. 'Het enige kwaad dat Mr. Mugabe niet zelf heeft aangericht is het HIV-virus dat Aids veroorzaakt en een kwart van het volk in zijn greep heeft. Zimbabwe staat voor een gapende afgrond en wordt helaas nog steeds geregeerd door Mr. Mugabe', schreef *The Economist*. In maart 2002 waren na vier jaar oorlog nog steeds 10.000 Zimbabwaanse soldaten in de Democratische Republiek Congo. Zij plunderden voor hun president en generaals de minerale rijkdommen van Katanga. Uit Zuid-Afrika kwamen Thabo Mbeki en Jacob Zuma de optie van een regering van nationale eenheid bespreken. Mugabe wees die af en de machtige buurman Mbeki ging voorzichtig door met zijn onzichtbare en onhoorbare diplomatie. Hij kreeg het probleem niet op de agenda van de G8 geplaatst. Ook de presidenten Obasanjo van Nigeria en Muluzi van Malawi probeerden tevergeefs te bemiddelen. Na de dubieuze verkiezingen van 2002 waren de reacties van donoren, WB en IMF verward, Mugabe beloofde hervormingen en zij neigden er naar hem te geloven. De EU kwam uiteindelijk toch tot een eensluidend besluit over sancties met reisbeperkingen en -verboden, bevrozing van buitenlandse banktegoeden, blokkade van wapenhandel en investeringsverboden.

5.5 In februari 2005 arresteerde de geheime dienst van Zimbabwe een Zuid-Afrikaanse spion

Samen met vijf hooggeplaatste Zimbabwanen zou hij een terreurcomplot vormen. Dit gebeurde nadat de relatie tussen Mugabe en Mbeki was verzuurd. Mugabe hield zich niet aan de afspraken en dat irriteerde Mbeki. Kgalema Motlanthe, de algemeen secretaris van het ANC van Zuid-Afrika, zei openlijk dat de oppositiebeweging MDC vrijheid van beweging en vergadering moest hebben. Mugabe reageerde: 'Bemoei je niet met wat er in mijn land gebeurt; blijf weg uit mijn zaken'. De VN veroordeelde in mei 2005 het genadeloos platgooien van sloppenwijken. De regering van Zimbabwe had daarmee een humanitaire crisis van reusachtige proporties geschaapt. De EU nam aanvullende sanctiebesluiten. Volgens regeringspartij ZANU/PF was het buitenland 'bevooroordeeld, vijandig en verkeerd bezig'. In juli 2006 nodigde Mugabe een aantal diplomaten uit. Volgens de Canadese ambassadeur Christopher Dell was dat om door Mugabe toegeschreeuwd en beledigd te worden: 'Het was blinde, arrogante, slecht verholde woede'. De dag erna kondigde Kofi Annan, toen nog de SG van de VN, aan zich actiever met Zimbabwe te zullen bemoeien. 'Problemen van Zimbabwe kunnen alleen door Zimbabwanen worden opgelost', zo reageerde de president die geen zin had om Annan te ontmoeten.

5.6 **Begin 2007 stuurden zowel Botswana als Zuid-Afrika Zimbabwaanse vluchtelingen terug**

De wereld was geschokt door het buitenissige geweld tegen de oppositie. SADC stelde Tanzania, Lesotho en Namibië aan als bemiddelaars om Thabo Mbeki te helpen om het geweld te reduceren en de partijen te verzoenen. Van Mugabe konden zij allemaal naar de pomp lopen: ‘Hier is geen vacature; ik ben er nog steeds’. Eind maart vroeg de SADC aan westerse landen om hun sancties op te heffen en het verklaarde zich solidair met de regering en het volk van Zimbabwe. Mbeki werd weer gevraagd om te helpen gesprekken op gang te krijgen. Volgens de triomferende Mugabe leden Engeland en de VS met dit besluit gezichtsverlies. Desmond Tutu waagde het om kritiek te uiten op Mugabe die hem prompt een deerniswekkende oude man en een vazal van het imperialisme noemde.

5.7 **Er kwam meer internationale aandacht voor de wantoestanden in Zimbabwe**

De Raad van Europa sprak in april 2007 ernstige bezorgdheid uit over de snelle ontaarding van de politieke en economische toestand in Zimbabwe; een uitspraak in lijn met de AU en de VN Veiligheidsraad. Niet alleen de gewelddadige onderdrukking van de oppositie, maar ook de gevolgen van de crisis voor de hele regio waren zaken van internationale zorg. De International Crisis Group vroeg aan de VS en de EU om zich niet te mengen in de zaken van Zimbabwe, vanwege ‘tegenovergestelde effecten op de kleine groep van machtige mannen rond president Mugabe’. De ICG sprak zijn vertrouwen uit over de bemiddeling door Zuid-Afrika en SADC. In de Algemene Vergadering van de VN kreeg Mugabe geen podium om te schelden tegen de Amerikaanse president en de Britse regering.

Engeland probeerde Mugabe’s deelname aan de Europa-Afrika-top in Lissabon te blokkeren. Gordon Brown, de Britse premier, gaf het niet op. De top was gepland voor december 2007. Afrikaanse landen zetten Lissabon onder druk om hem wel toe te laten. Aldus geschiedde en Brown bleef demonstratief weg. Hij verklaarde: ‘Er is geen vrijheid in Zimbabwe, niet van vergadering, en er is geen vrije pers. Er wordt grootschalig en systematisch gemarteld en de politieke oppositie wordt overal geïntimideerd’. Een maand eerder had de Britse ex-generaal Charles Guthrie in de Engelse krant *The Independent* opening van zaken gegeven over serieuze plannen van de regering van Tony Blair om militair in te grijpen in Zimbabwe en Mugabe zijn macht te ontnemen, ondanks Guthrie’s advies om dat niet te doen. Er stonden zelfs moordenaars klaar om desgevraagd toe te slaan. Dat was koren op de molen voor Mugabe die zijn verdenkingen tegen het onbetrouwbare, sinistere Engeland weer helemaal bewaarheid zag. De voedseltekorten en de economische neergang waren natuurlijk de schuld van de Britten met hun internationale samenzweringen. Dat gaf hem des te meer zin om er in Lissabon wel bij te zijn.

Gordon Brown, die deze slag verloor, had een even goede reden om er niet bij te willen zijn. ‘Zuidelijk Afrika doet al veel meer zaken met China, Brazilië en India dan met het hypocriete oude Europa met zijn dubbele maatstaven en selectieve verontwaardiging. Wij hebben Europa

niet nodig,’ zei Mugabe’s woordvoerder. In Lissabon bleek Europa vooral interesse te hebben in Afrikaanse olie en mineralen, wat door de Afrikaanse regeringen met meer wantrouwen dan gewoonlijk tegemoet werd getreden. De VN-Veiligheidsraad kwam over Zimbabwe niet tot een eensluidend oordeel. Rusland, China en Zuid-Afrika stelden zich op tegen voorstellen van Frankrijk, Engeland en de VS om een speciale VN-vertegenwoordiger voor Zimbabwe aan te stellen.

5.8 De internationale gemeenschap begon Thabor Mbeki het toenemende staatsgeweld van na juni 2008 tegen burgers in Zimbabwe kwalijk te nemen

Hij leek als bemiddelaar te falen en teveel sympathie en begrip voor Mugabe op te brengen. SADC was onderling verdeeld en verward en de AU steunde Mugabe nog als de wettige president. Maar er kwam een omslag. Voor het eerst kon men verontwaardigde en veroordelende reacties van buurlanden horen tegen terreur van de staat tegen de eigen bevolking. Tanzania zei namens de hele SADC dat onder deze omstandigheden geen vrije en onafhankelijke verkiezingen verwacht konden worden. De SADC besloot om voor de tweede ronde 380 waarnemers te sturen. De VN-Veiligheidsraad kwam op de avond van de dag van de tweede ronde met een bijna unanieme uitspraak: ‘De voornaamste omstandigheden voor vrije en eerlijke verkiezingen waren niet aanwezig.’ Veel leden betreurden dat de tweede ronde ondanks alles toch gewoon doorging. Van de 15 lidstaten wilden er 14 de verkiezingen illegaal noemen, maar Zuid-Afrika blokkeerde dat met een veto.

In Egypte vergaderden 53 staatshoofden van de AU. Zij steunden toch maar weer Mugabe, maar er waren dissidente geluiden van Jacob Zuma (Zuid-Afrika), Levy Mwanawasa (Zambia), Ernest Koroma (Liberia) en Raila Odinga (Kenia). Het Westen bleef uitgesproken kritisch. Mr. Mugabe voelde zich vernederd en niet gerespecteerd, wat hem volgens hemzelf wel zou moeten toekomen als gelauwerd veteraan in de strijd tegen het kolonialisme en als oudste president van Afrika. De internationale gemeenschap liet het verder aan de Afrikanen over. Er was teveel gescholden over hypocrisie, dubbele agenda’s en boosaardige bedoelingen. En Afrikaanse problemen moesten immers op een Afrikaanse manier door Afrikanen worden opgelost? Zij moesten toch de eigenaar zijn van hun eigen processen? In juli 2008 meldde de G8: Bezorgdheden, geen sancties. ‘Nu is de dekolonisatie pas echt begonnen,’ zei Mugabe weer eens, en de Afrikaanse staatshoofden applaudisseerden. Rusland en China spraken in de Veiligheidsraad veto’s uit tegen nieuwe sancties, maar ook Libië, Vietnam en Zuid-Afrika stemden tegen. Ooit waren zij bondgenoten van Mugabe in de Bevrijdingsstrijd en de Koude Oorlog.

De EU kon dit niet langer aanzien en eiste Mugabe’s aftreden. Ook een groeiend aantal Afrikaanse leiders vroeg daar inmiddels om. Maar Robert Mugabe stelde dat Zimbabwe van hem was, en van niemand anders, en hij daagde de Afrikaanse leiders uit om te proberen zijn macht af te pakken, ‘maar... niemand van jullie heeft daar de moed voor’. De EU verscherpte de bestaande sancties nog eens. Elf medestanders van de president kregen een reisverbod naar en binnen Europa. Onderzocht werd hoe de handel in bloeddiamanten uit Zimbabwe kon worden

geblokkeerd. De EU wilde de duimschroeven verder aandraaien als de regering niet reageerde. In december liet de VS weten van Mugabe af te willen. Volgens staatssecretaris Jendayi Frazer van buitenlandse zaken had hij het contact met de werkelijkheid verloren. De VS drong aan op een akkoord over invulling van de machtsdeling en stelde verlichting van de schuldenlast en financiering in het vooruitzicht. De EU voegde nog 27 personen en 30 bedrijven toe aan de sanctielijst om te bereiken dat Mugabe en Tsvangirai toch tot aanvaardbare afspraken kwamen. De afzetting van Mugabe door ZANU/PF en het leger in november 2017 veranderde de situatie, maar op welke manier, dat was nog onduidelijk.

5.9 **FRELIMO van Mozambique deed na de Koude Oorlog mee met oefeningen van het Amerikaanse leger**

Dit moest de omslag van meer toenadering tot het Westen symboliseren. Want daar moest Mozambique voortaan de hulp halen. Omdat het land zich voorbeeldig gedroeg, kreeg het die inderdaad. Afrika werd ook misbruikt voor testprogramma's van farmaceutische multinationals. In oktober 2004 begon in Mozambique met medeweten van het betreffende ministerie een campagne voor experimentele malariavaccinatie. Bij wijze van proef werden 1.600 kinderen ingeënt. De onderzoekers verklaarden dat na genoeg proefnemingen en wachttijd gebleken was dat het vaccin veilig was voor kinderen tussen 1 en 4 jaar; een doorbraak in de bestrijding van malaria. De ethische kant van het experiment werd niet belicht of besproken. De kinderen waren proefkonijnen van Glaxo-Smith-Kline in samenwerking met het Amerikaanse leger en het Bill Gates Goodwill Fonds die een in België ontwikkeld vaccin uittestten. Zulke experimenten vonden tussen 2002 en 2010 plaats in Gabon, Tanzania, Ghana, Kenia en Burkina Faso, met de hoop en verwachting dat in 2013 de internationale medische autoriteiten het middel zouden toestaan.

Tussen Mozambique en Westerse donoren bestond zowel goede samenwerking als spanning. In maart 2005 meende premier Luisa Diogo dat de zojuist opgerichte Commissie voor Afrika met de Britse premier Tony Blair als voorzitter, onvoldoende was uitgerust om een goede analyse van het continent te kunnen maken. Dat het dus ondoenlijk was om in rapporten van de Commissie recht te doen aan alle aspecten en bijzonderheden van elk afzonderlijk land. Die zouden daardoor een te algemeen karakter krijgen, wat jammer was, want het rapport *Our Common Interest* was bedoeld als inbreng voor de G8-top in Gleneagles waarvan veel extra financiering werd verwacht. In januari 2005 schold de G8-top in Gleneagles in één klap de hele schuld van Mozambique kwijt en beloofde daarbij meer hulp en samenwerking. Blair's Commission for Africa werd met verloop van tijd wel beter, maar miskende teveel het Afrikaanse perspectief. En de G8-financiering viel achteraf tegen.

De verhoudingen tussen de internationale wereld en deze zuidelijk Afrikaanse regio waren politiek gezien dus onderhevig aan flinke veranderingen, waarbij vooral de toenemende kritiek op het 'hypocriete westen' na het einde van de Koude oorlog toenam, en de solidariteit tussen de vroeger ongebonden landen en de oude makkers in de emancipatie- en bevrijdingsstrijd toe-

nam. Dat betekende ook verdeeldheid en onvermogen om te handelen met wrede schendingen van mensenrechten en ernstig wangedrag door staten jegens burgers op de niveaus van EU en VN. Gebruikte argumenten van definitieve dekolonisatie hadden wel enige geldigheid, maar de manier waarop mocht echt wel op basis van afgesproken internationale standaarden bekritiseerd worden.